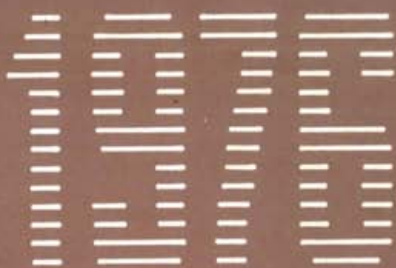

HOW SUMMER ET

4.

A hollókői vár (Szabó Jenő felvétele)

HONISMERET

1976. 4. szám

KIADJA
A HAZAFIAS NÉPFRONT HONISMERETI BIZOTTSÁGA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

ANDRÁSFALVY BERTALAN
BALOGH ISTVÁN
BERECZKY LÁSZLÓ
FRANK TIBOR
GERELYES EDE
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
KAMARÁS REZSŐ (elnök)
MORVAY PÉTER
NAGY DEZSŐ
OLSVAI IMRE
SZABÓ FERENC
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
TÓTH LÁSZLÓ
TÖLTÉSI IMRE (felelős szerkesztő)

Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon: 182-850

A kiadásért felel: *Juhász Róbert*, a Hazafias Népfront

Országos Tanácsának osztályvezetője

Készült 6000 példányban, 4 (B/5) ív terjedelmében

76-2620 Somogy megyei Nyomdaipari Vállalat, Kaposvár

Nyomdáért felel: *Farkas Béla* igazgató

A helyismereti munka tárgya és általános kérdései Magyarországon

I. Magyarország településtörténetének vázlata

Valódi városokról lehetetlen beszélni a Dunántúl római meghódítása, Pannónia provincia kialakulása előtt. Az erre a korra visszanyúló városfejlődés jó mérce a terület romanizációjára. Római építmény csak nagyon kis számban és töredékesen maradt a dunántúli városokban (Aquincum, ahol a római épületek maradványait néhány új épület alagsorában őrizték meg és mutatják be; Szombathely, ahol római útmaradványokat őriztek meg és az Isis-szentélyt hozták napvilágra; Sopron, ahol a római városfal hosszabb szakaszait tárták fel).

Pannónia római településeinek és népessége romanizált elemeinek fokozatos eltűnése nemcsak a nagy népvándorlás pusztításaiból következett. A IV. századi Pannoniában a római villákat megerősítették, hogy védhető legyenek. A határvidéket különféle eredetű katonákkal telepítették be (római, germán, szarmata, alán elemek), s a tartomány ipari technikája a barbárokéval keveredett össze. A terület népességének a limes mellett élő része kezdett visszahúzódni a tartomány belső övezeteibe. A limes melletti városok hanyatlottak. Megszakadt a pénzforgalom, visszahúzódott a kereskedelmi forgalom, hanyatlott az ipar (Intercisa, Aquincum, Savaria, Brigetio). A római élet olykor a hunok bevonulása miatt szűnt meg, olykor tűzvészek által. A megmaradó települések területe és népessége összezugszorodott. Pannónia belsejében új központok váltak fontossá, ahol a civil népesség már a táborba visszahúzódva élt. A Dél-dunántúl legfontosabb pontjává a későrómai kortól Sopianae lett, a mai Pécs város elődje.

Sopianae (a középkori Quinque Ecclesiae) városában különféle népek tartottak fenn valamelyes települést és keresztény egyházközséget, az antik falakon túl. A középkori és mai Székesfehérvár város feltételezett antik elődje legalább 12 km-re volt a mai várostól (Gorsium római város).

A keresztény térítés, a püspökök és székesegyházak megjelenése (XI. század), a megyék megszervezése, az ispánok és váraik megjelenése (XI. század) voltak a leendő középkori városok alkotó tényezői. Legkésőbb a XII. századtól a különféle magyar tájakon megmutatkozik a városfejlődés, plébániatemplomokkal, a külvárosi kézműves-ség és kereskedelem kiterjedésével, de a városlakók földművelő foglalkozása egészen a XVII. századig nem szűnt meg teljesen.

Kétségtelen, hogy a római provincia úthálózata, városi utcahálózata, vízvezetékei, építészeti emlékei passzív alapként befolyásolták a középkori városok építészeti kialakulását és egyházaik kiépülését. Mindamellett nem lehet beszélni — még a mai fővárosban sem — az építézet folyamatoságáról. A római építmények legnagyobb része csak határjelzőként szolgált. A római utak fontos szerepet játszottak abban a korban, amikor a középkori kereskedelmi forgalom kezdett élnékülni. Egyes római castromok, a középkorban újra benépesítve és helyreállítva — kimutatható lakottsági folyamatosság nélkül — passzív alapját jelentették a magyarországi városi fejlődésnek, vagy pedig befolyásolták a topográfiai fejlődést (Visegrád, Pest). A középkori újra benépesülés gazdasági tényezők következménye pl. a dunai átkelés helyein, keleti kereskedők (izmaeliták) érintkezési pontjain. A XII. században kell keresni a magyar városok középkori fejlődésének eredetét. Városok fejlődtek ki az ókori Pannonia provincia területén, de Magyarország más övezeteiben, új pontokon is. Az új politikai,

egyházi és gazdasági központok közül a legfontosabbak (Székesfehérvár és Esztergom) ilyen középkori fejlődés eredményei. Egy XII. századi arab forrás említi a városokat, amelyeknek erődök, határai, kertjeik, piacaik, tehát olyan elemeik vannak, amelyekről mi a megyeszékhelyekre lokalizálunk. Egy másik arab munka (a *Ruggero könyve*) felsorolja Székesfehérvárt, Sopront, Esztergomot és Óbudát. A latin nyelvű források említik a kikötőket, a piacot, mint Buda és Pest településének csomópontjait. Az Árpád-kor elején Esztergom kereskedelmi szerepét és forgalmát egy hébernyelvű forrás világítja meg. A városi kézművesség kezdetei a XII. századra nyúlnak vissza és ez a fejlődés vezet a XIII. században a valódi városok kialakulására. A vándoriparosok és a háziiparosok bejutnak a városba és annak védelme alá, s ezt a folyamatot jól illusztrálja egy városházfelirat a XIII. század második feléből.

A „latin” kereskedők és pénzemberek, tehát vallonok és olaszok a XI. század végén és a XII—XIII. században elsősorban Székesfehérvárt és Esztergomot lakták, de a „latin vendég” kifejezés előfordul Győr XIII. századi vámszabályzatában is. Esztergom XIII—XIV. században használt kettős pecsétje a latinokra utal szövegével, és valóban abban a városban a vezetők, a kereskedők, az iparosok jórésze vallonnak tekinthető jellegzetes keresztneveket használ és a régi típusú patriciusok ehhez az etnikumhoz tartoztak. Székesfehérvár latin társadalma a vallon és olasz elemek közül került ki, a XIII. században borkereskedelemmel foglalkozott. Ezek etnikumát megőrítte Székesfehérvár XIV. századi pecsétlőjének felirata a latinokra utalásával. Szórványos vallon és lombard népesség ismert a XII—XIV. századi Pécsről.

Buda, az ország egyik legfejlettebb városa már igen korán tanúságot tett a városi lakosság hangsúlyozott antifeudális érdekei mellett. Az 1280—1290-es évektől kezdve polgárai érdekköszűtközésbe kerültek, gazdasági természetű ügyekben az esztergomi, az óbudai egyházakkal, és a margitszigeti apácákkal. A városi hatóságok végül is kétségsbe vonták az egyházi birtokosok vámjogait. A budai polgárok megtagadták az egyházi járandóságok fizetését malmaik jövedelme után. Az a városi tanács, amely megtagadja, hogy beszedje a margitszigeti apácák által kivetett piaci vámokat, már választott tanács volt. Ez a városi tanács igen erősen kötődött Buda lakosaihoz (1299: városbíró, 12 esküdt és Buda közössége). Ez a tanács még egészében a német patriciátus soraiból került ki. A XIV. század eleji budai mozgalmak szereplőit ismerve azt lehet megállapítani, hogy mindkét küzdőfél a gazdag, kereskedelmi ügyletekkel foglalkozó városiakból került ki, a kor városi patriciátusának tipikus alakja. A város ellenzéki kormányzata összeomlott a királyi megtorlás erőszakos csapásai alatt és a helyreállított rend már nem jelentett teljes városi önkormányzatot. A XIV. században adott tény volt a város igazgatására kinevezett rektor. Végül 1329-ben megjelent a rektor-kapitány mellett a helyettes bíró, maga német patricius — ez már az olvadás jele volt. A rektor és a helyettes bíró működésének budai esetei utóbb feleslegessé tették a rektor funkcióját (1346). 1347 óta a városbíró irányította Buda város tanácsát. A város lakossága lényegében változatlan maradt, a vezetőkörök — amelyek a tanácsi helyek többségét foglalták el — továbbra is a német patriciusok közül kerültek ki, mégis megfigyelhető bizonyos megújulás a patriciátust kitevő családokban. A XV. század elején új patricius-ellenes mozgalom vetett fel társadalmi követeléseket, de éppen társadalmi összetevőin keresztül mélyen érintette a kor nemzetiségi problémáit.

A magyar városok fejlődésének jellegzetes vonásai a XV. század első évtizedeiben az iparági fejlődés, a vagyon erős rétegző hatása és a patricius uralom. Meg lehet állapítani a püspöki város — Pécs — tekintélyes gazdasági fejlődését. A városi társadalmi küzdelmeket benyolítják az etnikai ellentmondások, a német patriciusok szerepe, az olasz pénzemberek tevékenysége, a magyar kézművesek és zsellérek előretörése. A század elején az osztályösszeütközések még etnikai jelleg nélkül nyilvánultak meg. Az 1402—1404. évi budai mozgalmat nem lehet csupán a magyar céhpolgárok akciójának tekinteni, hanem a városi középréteg harca volt a patricius és nemes csoport ellen, *Zsigmond király* mellett tömörült. A tömegek ádáz patriciusellenes harca vált jelentőssé Sopronban is. A valdens mozgalom Magyarország városaiban 1371 és 1405 között az eretnekégek terjedésének egyik összetevője.

1438-ban feszültség észlelhető Budán és 1439. május 23-án zendülés tört ott ki. A népi patriotizmus egy vállfajával telített zendülést alapjában az osztályellentétek okozták, mintsem nemzetiségi panaszok. Ebben a zendülésben a város jog nélküli plebejus és paraszti elemei játszottak nagy szerepet. Nem lehet lebecsülni annak a szerepnek fontosságát, amelyet olasz kereskedők játszottak a XIV. és XV. században Buda, Esztergom, Pécs, Szeged városokban. Az elmagyarosodott városokban azonban elszigetelődtek és a politikai meg a gazdasági változások — a délnémet és sziléziai kereskedő tőke előretörése — megpecsételték a budai olasz kolónia sorsát. Kívülmaradva

az 1439 előtti német és 1439 utáni német—magyar tanács városvezetési keretein, a városi szegénység szemében az olaszok — pénzügyi helyzetük miatt — éppen olyan gyanusak voltak, mint a patriciusok. Az 1439. május 23-án támadó fegyveres plebejusok egyaránt támadták a német patriciusok és a gazdag magyar polgárok házait, valamint az olaszok raktárainak kapuit.

Párhuzamosan fejlődtek a kiváltságolt mezővárosok, amelyek a magyar városok természetesen fejlődési útjának, a szerves fejlődésnek példái. A XIV—XVI. században ezek a mezővárosok voltak a városok és a városi népesség tartalékai, de az állami központosítás gyengesége és nem utolsósorban az oszmán megszállás olyan település-szerkezeti változásokat okozott, amelyek megakadályozták, hogy a Nagy Magyar Alföld legfontosabb mezővárosai teljesen urbanizált városokká váljanak, hogy szerepet játszhassanak az állami központosításban és egy nemzeti piac egységes kialakításában. A XIV. század bátorító kezdetei után Debrecen története ugyanolyan kedvezőtlen jogi keretek között fejlődik tovább, földesurakhoz tartozik. Az annyira megszorító jogi lehetőségek között a mezővárosok mégis régiójuk kereskedelmi központjává lettek. A falusiak tömeges bevándorlása mindenütt tömörülési göcökké tette a mezővárosokat, érezhető lendületet adott a XV—XVI. század városiasodásának. A legfontosabb mezővárosokká azok emelkedtek, amelyek egy feudális nagybirtok központi piachelyét alkották (Debrecen, Gyula, Hódmezővásárhely). Ezeknek a mezővárosoknak igen kiterjedt határai voltak, ugyanis felduzzasztották azoknak az eltűnt falvaknak a földjeit, amelyeket távoli legelőként hasznosítottak (Szeged, Kecskemét, Hódmezővásárhely, Debrecen). Ez szembenítően eltérő települési alkat a városokhoz képest, mert az utóbbiak határai sokkal szűkebbek voltak, azt is főleg szőlőkkel hasznosították. Ez magyarázza meg, hogy a mezővárosok kiterjedésének felett meg népességük nagysága, elérve vagy számszerűleg meg is haladva a kisebb városok népességét. Szegednek pl. két plébániatemploma és két kórháza volt. Viszont Szeged építményeit nem vette körül városfal és lakóépületei nagy udvarokba, kiterjedt kertekbe futottak. A XVI. századi Debrecennek még a főterén is voltak faházak és 1698-ban csak 83 téglalapú épülete, 27 tégla- és fából készült épülete volt csupán.

A mezővárosok egyszerre voltak a nagykiterjedésű állattenyésztés és az iparosítás központjai. A kézműves iparok elterjedése emelte a mezővárosokat a falvak szintje fölé. Viszonylag korán megjelentek bennük a céhek (a debreceni takács-céh 1395-ben, az ottani szűcs-céh 1449-ben ismert). A mezővárosokban tömegesen éltek szellemek, őket alkalmazták napjainkig a szőlőművészek és a polgárok. A késői feudalizmus korában új céhek alakultak, a XVIII. század legjellegzetesebb iparai Debrecenben, Szegeden, Kecskeméten és Nagykőrösön a szövés és a bőrkészítés. A XVI—XVIII. század mezővárosainak másik csoportja a szőlőműves mezővárosok.

A városok külső képe eltérő maradt a Dunántúlon és az Alföldön. Az előbbire a jól megtelepített és városi építészettel növekedett városok, az utóbbira az ólaskertekkel körülvett nagy agglomerációk a jellemzők. Ezek a jellemvonások a széles utcákkal és fasorokkal egészen napjainkig helyi színezetet adnak az alföldi városoknak (Szeged, Debrecen, Gyula). Az egykori mezővárosok — ha jogi értelemben várossá fejlődtek is — részben falusias külsejű agglomerációk maradtak. Ilyen volt Szeged még 1940—41-ben a hatalmas határterületén szétszórta élő 90 000 lakosával. Ebből azonban nem szabad a magyar településhálózat elmaradottságát kiolvasnunk, inkább sajátosságát kell látnunk benne. Nem szabad számításon kívül hagynunk a Nyugaton sem hiányzó kisvárosok és mezővárosok, s a Keleten sem mellőzhető középvárosok hálózatát. Ilyen szerepet a Dunántúl települései is betöltöttek. Ha az 1887 utáni években Győr 27 000, Székesfehérvár 22 000, Pécs több mint 14 000, Kaposvár 6 500 lakosú (és ez utóbbinak csak 20% a valóban polgár a mezőgazdasági jellegű településen) volt, ezeket nem lehet mereven szembeállítani az alföldi városok népességével.

A gazdaságföldrajz kiváló tudósa, *Mendöl Tibor* 1939-ben megállapította, hogy a települések magvát vizsgálva nem a korábban legjelentősebb, hanem a régi, zsúfoltan épült városok tartoznak a tömörülés magasabb kategóriájába: Veszprém, Vác és a Szenttamás városrészen nagyon szorosan beépített Esztergom — mint egyházi központok — és akkor kisebb jelentőségű városok: Sopron kicsiny és Pécs nagyobb belvárosa. 1967-ben törvény kodifikálta a magyar történelmi városcentrumok védelmét és ez 13 városra terjed ki: Buda, Eger, Esztergom, Győr, Kőszeg, Pécs, Székesfehérvár, Sopron, Székesfehérvár, Szombathely, Vác, Veszprém. Ezeket a városokat művészeti, történelmi és művelődési fontosságuk szerint jelölték ki, és határolták körül a védett városképet. Ez nem passzív védelem, hanem igyekeznek megtalálni az épületek és a történelmi városnegyedek modern felhasználásának módját, megőrizni a magyar városok horizontális jellegét. 1948 óta nagy műemlékvédelmi munkálatok folytak a budai vár-

ban, Sopron és Pécs belvárosában. Vannak városaink, ahol a várkastély, az erődrom, a védelmi rendszer, a középkori falgyűrű együttesét őrizték meg: Buda és Pest, Győr, Esztergom, Pécs, Kőszeg, Sopron, Sárospatak, Eger. Vannak olyanok, ahol a bolthajtásos utcák, a középkori építésvonal követése, a középkori utcák és terek, a középkori házak földszintjei voltak megőrizhetők: Buda, Sopron, Kőszeg. Püspöki kastélyok és paloták adnak barokk karaktert: Pécs, Eger, Szombathely (1777 óta püspöki székhely), Veszprém, Esztergom, Székesfehérvár, Kalocsa, Vác. Török vallási és világi épületek maradtak, vagy voltak feltárhatók és konzerválhatók: Buda, Pécs, Szigetvár, Siklós. Középkori zsinagógát tártak fel és konzerválták: Sopron, Buda. Némely városban a klasszicista építészet dominál vagy jellemző: Pápa, Szombathely (1578 óta megyeszékhely), Pécs.

II. A magyarországi helyismeret fő forrásai

A magyarországi városok és települések forrásanyaga sajnos sok esetben csonka és hézagos. A levéltárak eredeti forrásanyagának mennyiségét az oszmán uralom (1541—1687) nagy történelmi eseménye, nem kisebb mértékben a különféle háborúk és tűzvészek nagy veszteségei határozzák meg, legutóbb a második világháború pusztításai.

Fő lelőhelyek: *Magyar Országos Levéltár*, Budapest; *Primási Levéltár*, Esztergom; *Budapest Főváros Levéltára* (ez foglalja magába az 1873 előtti Buda, Pest és Óbuda levéltári anyagát; Pest és Buda régi fondjait 1686, Óbuda anyagát 1720 óta tartalmazza); *Megyei Levéltárak* a megyeszékhelyeken, némelyikükben olyan jelentős városi állagok is megmaradtak, amelyek a török uralmat elkerült (Győr, Debrecen) vagy korlátozott önkormányzatot az oszmán birodalomban is megőrzött (Szeged) városok levéltárai tartottak fenn; *Városi levéltárak*, Sopron, Kőszeg; *Országos Széchenyi Könyvtár*, Budapest; *Megyei Könyvtárak* a megyeszékhelyeken; *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár* „Budapest Gyűjtemény”-e.

III. A helyismereti munka társadalmi és intézményi keretei, publikációs fórumai

1. A helyismeret alapjainak kialakítása és a lakosság köreiben való elmélyítése társadalmi mozgalomként, helyi kezdeményezésekre indult meg és mintegy 15 éve terjedt el országosan. Kérdemelte az elvi tisztázásra törekvést és számos országos, megyei vagy városi rendezvényen való megvitatást. Sok vita merült fel a helyismeret és a honismeret, a múlt emlékeinek ébrentartása — hagyományápolás — és haladás — a jövőbe tekintés viszonya, a lokálpatriotizmus — a szocialista hazafiság — és az internacionalizmus kapcsolata körül. Segített eloszlatni a vitás kérdések körüli homályt vagy bizalmatlanságot *Maxim Gorkij*nek a honismeretét megalapozó helyismeretről 1927-ben írott levele, amelynek vallomásszerűen kifejezett meggyőződése lényeges összefüggést tett ismertté: a forradalom által ébresztett energia indította mozgásba a tájkutató munkát; a helyismeret az ország gazdagodásához vezető utakat mutatja, morális gyarapodást nyújt, felvértez az értelem alkotó erejének hitével. A hazai honismereti mozgalom, helytörténeti kutatás bonyolult szervezeti feltételek között, nehezen bontakozott ki. A helytörténetírás múltbeli nehézségei magából a történelemtudomány tisztázatlan kérdéseiből adódtak. A helytörténet és az országos történetírás viszonya megszabta és megszabja, miként tud a helyi kutatás támaszkodni az általános történeti fejlődés tanulságaira és fordítva, hogyan kerülnek át a helytörténeti kutatás eredményei az országos történeti képbe. A helytörténeti irodalom színvonalát növelte a tudatosság és a tudományos intézmények segítő szándékának igénybe vétele. A kedvező tudománypolitikai, a közművelődési légkör elősegítette a helytörténetírás szélesebbkörű kibontakozását. A korszerűsége törekvő történelemtanításban egyre nagyobb szerepet kapott a modern eszközökkel dolgozó helytörténetírás számos eredménye, helyi múzeumok anyagának bemutatása, helytörténeti-honismereti kérdésekkel foglalkozó szakköri tevékenység. Közmeggyőződésé vált, hogy a szocialista hazafiság nem az elvek elvonó szférájában lebeg, hanem gyökerei az emberek hétköznapi életébe, a terület múltjába, mai adottságaiba nyúlnak, hogy az ezeket feltáró helyismereti tanulmányok konkrétabbá, cselekvőbbé tehetik a szocialista hazafiságot. Ebből viszont nyilvánvalóvá lett, hogy szükséges valamelyes koordinálás és módszertani tisztázás, szükséges a helytörténeti munkák, helyismereti kiadványok értékelése, szemléje, közös kérdéseik átfogó elemzése. Bibliográfiai tájékoztatást is igényelt a mozgalommá terebélyesedett

helyismereti munkálkodás. Ezt szükségessé tette az is, hogy a helyi kiadványok megjelenéséről gyakran csak nagy késéssel szereztek tudomást a szakemberek, a többi tájak helyismereti kutatói, pedig a helyi eredmények olykor csírájukban tartalmazzák az országos általánosítás elemeit, alapjait. Az ilyen országos fejlődési tendenciák, tapasztalatok kibontását pedig csak a különféle helyekről és intézményekből kikerült személyekből álló szerkesztőségek, pályázatbíráló bizottságok segíthetik elő. A mozgalom korábbi fokán nagy segítséget nyújtottak az Országos Népművelési Tanács módszertani füzetei, amelyek elhanyagolt kérdésekre hívták fel a figyelmet, vagy addig csak központilag gondozott kérdésköröket nyitottak meg a helyi kutatóknak, történelemtanároknak (pl. munkásmozgalomtörténet, üzemtörténet). Így terjedhetett ki a helyismeret kutatásának társadalmi bázisa, forrásmentő, forrásfeltáró, tárgyi emlékgyűjtő mozgalma a fővárosban és a vidéki városokban, községekben. Létrejöttek a budapesti kerületi és a vidéki tájgyűjtemények, iskolamúzeumok. Kiadtak budapesti kerületek múltjáról szóló írásokat, megyei történeti feldolgozásokat, megyei lexikonokat, adattárakat, demográfiai vizsgálódásokat, de városi és községi tárgykörű munkákat is. Megjelentek járási, városi híradók a helytörténet, helyismeret köréből. Ezek a kérdések mind gyakrabban kerültek a megyei lapok hasábjaira, olykor külön rovatot kaptak.

Nagy lendületet adtak a helyismereti munkának a különféle jubileumok. 1969-ben szép számmal jelentek meg emlékkötetek és tanulmányok, cikkek a Magyar Tanácsköztársaságról. Ezek azzal hívhatták fel magukra a figyelmet, hogy a tanácsállam előtörténete, politikai-társadalmi folyamatai, az ellenforradalom kezdetei, a hadiesemények, az értelmiség és a művelődés, az igazgatás, az egészségügyi politika helyi alakulásának feltárásával adatszerűen járultak hozzá az országos képhez vagy éppen — mint a földpolitika kérdésében — az országos direktívák helyi módosulásához, konkrét érvényesüléséhez nyújtottak értékes adatokat. A helyismeret középpontjába 1970-ben és 1975-ben a felszabadulás és az annak alapján elért fejlődés vizsgálata került. Sor került új, jelentékeny tényanyag feltárására, a helytörténeti jellegű közművelődési tevékenység gazdagodására, az elemzőbb és realitásos közgondolkodáshoz való hozzájárulásra.

Jelenleg a Hazafias Népfront Országos Elnöksége mellett működő Honismereti Bizottság fogja egybe, koordinálja mozgalmi eszközökkel a különféle tömegszervezetekben, tudományos, oktatási, közművelődési intézményekben folyó, azokhoz kapcsolódó honismereti tevékenységet. Ez abból a felismerésből kialakult munkamódszer — amit már hosszabb tapasztalat erősít meg —, hogy számottevő eredményeket lehet elérni a különféle állami és tanácsi intézmények, pártarchívumok, iskolák kereteiben működő történészek, irodalomtörténészek, néprajzosok, nyelvészek együttműködésével. Ez gazdagítja a történelemszemléletet és tárja fel a helyi erőforrásokat. A Honismereti Bizottság munkacsoportokban fejti ki működését. Ezek tartanak kapcsolatot az érdekelt intézményekkel, szervekkel, hangolják össze honismereti tevékenységüket. A helytörténeti munkacsoport a községi, intézményi krónikairás továbbfejlesztésében, a helytörténeti pályázati rendszer kidolgozásában, mindezen keresztül a helyismeret gyarapításában működött közre. A munkacsoport módszertani segítséget nyújtott ahhoz, hogy a helytörténetírás maximálisan konkrét legyen, a tények alapján rekonstruálja a helyi folyamatokat, tisztázza a tényanyag esetleges ellentmondásait, s a valóságos folyamatban tükrözze az országos fejlődés megvalósulását.

A munkásmozgalmi és üzemtörténeti tagozat viszonylag fiatalabb ága a helyismereti munkának. A helytörténeti kutatás modern értelemben felfogott társadalom- és gazdaságtörténeti témaválasztása foglalta magában a munkáshagyományok, az üzemi krónikák anyaga, az üzemtörténet forrásai együttes figyelembe vételét. Becses örökség a felszabadulás előtti munkáskultúra, a kulturális téren folytatott haladó törekvések és az ezek kibontakoztatásáért vívott munkásmozgalmi küzdelmek, a népfrontmozgalom előzményei. Ezek kutatása megerősítette azt a meggyőződésünket, hogy az 1944—45-ben bekövetkezett felszabadulással induló, robbanásszerű fejlődés nem érhető meg az ilyen tudati előzmények vizsgálata nélkül. Ezek a kérdések csakúgy, mint a munkásság összetételének és életformájának átalakulása, a munkásosztály harminc év alatti tudati fejlődése gazdag lehetőségeket nyújtottak a helyi kutatásnak, amiben a Szakszervezetek Országos Tanácsa támogatására, számos üzem érdeklődésére, a Magyar Történelmi Társulat szakszerű közreműködésére támaszkodhatott ez a tevékenység. Üzemtörténeti tanácskozások, tanfolyamok, módszertani kutatások segítették a szakszervezetek, gyárak, szövetkezetek üzemtörténeti szándékait. Figyelem fordult az üzemi krónikák, évkönyvek, szocialista brigádnaplók vezetése, ezek közéleti fontossága,

írások módszertani feltételei felé. Kiterjedt a kutatás és tárgygyűjtés a lakóterületi és munkahelyi közösségek életmódjára, szokásaira, kölcsönhatására.

A néprajzi és nyelvjárási munkacsoport támogatta és tapasztalatcsere fórumokhoz juttatta a néprajzi gyűjtést, feldolgozást, a földrajzi névgyűjtő munkát, a magyar és a más nemzetiségű lakosság hagyományápolását, a néprajzi és régészeti szakkutatás társadalmi hálózatának kiszélesedését. A munkacsoport résztvett az öntevékeny művészeti mozgalmak munkájában, formálásában, az országos és megyei honismereti ifjúsági táborok szervezésében. Az országjáró, természet- és műemlékvédelmi munkacsoport közreműködött az évfordulókhoz kapcsolódó emléktúrák szervezésében (1514, 1919, 1945; *Petőfi Sándor, Rákóczi Ferenc* életének eseményhelyeire). Tartalmilag gazdagította a honismereti táborozásokat, országjárásokat. A Természetbarát Szövetség és az Országos Természetvédelmi Hivatal közreműködésével járult hozzá ez a munkacsoport a történelmi, irodalomtörténeti emlékhelyek, természeti értékek, népi műemlékek, temetők számbavételéhez és védelméhez.

2. A múzeumok és a helyismereti mozgalom

A múzeumok jelentős szerepet játszanak a várostörténet, a helyismeret anyagának feltárásában, bemutatásában, tudományos feldolgozásában és az eredmények tudományos-népszerű bemutatásában.

Az országos múzeumokat most nem említve a helyismereti munka múzeumi bázisai a *Budapesti Történeti Múzeum, valamint a megyei múzeumok*.

Csaknem mindegyik múzeumi szakágazat bekapcsolódott a helyismereti munkába, legáltalánosabban a néprajzi muzeológia. Az új- és legújabbkori történeti muzeológia egyetemi szakkövetelményeiben jelentékeny helyet foglal el a helytörténeti kutatómunkára való felkészítés. Tisztázták már a muzeológusok kiképzése során a történeti hely fogalmát, az országos és helyi fejlődés törvényszerűségeit, a helytörténetírást és forrásait, a XVI—XX. századi helytörténetírásunk historiográfiáját. A szakkörök gyakorlatban támogatják a helytörténeti muzeológiát anyagfeltáró munkával, községi, iskolai, üzemtörténeti tanulmányok készítésével.

Különösen a tárgygyűjtő honismereti kampányok igényelnek állandó módszertani útmutatást, szakmai figyelmet. Ezek egyrészt gyarapították a múzeumok gyűjteményeit, falumúzeumokat alapoztak meg, de sok esetben elmaradt a lelet és a lelőhely tárgyi dokumentációja, annak szakszerű feljegyzése, az alkalmi kiállítások után nem mindig gondoskodtak megfelelően a gyűjtemény szakszerű megővéséről. Ez fokozottan igényli az irányítást, a koordinálást, a tárgyrestaurálás összehangolását.

3. A könyvtárak helyismereti tevékenysége

A közművelődési könyvtári rendszer fontos feladatává lett a helytörténeti, honismereti források gyűjtése, feltárása, az olvasók figyelmébe ajánlása, az iskolai helytörténeti oktatás és a szakköri munka szakszerű feltételeinek megteremtése. Az 1960-as években a megyei könyvtárak és a vidéki tudományegyetemi könyvtárak, az 1970-es években a járási, városi sőt néhol községi könyvtárak kapcsolódtak ebbe a munkába külön helyismereti gyűjtemények kialakításával. A Könyvtártudományi és Módszertani Központ segítette ezt a munkát, 1969-ben a megyei, 1974-ben a városi és járási, valamint községi könyvtárak számára szóló módszertani útmutató közzétételével, konferenciákon tárgyalva a helyi sajtóbibliográfiák, a települések irodalma, a helyismereti munka kérdéseit, könyvtári katalógusok, sajtóvalogatások, olvasókönyvek jelentek meg. Nagy gondot fordítottak a helyi irodalom, az utcanévek, a helyi események, a művelődéstörténet dokumentációjára, annak közkinccsé tételére. Szerze az országban előrehaladt a könyvtárak részvétele a szakköri munkában, a honismereti publikációk közzététele könyvtári kiadványokban, a megyei katalógusok megnyitása a kutatók számára. A könyvtári hálózat részéről pedig örömmel fogadták és tovább szélesíthető együttműködés jeleként értékelték, hogy helyismereti kutatók lappangó, olykor pótlóhatatlan nyomtatványok felkutatásával és könyvtárba adásával segítették a további kutatást és a közművelődést.

4. A levéltárak és a helyismereti munka

A levéltárak egyik legfontosabb tevékenységi területe lett a helytörténeti kutatás, illetve annak támogatása. A levéltári anyag védelméről és a levéltárakról szóló 1969. évi 27. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról intézkedő 30/1969. számú kormányrendelet meg is határozza: „A tanácsai levéltár a helytörténetírást rendeltetésszerűen műveli.” Az egyetemi levéltárosképzés szakmai követelményei közé így kerülhetett bele annak oktatása, hogy a levéltári kiadványkészítés kereteiben mi a levéltárak szerepe a helytörténetírásban. Így nemcsak munkatársaik egyéni érdeklődési területe vagy személyes támogató készsége nyilvánul meg abban, hogy a levéltárosok jelentős segítséget nyújtanak a helyismeret bűvárlóinak, hanem ezzel intézményük közművelődési feladatait látják el, a marxista történelemszemlélet fejlesztésén is fáradoznak.

A levéltárak sokrétű honismereti munkája felöleli az utolsó évtizedek gazdasági, társadalmi, művelődési fejleményeire vonatkozó adattárak összeállítását, a községi krónikárok számára szolgáló útmutatók készítését, a krónikák szakfelügyeletét, rendszerezését, a helyismereti továbbképzés szervezését, a pályázatokon résztvevők forrásokhoz és módszertani tanácsokhoz juttatását. A levéltárak helyismereti kiadványai hasznosíthatók az iskolai történelemórákon, a honismereti szakkörökben.

A legáldozatkészebb tanácsok már eddig is lehetővé tették a helytörténeti forrásbázis kiadását, mikrofilmes kiegészítését, a kéziratos térképek közzétételét. Hajdú-Bihar, Pest, Komárom megyékben rendezett levéltári napok külön is lehetővé teszik a levéltárosok és az amatőr kutatók, a levéltár iránt érdeklődők találkozását. A levéltárosok előadásokat tartanak a megyei helyismereti konferenciákon.

IV. Kiadványok és időszaki publikációs fórumok

A különböző támogató intézmények helyismereti szerepe kapcsán már utalhattam az általuk kiadott útmutatókra, példatárakra, a pályaművek közzétételére, konferenciákra, ahol megjelenés előtt bemutatnak és megvitatnak helyismereti munkákat. Igen felelősségteljes munka annak elbírálása, mi az, ami a helyismereti eredmények közül publikálásra érett. A feldolgozásként publikálást nem érdemlő munkában is található a tudomány olyan értékes és jól rendszerezett adatokat, amelyeket érdemes általánosan ismertté tenni. A helytörténeti munkák, olykor a kéziratos krónikák recenziálása maga is a helyismereti eredmények publikációs formája lehet. Egyfelől az országos szakfolyóiratok bocsátják hasábjaikat ilyen recenziók vagy beszámolók rendelkezéseire, de ezek csak lassúbb megjelenést és egy szakterület számára való ismeretséget tesznek lehetővé. Másfelől tehát szükség volt egy honismereti-helytörténeti kiadvány létrehozására. Ez hívott életre előbb rotaprintes és alkalmilag megjelenő, végül *Honismeret* címen nyomtatott és rendszeresebben megjelenő folyóiratot, amely a helyi publikációra és eredményeikre — ha kell, bírálva — felhívja a figyelmet.

Ugyanakkor a helyi folyóiratok vagy időszaki kiadványok is kialakultak nagy számmal és állandó igényvel. Ezek alapításának és sikeres működésének elsődleges okát nem a helyi, a személyi publikációs igényekből vezethetjük le. Ilyen folyóiratokat az ország különböző tájain az objektív szükségletek hívták életre. Jól példázzák, hogy a táj-, a megye- és a településtörténeti kutatók az adott területen a legkönnyebben és legtermészetesebben jutnak hozzá a helyi történet forrásaihoz. Illetékesnek tarthatjuk a helyi folyóiratokat is arra, hogy bennük országos kérdésekhez kapcsolódó, de helyi vonatkozású írások jelenjenek meg. Helyes, hogy az országos történeti kérdéseket tárgyaló munkák ismertetése során a helyi folyóiratok szerzői kiemelik azokból a helyi jelentőségű problémákat, máskor — szükség esetén — helyi anyaggal egészítik ki azokat. Természetesen a helytörténeti kritikai tevékenységnek is alkalmas fórumai ezek a folyóiratok. A helyi folyóiratok, periodikák azonban nem mindig felelnek meg a fentiekben dicsért általános igénynek és széles tematikának. Természetesen nem mindenütt áll rendelkezésre elég átfogó szerzői gárda vagy forrásanyag. Ez utóbbtól — és ezen keresztül a mögöttük álló intézmények létszámadottságaitól — függően alakult sok kiadványban tematikai aránytalanság, vagy inkább néhány művelhető súlypont, így a régészek és műemlékvédelmi szakemberek által művelt népvándorlások, honfoglalások, középkor; a levéltárosok, könyvtárosok, tanárok által művelt néhány csomópontként az 1848—49. évi forradalom és szabadságharc, a századforduló munkás- és parasztmozgalmi, a Tanácsköztársaság, az ellenforradalmi korszak és a felszabadulás kutatása, eredményeinek közreadása. Főleg az ezekhez kapcsolódó, ezek-

nek széles hátteret adó irodalmi, színháztörténeti, egyesülettörténeti adalékok jutnak még szóhoz. Együttesen mégis valóságos kincsesár a sok publikációs fórum, ami miatt érdemes rövid adatszertű számontartásuk, hogy címeik szerint keressük őket, ha helyismereti gyűjteménybe kerülünk.

A legszámottevőbbek: Alba Regia, Alföld, Arrabona, Baranyai Művelődés, Békési Élet, Budapest, Budapest Régiségei, Déri Múzeum Evkönyve (Debrecen), Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Evkönyve, Fejér Megyei Szemle, Forrás (Kecskemét), István király Múzeum Közleményei (Székesfehérvár), Janus Pannonius Múzeum Evkönyve (Pécs), Jászkunság, Levéltári Evköny (Kaposvár), Miskolci Herman Ottó Múzeum Evkönyvei, Móra Ferenc Múzeum Evkönyve (Szeged), Műemlékvédelem, Palócföld, Soproni Szemle, Tanulmányok Budapest Múltjából, Tiszatáj, Új Forrás (Komárom), Vasi Szemle.

V. A bibliográfia elemei

Igen jelentékeny méretű a helyismeret irodalma. Alig lehetséges bibliográfiai áttekintése.

Csomor Tibor: Magyarország. Honismereti Bibliográfia (1972). A róla megjelent reflexiók sok módszertani feladatra hívták fel a figyelmet és főleg arra, hogy ilyen vállalkozás kollektív munkát igényel. Annál inkább, mert az elmúlt időszakban örvedetesen gyarapodott a honismereti, helytörténeti közlések, kötetek, publikációs fórumok száma. Alig vették számba a felszabadulás 25. évfordulójának helytörténeti természetét (a Magyar Szocialista Munkáspárt ideológiai folyóirata, a Társadalmi Szemle is foglalkozott ezzel), alig jelent meg kötetnyi a helytörténeti tanulmányokból és krónikákból a felszabadult Magyarország történetéről (*Glatz Ferenc*), a munka folyt tovább.

Az országos tudományos intézmények és bizottságok közreműködésével tanulmánykötetek jelentek meg számos termelőszövetkezet fejlődéséről (*Donáth Ferenc* szerkesztésében), a felszabadulás utáni agrárpolitikáról és agrárátalakulásról (*Balogh Sándor* és *Pölöskei Ferenc* szerkesztésében), amelyek a helyi kutatások tematikailag csoportosított eredményeit példázzák. De fordítva is hozhatunk jó példát, hogy az országos tárgyú publikáció szinte kész anyagot nyújthat területi, helyi bontásban. Ilyen *Réti László* kötete a Magyar Tanácsköztársaság helyi szerveiről és pecsétéről, amely helytörténeti segédkönyvként is hasznos, megismerhető belőle a helyi igazgatási egységek, intézmények, személyi szerepvállalások.

Mindezek folytán csak egészen vázlatosan hívhatom fel a figyelmet a tájékozódás néhány alapjára, időtálló kiadványokra, művekre, amelyek egyben mutatják a magyar helyismereti irodalom gazdagságát, szétágazó voltát.

A korábbi irodalmat ismerteti *Bodor Antal*: Magyarország helyismereti könyvszete 1527—1940 (Bp., 1944).

A fővárosról bibliográfiai áttekintésül is szolgálhatnak *Majláth Béla*: Budapest történetének irodalma (1886), *Flórián László—Marót Miklós*: Fővárosunk Budapest (1955), *Remete László*: Budapest munkásmozgalma (1919—1945) (1959), *Bercza László*: Budapest történetének bibliográfiája 5 kötet (1964—69).

A különböző városokról szóló átfogó munkák jobbára településföldrajzi, műemléki igénnyel jelentek meg az utóbbi évtizedekben, amelyek mindemellett összegeznek a legmodernebb történeti kutatásokat is (csupán Budapest monografikus története említhető ezen túlmenően rendszeres igényű alkotásként *Gerevich László* főszerkesztésében, amelyből eddig 3 kötet jelent meg). Ezért máig alapvetőek olyan régibb munkák, amelyek a hazai településtörténet sajátos vonásait fedték fel.

Banner János: Szeged települése (Föld és Ember, 1925); *Györffy István*: Az alföldi kertés város (Néprajzi Ertesítő, 1926); *Györffy István*: Hajdúböszörmény települése (Föld és Ember, 1928); *Mendöl Tibor*: Néhány szó az alföldi város kérdéséhez (Földrajzi Közlemények, 1939); *Mendöl Tibor*: Városaink népsűrűsége (Földrajzi Közlemények, 1939).

Végül legyen szabad megemlítenem, hogy a magyar helyismereti irodalom gazdagon kiterjed a települések egyes korszakainak feltárására, a topográfiára és városképre, a népesedéstörténetre, a társadalomtörténetre, a gazdasági életre, a városi és megyei intézményekre, politikára.

Számos publikáció — helyi monográfiák, tanulmányok, adattárak — foglalkozik a magyarsággal együttélő nemzetiségek történetével, néprajzával, műveltségével, nyelvfejlődésével. Így kiterjedt erre *Fodor Dezső* és *Gerencsér József*: A budai járás 25 éve 1945—1970 c. munkája, amely 23 járásbeli község krónikaköreinek munkájából adódó

eredményeket tett közzé 1970-ben. Megjelent *Szincok György és Lugosi Mátyás* munkája Tótkomlós községről, *Bernula Mihály* Pitvaros c. helytörténeti összeállítása, *Petrik József* Kesztléc monográfiája. Kiemelkedik *Krupa András* alapos szokásmonográfiája a békéscsabai szlovákok körében végzett gyűjtése alapján, *Mándics Mihály* délszláv—magyar—német kérdéseket felölelő csávoiyi krónikája. Kiadták *Grin Igor* két-nyelvű füzetét a délszláv elbeszélő hagyományokról a Battonyai Füzetek sorozatban. Igen terjedelmes feldolgozás *Bánáti Miklós* tanító műve: Huszonkét évtized az új hazában. Császártöltés község történelmi adattára 1744—1964-ig (Kecskeméten, 1969-ben jelent meg) a württembergi és felsősvábföldi telepések életéről, munkájáról, bekapcsolódásukról a hazai történelem nagy fordulójába. További munkák reményét ébreszti ebben a témakörben a szépen kibontakozó nemzetiségi tájmúzeumok anyagának feldolgozása, valamint a pályázatok és honismereti diáktáborok nemzetiségi vonatkozású anyaggyűjtése. Így adott hírt *Gyivicsán Anna*: A nemzetiségi helytörténeti pályázat (Honismereti Híradó, 1973. 1—2. szám) német, szlovák, szerb, román tárgyú tanulmányok egész soráról, közte Jellasics ellen harcoló mohácsi délszlávok, Murakeresztur horvát, Szöreg szerb lakosságának élete, Pomáz szerb klubja története tárgyköréből, így tudósított *Timaffy László*: Az V. Országos Diák Honismereti Tábor (Honismereti Híradó, 1973. 1—2. szám) Bezenye község horvát lakosságát és a magyarokkal, németekkel való együttélését tárgyi és szellemi anyag, népi hagyományának feltárásával bemutató szakcsoportjukról. Mindez jelzi, hogy helyismereti kutatóink, az ebben a munkában résztvevő pályázók és diákok egyaránt a gyakorlatban mutatják, hogy országunkban milyen széleskörűen valósul meg az az elv, miszerint az egyes nemzetiségek összekötő hidak a szomszédos baráti országok között.

A jászjákóhalmi Honismereti Szakkör ex librise.

Krónikaírás a mezőkövesdi járásban¹

Hazánk felszabadulásának 25., de még inkább 30. évfordulója alkalmából megélénkült az országos honismereti mozgalom és különösen — nem utolsósorban a Hazafias Népfront eredményes munkája következtében — a helytörténet- és krónikaírás. A honismereti mozgalom és ezen belül a krónikaírás közművelődésünk szerves része, a kulturális forradalom eszköze, lehetőséget nyújt a különböző településeken írói — tehát művelődési — kollektívák szervezésére. Jelen időszakban tömegesen jelennek meg a különböző honismereti munkák. (Itt szeretném felhívni a figyelmet járásunk székhelyének, Mezőkövesdnek a monográfiájára, amely szép kivitelben, avatott szerzők tollából, közel 800 oldalon, 1976-ban jelenik meg.) A mezőkövesdi járásban is örvendtes kezdeményezések történtek, és hosszú évek előkészítő munkája után a járás húsz községéből tizenháromban jó községi krónikák készültek el. A járás területén kb. nyolcvanvan foglalkoznak krónikaíró és adatgyűjtő munkával. 1969-től a Járási Pártbizottság támogatásával krónikaírói értekezleteken, népfrentbizottsági összejöveteleken, a közművelődési társadalmi bizottság honismereti munkacsoportjának ülésein, helyi kiszállások alkalmával, írásos szempontok megadásával segítették a krónikaírói mozgalom kibontakoztatását.

Megállapíthatjuk, hogy a beérkezett 13 krónika (részben már falutörténet) nagy általánosságban megfelel a megadott szempontoknak, valamennyi szerző jól látta a helytörténet célját, és még a kevésbé sikeres anyag is szorgalmas munka eredménye. Van köztük „egyszemélyes” krónika, amelyből az egyén állásfoglalását ismerhettük meg (pl.: Négyes, Cserépfalu, Bükkzsérc, Egerlövő, Mezőnagymihály, Vatta). Az ilyen krónika egy későbbi kor kutatói számára értékes kiegészítő forrás lehet. Hátránya, hogy egy szerző nem tájékozódhat mindenről. A több az ún. „közösségi” krónikák közé tartozik, ezeket nem egy ember írta — legfeljebb megfogalmazta —, hanem egy bizottság. Ebben a fajtában a legjobbak a bükkábrányi, a szentistváni, a mezőnyárádi községek krónikái. Mindkét krónikafajta a maga területén eredményesnek mutatkozott, valamennyien sikeresen oldották meg feladataikat. Érződik belőlük a falu, a szűkebb haza iránti szeretet és ezért valamennyi krónikaíró megérdemli a köszönetet.

Sajnos, ugyanakkor több községben még nem megnyugtató a krónikaírás sorsa, holott pl. Tard és Bogács községet illetően rengeteg szociográfiai és egyéb irodalom állott volna rendelkezésre. Tapasztalatunk szerint ott folyt a legeredményesebb krónikaírói tevékenység, ahol a községi tanácsok anyagi eszközökkel és adatszolgáltatással is támogatták a krónikaírókat (pl.: Szentistván, Bükkábrány). Több segítséget vártunk volna viszont a mezőnagymihályi, az egerlövői, a tardi és a bogácsi tanácsoktól.

Anyaggyűjtés tekintetében gazdag a bükkábrányi, a szentistváni, a négyesi, a bükkzsérci, a mezőnyárádi krónika. A szentistváni krónikában kiemelkedőnek tartjuk a község történeti fejlődését tartalmazó dokumentumok közlését (pl. *Hanyi Achmet Csorbacsics* török földesúr beadványát az egri káptalanhoz 1682-ből, az 1696-os portális összeírást, a helység Urbáriumát 1771-ből, ugyanebből az időből 143 szentistváni jobbággyadait fényképmásolatban stb.). Néhány krónikában nem tartottuk volna szükségesnek az 50-es évek megyei, járási rendeleteinek szóról-szóra való lemásolását, inkább arra kellett volna kitérniük, hogy ezen rendeletek hatása hogyan tükröződött a községben. Értékesnek tartjuk, hogy több krónikaíró levéltári kutatásokat végzett a község történetére vonatkozólag (pl.: Szentistván, Bükkzsérc, Bükkábrány stb.). Vatta helyesen ragasztotta be az eredeti dokumentumokat a lapokra. A többi krónikában a

¹ A következő írást elsősorban azzal a szándékkal közöljük, hogy a szerző konkrét esetekre vonatkozó észrevételei mások számára is hasznosíthatókká váljanak. A továbbiakban is szívesen közlünk a krónikaírás módszertani kérdéseivel foglalkozó írásokat.

történeti forrásokat a pontos adatok megjelölésével kellett volna közölni a későbbi felhasználás érdekében.

Az anyag elrendezését illetően helyesen alkalmazták az általunk megadott szempontokat, logikus rendbe foglalták, minden anyagrészt a maga megfelelő helyére került, a súlyponti részek kiemelése azonban nem mindenütt valósult meg: egy-két krónika a felszabadulás történetével nem a jelentőségének megfelelően foglalkozik, másikkól kimaradt az 1956-os ellenforradalmi események leírása. Olyan krónika is van, amely az 1919-es Tanácsköztársaság helyi eseményeiről túlságosan röviden tudósít.

A községek történeti fejlődésének leírását valamennyi krónika a földrajzi fekvés, a táj, a község nevének magyarázása, az első települések ismertetésével kezdi. A Tisza menti falvak felhasználják az országban egyedülálló kő- és rézkorszaki leletekből levonható tanulságokat. A későbbi történeti fejlődést, ha vázlatosan is — mert nem áll elég anyag rendelkezésre —, kronológiai rendben tárgyalják. A krónikák lapjairól kibontakozik az alsó-borsodi és bükkaljai táj, a tatár és a török által elpusztított, a feudális nagybirtokos családok által megnyomortott lakosság keserves élete. Csak kevés krónika tér ki azonban az elpusztult lakosság pótlására idegenből betelepítők ismertetésére. A járás népének történeti folytonossága alig mutatható ki. A két világháború között a szociális nyomorúság otthona a mezőkövesdi járás: a summás élet, a földtelenség, a földmunkások szociális elhanyagoltságának rajza minden krónikában oldalakát tölti meg. Kitérnek az első világháború leírására is, bemutatják a járás szörnyű véraldozatát. Az 1919-es tanácsköztársasági eseményeket a veteránok leírása alapján ismertetik. Az egerlövői krónika a szereplők portréinak rajzában ismerteti az országos történelem helyi hullámverését.

A két világháború közötti időszakban hangot kap az erőteljes szociáldemokrata szervezkedés is, különösen a szentistváni és mezőnyárádi krónikákban. A szomorú múltat a felszabadulás történelmi fordulója zárja le, és ez mint vízválasztó, minden krónikában jelentőségének megfelelően helyet kap. Az új élet megindításának, a koalíciós idők pártviszonyainak, a kommunista párt vezető szerepének, a földosztás történetének rajzával a krónikairók zöme foglalkozik. A tanácsok megalakulását, az egyes tanácsváltásokat adatokban rögzítik. Szomolya különösen jó politikai történetet adott a felszabadulás utáni időkről. A gazdasági élet óriási arányú változása elsősorban a tsz-mozgalom kialakulásával és további fejlődésével kapcsolatos. A termelőszövetkezetek történetének valamennyi krónika tág teret szentel, ugyancsak a korábban zömmel agrárjellegű terület iparosodásának is. A termelőszövetkezet fejlődésének részletes rajza színesen bontakozik ki a bükkábrányi, a mezőkeresztesi, a mezőnyárádi és a szentistváni krónikákból.

A kulturális élet rajza is találó, hiszen a legtöbb krónikairó pedagógus, otthonosan mozognak szakterületükön. Az alapos ismertetések közül mégis ki kell emelni a szentistváni iskola utolsó 30 évének a rajzát, amely a továbbiakban központi magja lehet egy járási iskolatörténeti monográfiának. Bükkzsérc — helyesen — közli az iskola államosításának több jegyzőkönyvét is. Rá kell mutatni még a mezőkeresztesi énekar alapos ismertetésére. A krónikák kitérnek a könyvtárak, a művelődési házak tevékenységére és az egyéb művelődési alkalmakra is.

Sok munkában helyet kap a lakosság életmódjának rajza, ismertetik a néphit, a népszokások, a szellemi és tárgyi néprajz vonatkozásait. Külön szeretnék rámutatni a mezőnyárádi krónikára, amely a régi falusi élet leírásában jeleskedik. Leírja a falusi lakosság régi szokásait, táncait, ruházódását, egy letűnt kor falusi közösségének játékeit, a fonókat és a játszóház életét. A négyesi krónika sok adatot tartalmaz a lakosság néprajzáról, még a táji nyelvből is hoz adatokat. A bükkzsérci krónikában pedig a népi foglalkozások (summás élet, erdei favágók, szénégetők stb.) részletes leírása olvasható.

A krónikák megfogalmazása, stílusa világos, közérthető, a bükkábrányi krónikát ki kell emelni szépirodalmi stílusáért, a négyesit pedig egyéni nyelvezetéért. A falutörténeti feljegyzések értékét nagyban emelte a sok művészi kivitelű fénykép és illusztráció. Különösen kifejező a bükkábrányi és a szentistváni képanyag. De szép fényképek díszítik a vattai és mezőnyárádi munkákat is — helyes értelmező szöveggel —, a szomolyaiban pedig 20 nagy méretű kép található, s jók a bükkzsérciek is. Még a tiszavalki is közül néhány szemléltető képet, de a többiek egyetlen képet sem tartalmaznak.

Osszefoglalólag megállapíthatjuk, hogy a járásban kibontakozott krónikairás általában elismerést érdemel. Eleven, sőt művészi tollal megírt is található köztük: van olyan, amely az események leírásába kritikai észrevételt is visz: bántja, hogy faluja még nem ért el magasabb gazdasági és kulturális fejlettséget, sőt csökkenő létszámú lakossága miatt egyenesen hanyatlik. Riasztó és felelősségteljes kérdéseket is felvetnek

a krónikások például a születések csökkenése miatt. Olvashatunk járásunk történelmi nagyságáról, *Szemere Bertalanról*, de ugyanekkor nélkülöztünk nagy íróinknak, a kritikai realista *Eötvös József* és *Gárdonyi Géza* tájhoz való kapcsolódásának részletesebb rajzát. Jó leírását kapjuk a magyar munkásmozgalom járási vonatkozásainak a szentistváni és a mezőnyarádi krónikákban.

Lényeges megállapítanunk, hogy a munkák a tartalmi mélység tekintetében igen változatosak, sokan csak az eseményeket írták le, statisztikai adatokat állítottak össze, de nem vontak le belőlük elegendő következtetést, nem végeztek elemző munkát. Egyben azonban valamennyien megegyeztek: a falu iránti szeretet és szülőföld iránti mély érzelem hatja át ezeket az írásokat és így vázlatosságukban is hű képét nyújtják a felszabadulás előtti évszázadok nehéz történelmének, a súlyos történelmi sorsnak, ugyanakkor azonban a felszabadulás utáni 30 év kulturális és gazdasági felemelkedésének is.

Néhány szó a jövő munkájáról!

A jövőben alaposabban támaszkodjunk a feltárt történelmi forrásokra, ugyanakkor adjuk meg a forrásmunka pontos címét és lelőhelyét is. Olvassuk a járás községeire vonatkozó eddigi történelmi irodalmat, és hű szemlélettel formáljuk meg a régi adatokból kikövetkeztethető népi életformát. Keressük fel a megyei levéltárat, olvassuk a tanácsházán található iratokat, a megyegyűlések és a plébániák jegyzőkönyveit, az egyházi anyakönyveket és a családi feljegyzéseket, a különböző újságcikkeket. Vonjuk be az iskolák honismereti és történelmi szakköreit, hasznosítsuk az ifjúság segítő munkáját. Használjuk fel a helybeli járási könyvtár bibliográfiai adatait is. De mindenekelőtt a jelen évtől kezdve vezessük községünk politikai, gazdasági és kulturális történéseinek *eseménynaptárát*. Minden község külön vezesse saját községének krónikáját, ne pedig a társközségekkel együtt. Minden fontos eseményt és történést jegyezzünk fel, így lesz a krónika történelmi forrás a jövő számára. Ha pedig egyik-másik krónika kiadásra kerül, akkor még egyszer vizsgáljuk át, tömörítsük, esetleg egészítsük ki az anyagot, de addig is, amíg ideig elérünk, az illetékes községi *népfrontbizottságokban* ismertessük a krónikákat, tudatosítsuk a község fejlődését, hogy minél szélesebb körben reflektálhasson népünk saját történetére. Ezzel fejlesztjük népünk politikai és történelmi tudatát is. Helyesléssel vettük tudomásul, hogy Mezőkeresztes a krónikáját több száz példányban kinyomatta és így közkinccsé tette.

Műveljük továbbra is a mezőkövesdi járás községeinek krónikáját, ezzel emeljük népünk közműveltségét, mert a krónikaírás korszerű forma szocializmust építő népünk mindennapi munkájának megőrkítésére. Ezzel fejlesztjük közműveltségét és szocialista hazája iránti szeretetét.

Dr. Papp Zoltán

Ünnepi közgyűlésen voltunk Ipolyságon, a CSEMADOK városi szervezeténél

Amikor a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetségének (CSEMADOK) ipolysági városi szervezete Petőfi születésének 150. évfordulója során, 1973 júliusában eljutott Szalkszentmártonba, nem gondoltuk volna, hogy a múzeum megtekintése után szoros testvéri kapcsolat alakul ki a CSEMADOK ipolysági szervezete és a Petőfi Emlékmúzeum Baráti Köre között. A látogatás után megérkezett *Rozsnyó József* barátunk — a CSEMADOK „mindenesének” — köszönő levele, s ennek végén ezt olvashattuk: „Zárszóban szerény tervünkről is szeretném értesíteni. Azt tervezzük, hogy a CSEMADOK felnőtt tagjai után ez év őszén szeretnénk egy magyar diákokból álló túrát Önökhöz elvezetni. Az Ipolysági Magyar Tannyelvű Gimnázium József Attila Irodalmi Színpada az idei Jókai-napokon Komáromban éppen a Petőfi nem alkuszik c. kompozícióval nyert szép díjat. Szeretnénk, ha ez év őszén egy háromnapos túra keretében a mi fiainkat, leányainkat is elvihetnénk Önökhöz, és Szalkszentmártonban az idézett műsört is bemutatnánk. Úgy érzem, ezzel hozzájárulhatnánk a jubileumi év sikeréhez.” Boldogan fogadtuk őket.

1973. november 30-án szalkiakkal teit meg a hajdani Petrovics-árenda vendégfogadó helyisége. Vagy nyolcvanán várták izgatottan az Ipolyságról érkező ötven tagú küldöttséget. Este 7 órakor a télelő fehérbe öltöztette a honfoglaláskori települést, Szalkszentmártont. A fehérség között pedig imbolygó fényáradat kigyózott a Petőfi-ház felé, s a sűrűn hulló hópelyhek egymásnak adták át a távolból érkező hangot;

„Kis lak áll a nagy Duna mentében...”, s egymásután érkeztek a vers sorai a dal szárnyán hozzánk, a jó öreg kocsmáros egykori ivójába. Ötven ipolysági barátunk érkezett égő gyertyával a kezében, s az ölelések és a koszorúk elhelyezése után az első ismerkedés a kemence melegénél történt. Rövid, kölcsönös üdvözlések után mi szalkiak százfelé akartuk vinni a barátainkat, hogy hajlékunkat megoszthassuk velük.

Másnap a kultúrházunkban folyt le az az előadás, ahol citeraszó mellett mutatták be a honti táj táncait, szólaltatták meg Petőfit, Radnótit.

Igy kezdődött... Azóta minden évben kölcsönösen visszük egymásnak a szívből fakadó dalokat, a megmentett táncokat. Résztvevői vagyunk egymás közgyűléseinek.

Igy jutottunk el az ipolyságiak ez évi, május 15-i meghívásához, melyet **Korpás Pál**, a Magyar Tannyelvű Gimnázium tanára, a CSEMADOK ipolysági titkára juttatott el hozzánk. Gépkocsival indultunk Ipolyságra. Reggel Parassapusztánál léptük át a határt, ahol a CSEMADOK helyi vezetői, névszerint: **Paulovics István** elnök, **Korpás Pál** titkár, **Pásztor István** (a CSEMADOK hosszú éveken át volt elnöke) és **Sinka Gyula** vezetőségi tag fogadott bennünket. Az üdvözlések után a családi hajlékokba vittek bennünket, majd a honti tájon gépkocsikkal eljutottunk Lévára, Százdra is.

Délután 6 órakor Ipolyság főterén, a hajdani honti vármegyeházánál gyülekeztünk az ipolyságiakkal együtt, hogy az ünnepi közgyűlés színhelyére vigyenek bennünket, a pár kilométerre lévő úttörőtáborba. Megérkezésünkkor szépen gondozott úttörőtábor rajzolódott ki szemünk előtt. A hat-nyolc személyes panelházak közül kinőtt nagyságával az ebédlő és a kultúrterem épülete, ahol kezdetét vette az ünnepi közgyűlés.

A szép számmal megjelent tagság előtt **Paulovics István**, a CSEMADOK ipolysági szervezetének elnöke emelkedett szólásra és nyitotta meg az ünnepi közgyűlést. Beszédében megemlékezett arról, hogy huszonhét évvel ezelőtt, amikor a Csehszlovák Kommunista Párt kezdeményezésére hozzáálltak egy kulturális szervezet megalakításához, végiggondolva a múltat, előre tekintve a jövőbe, szilárd alapokra fektették a felépítendő szervezet első tégláit. Huszonhét évvel ezelőtt az alakuló közgyűlésen — visszanyerve a polgári jogokat — arra tettek fogadalmat, hogy a CSEMADOK szervezete olyan kulturális, népművelő munkát szándékszik kifejteni a csehszlovákiai magyarok között, a Csehszlovák Kommunista Párt irányításával, mely elősegíti nemzetek és nemzetiségek surlódásmentes együttélését. Hogy e békés együttélés feltételeinek megteremtése érdekében őszintén feltárják, megismerjék a közös történelmi múltat minden hibájával és erényével együtt.

A CSEMADOK a szocialista hazafiságra nevelte a csehszlovákiai magyar dolgozókat és hogy jó eredménnyel, erre sok példát hozott fel. Ezután szeretettel köszöntött bennünket, szalkszentmártoniakat, névszerint **Fodor Benjámin**t, múzeumbaráti körünk vezetőségi tagját — a CSEMADOK tiszteletbeli tagját —, **L. Tóth Józsefet**, **Fodor Lajos**t, múzeumbaráti köri tagjainkat és **Majsai Károly**t, a Petőfi Emlékmúzeum igazgatóját — a CSEMADOK tiszteletbeli tagját.

Nekünk, akik Petőfi szülőföldjéről érkezünk Ipolyságra, tetszett, hogy nagy költőnk életútját ma is kutatják. Örömmel hallottunk arról, hogy az ipolyságiak nemcsak a honti táj szépségére büszkék, de büszkék arra is, hogy nagy költőnk a múlt század elején nem egyszerű utazta végig e tájat, jövet és menet az Alföld és Selmecbánya között. Szeretettel ápolják a nép ajkán fennmaradt emlékezőseket, miszerint ott, ahol

ma a legmodernebb berendezés tölti naponta az üvegek tízezreit a híres szaltnai savanyúvízzel, ott állt valaha a savanyúvíz forrás mellett az a csárda, ahol Petőfi többször megpihent, sőt el-elnézegette nemes Hont vármegyei urainak mulatozásait is. Bővült ismeretünk, amikor megtudtuk, hogy áll még a másik, a híresebb csárda, a „Patkós” nevű, Hontszer és Terény között, amelynek ivójában — a hagyomány szerint — költőnk egy-két verse is napvilágot látott. Hozzátehetjük: igaz, az irodalomtörténet erről mit sem tud, de halálos vétek lenne a hagyomány helyi varázsát szétszakítani. Hálásak voltunk azért is, hogy Ipolyságtól távolabbra is tekintve, elvittek bennünket Selmechányára, amely a maga adottságával, szlovák—német—magyar hagyományával, a szűk utcákkal és a régi épületekkel ugyancsak őrzi a világszabadság költőjének emlékét.

1913. szeptember 1-én indult meg Hont vármegye székvárosában a gimnáziumi oktatás, amely kisebb megszakítással állandóan működött, s most érkezett fennállásának 63-ik évfordulójához. Az Ipolysági Magyar Tannyelvű Gimnázium és a CSEMADOK Ipolysági Városi Szervezete közös fenntartásában működik a József Attila Irodalmi Színpad, amely az anyanyelv hű ápolója, 1963 szeptemberében, az akkor nemrég Ipolyságra került fiatal magyar szakos tanár kezdte szervezni, és pedig nagy sikerrel. A Komáromban megrendezésre kerülő Jókai-napokon évről-évre díjazást, helyezést érnek el. Azután részvétel és kitüntetés az Irodalmi Színpadok Országos Szemléjén, Balassagyarmaton; visszafojtott lélegzet és szünni nem akaró taps Szalkszentmártonban. De mindezen túlmenően, szerintük az a legnagyobb siker, hogy tizenhárom évvel ezelőtt az Irodalmi Színpad előadásain a húsz fős hallgatóság rekordnak számított; 1972-től viszont Ipolyság új kultúrterében ugyanennek a színpadnak az előadásaira átlagosan több mint négyszázan voltak kíváncsiak. 1973-ban a Petőfi Sándor ünnepi ciklust meg kellett ismételni, mert olyan nagy volt az érdeklődés. Az együttes megalapítója, szervezője, rendezője — és kiváló szereplője is — Vas Ottó gimnáziumi tanár, aki az elmúlt tizenhárom év alatt éjt nappallá téve munkálkodott, hogy a magyar anyanyelvnek, kultúrájának lelkes hirdetőket, önzetlen apostolokat neveljen.

A hagyományápolás másik területe a népi tánc. Ebben *Sinka Gyuláné Bielek Mária* és *Mérész Matild* végeznek áldásos munkát a Magyar Tannyelvű Mezőgazdasági Műszaki Középiskola tanulói körében. Gyűjtésük gazdag, táncolják a különböző tájjellegű táncokat, így a kelet-szlovákiai Nagybód községben felvett leánykarikázót és a honti táj közepén lévő Deménd község párostáncát is.

Szép vonás az is, hogy mivel Ipolyság nagyobb, erősebb szervezettel rendelkezik, kulturális tevékenységükhöz kapcsolva segítik a százdíjak munkáját. Az Ipolyságtól 16 km-re lévő Százd zenekarának tagjai — vezetőik idős *Kozák Gyula* és *Pénc Antal* — Szalkszentmártonban is előszedték a citerákat. Bizony bámulva hallgattuk az ősi magyar pengetős hangszeren felcsendülő szép magyar dalokat, s a szlovák nép kertjének legszebb virágait is.

Nehéz lenne e rövid írásban elmondani mindazt, amely az ipolysági CSEMADOK-szervezet sokrétű és eredményes munkájára jellemző. Csak pár képet villantottam fel. S amikor az ünnepi közgyűlés után a gazdag vacsorára került a sor, a koccintások után pedig a dalokra terelődött a szó, nemes versengés alakult ki Hont és Bács-Kiskun megye között. Ipolyság részéről *Hajdú Ferenc* idézte a már-már majdnem elfelejtett régi dalokat, részünkről válaszként újabbak jöttek *Fodor Benjámin* és *L. Tóth József* tolmácsolásában. S amikor hajnali négy óra felé végéhez ért a minden széppel telített gazdag ünnepi közgyűlés s elindulva, Petőfi örök szép versét — Kis lak áll a nagy Duna mentében... — kezdtük énekelni, mintegy refrénként verődött vissza hozzánk két fiatal szlovák éneke:

Maly dom tam, pri Dunaji vel'kom,
Ó jak drahy mi ten domček cel'kom,
Slzami mi zajde zrak sa zatmi
Kol'ko ráz len zide na pamät' mi ...

Kérdőzködésekre tudtam meg, hogy a két fiatal szlovák fiú a Garam felső folyásáról való, Breznóbányáról, s hogy *Ország Pál*, azaz a szlovákok nagy Hviezdoslavja mily szeretettel fordította szlovákra Petőfi műveit és mennyire ismerik a megzenésített verseket is.

Másnap, amikor újból ott voltunk az országhatáron, gazdag élmény birtokosaként integetünk vissza távolodó gépkocsinkból búcsúztató barátaink felé.

Viszontlátásra, Szalkszentmártonban!

Majsai Károly

Honismereti munka Kertán

Minden tájnak, vidéknek megvan a maga sajátos fejlődéstörténete, amelyben ott tükröződik az egész ország története, az egész nép sorsának alakulása. Ma, amikor a helytörténeti és honismereti munka a hazafiságra, a hazaszeretetre nevelés szocialista tartalmú hordozója s egyben eszköze és módja, nem lehet közömbös senki számára, hogy sajátosságaival milyen módon képes segíteni egy-egy település, táj népének tudatformálását, múltjának megismerését.

Községünk, Kerta (Veszprém megye ajkai járásában) gazdag történelmi múlttal rendelkezik. Eppen ez, a helyi adottságok, a személyi és tárgyi feltételek megléte a biztosítéka annak, hogy a honismereti munka oly gyümölcsöző talajt talált, amely kevés környékbeli községről mondható el. Honismereti munkánk nem előzmények nélküli. Alapja *Süle Sándor* tevékenysége volt. A megyeszerte híres helytörténész, falukutató itt, Kertán született 1908-ban, s itt élt 1972-ig, nyugalomba vonulásáig. Jelenleg Révfülöpön lakik, de kutatómunkája vissza-vissza hozza a faluba egy-egy adatért. Pályamunkái ma is rendszeresen díjazottak. Legjelentősebbek néprajzi gyűjtései, amelyek ott sorakoznak számos múzeum adattárában.

Munkánk célja kettős. Egyrészt tudományos igénnyel feldolgozzuk Kerta és környékének múltbeli és jelenkori történetét, másrészt pedig, hogy megismertessük a feltárt anyagot községünk és társközségeink lakosaival, mindennapjaink munkás embeireivel, mert minden egyes anyagban, tárgyban, eseményben az ő munkájuk, életük, sorsuk tükröződik vissza. Azzal, hogy megismertetjük velük szülőföldjüket, lakóhelyük természet- és társadalomtörténetét, jelentős politikai és közművelődési feladatot látunk el.

A kertai munkaközösség széles alapokon nyugszik. A helytörténet kutatói között ott találjuk a falu vezető értelmiségi embereit, munkásfiatalokat, diákokat és nem utolsó sorban anyag- és adatforrásunkat: a falu dolgozó népét, köztük is a hagyományok legjobb hordozóit, a legidősebbeket.

Helytörténeti munkánkhoz igyekeztünk megnyerni minden érdeklődőt. Eltértünk attól a hagyományos megoldástól, hogy szakkörként dolgozzunk, s a munkák jellegének megfelelően munkacsoportokat alakítottunk, amelyek egymással szoros kapcsolatban álltak, segítették egymást.

Az anyagi kultúra tárgyi emlékeinek gyűjtését az iskoláskorúakból álló csoport végzi. Részben ugyanezt a feladatot, valamint a szellemi kultúrkinés gyűjtését az ifjúsági klub kb. 10 fős csoportja vállalta. Feladatuk volt még a gyűjtött anyagok rendezése, a használati tárgyakkal kapcsolatos ismeretek összegyűjtése, rendszerezése. Az elméleti feldolgozó és publikációs munkát egy 10—12 főből álló, a községértelmisségi rétegéből alakult közösség végezte. Rendszeres adatközlőinket is munkatársainknak tartottuk, így a közvetlen helytörténeti és honismereti munkában több mint százan vettek részt, kisebb-nagyobb rendszerességgel.

Első teendőink között szerepelt a honismereti munka elméleti megalapozása. Munkatervünkben ilyen témákat szerepeltettünk: *A helytörténeti és honismereti munka jelentősége — A helytörténet forrásai — Helytörténet és honismeret — Ágazati munka — Kerta helytörténeti adatforrásai, gyűjteményei — Helytörténet és politika — Honismeret és hazafiság* stb.

Lehetőségeinket növelte, hogy a klubkönyvtár keretében elismert közművelődési, kultúrpolitikai munkaként tarthattuk számon ezt a tevékenységet. Így a község párt, tanácsi, gazdasági és társadalmi szervei aktív segítséget nyújtottak. Kerta négy község tanácsi — és ezzel párhuzamosan gazdasági, iskolai és közművelődési — központja is. Szükségszerű annak felvetése, hogy foglalkozzunk-e társközségeink helytörténetével, vagy szorítkozunk csak Kertára. Hosszabb távon az a megoldás látszik kézenfekvőnek, hogy a helytörténeti munkát valamennyi községre terjesszük ki.

Első munkánk főként alapozás volt, az eddigiek számbavétele, megismerése úgy, hogy tisztán láthatók legyenek a folytatás útjai. Számbavettük azokat a múzeumokat, levéltárakat, gyűjteményeket, ahol Kertára vonatkozó anyagok találhatóak. Ezek között a budapestiek éppúgy szerepeltek, mint a megyebeliek, ahol nemcsak tárgyi emlékek, hanem írásos feljegyzések is találhatóak. Forrásként szerepelt a megyei levéltár, amely a közgyűjtemények közül számunkra a legtöbb anyaggal szolgálhat. (Any-

gának bibliográfiai jellegű közreadását legaktuálisabb teendőink egyikéül jelöltük meg.) Értékesek azok az írásos emlékek is, amelyek a megyei könyvtár helytörténeti különgyűjteményében találhatóak. Ezek mellett figyelembe vettük azokat a személyeket, intézményeket, ahol jelentős vagy szórványos helytörténeti anyag található. S még nem szönlünk egy nagyon fontos és kézenfekvő forrásról: a helyi intézmények anyagáról. (Párt- és KISZ-szervezet, tanács, művelődési intézmények, gazdasági szervek, társadalmi szervezetek, egyházak stb.) Így pl. az evangélikus egyház a XVIII. század elejétől folyamatosan vezet anyakönyveit, s azok jelenleg is hozzáférhetők más, jelentős iskolatörténeti iratokkal együtt. Számba vettük a kiemelkedő — helyben lakó vagy elszármazott — személyiségek életének, munkásságának dokumentumait. Néhány név a sorból: *Lukcsics Pál*, a kertai születésű művelődéstörténeti író, Eötvös kollégiumi tanár, a római Magyar Történeti Intézet kutatója; a középiskolai születésű *Névy Pál* író, esztéta, a Petöfi Társaság egyik alapítója; *Nagy László* és öccse, *Agh István* költők; *Takó Károly* 1919-es forradalmár, *Süle Sándor* iskolaigazgató, falukutató helytörténész — s velük együtt mindazok, akik vezető szerepet játszottak, játszanak a község életében, vagy életük valamely szakaszában szoros kapcsolatba kerültek vele. Fontos feladatnak tartjuk életrajzuk megírását, a ma éltöktől hangfelvételek és fényképek készítését, visszaemlékezéseik írásos megörökítését.

Elkezdődött a bibliográfiai feldolgozás. Évente 25—30 olyan írás (cikk, tanulmány, tudósítás) jelenik meg, amely vagy Kertával és társközségeivel foglalkozik, vagy pedig az írója helybeli. A jelenlegi bibliográfiai egységek száma kb. ezerre tehető. Összeállítására a „visszafelé követés” módszerét alkalmazzuk. Elképzelésünk szerint időközönként visszamenőleg 5—5 év bibliográfiai anyagát tesszük közzé.

Helytörténeti dokumentációnk fontos darabjai a fényképek. Jelentős azoknak a felvételeknek a száma, amelyek az utóbbi harminc év eseményeit örökítik meg. Ezek közül nem egy szerepelt már rangos kiadványban is. (Pl. Veszprém megye fejlődése 1945—1970.) A fényképtár folyamatosan kiegészül a helyi üzemekről, a falvak társadalmi, politikai, gazdasági életéről készült felvételekkel. E munkánk segítöje a fotószakkör, amelynek tagjai így közvetlenül honismereti munkát is végeznek.

Terveink között szerepel egy természettudományos fényképanyag összeállítása, amely bemutatná Kerta és környéke növény- és állatvilágát, s tartalmazna meteorológiai jellegű felvételeket is. Így ezek jó kiegészítői lennének a község és környéke természetföldrajzi anyagának. Felvételre vár a községnek népi építészete, néprajzi tárgyai. Szeretnénk összegyűjteni azokat az 1945 előtt készült felvételeket is, amelyek családi albumokban lappanganak, s helytörténeti, kort dokumentáló értékük van.

Általában megkapjuk vagy elkérjük községeink minden gazdasági és társadalmi szervétől, intézményétől a beszámolókat, munkaterveket, összefoglalókat stb. Így kéziratok anyagunk ugyancsak forrásértékű a kutatás számára. Xerox-másolatban kívánjuk beszerezni azokat, amelyeket megyei vagy országos intézmények (múzeumok, levéltárak stb.) őriznek.

Jelentős terveink vannak a természettudományos helytörténet vonatkozásában. Konkrét teendöink: a község és környéke növény- és állatvilágának minél teljesebb feltérképezése, leírása és a preparátumok elkészítése. (A természetvédelmi törvény miatt — egy-egy kivétellel — csak fényképdokumentáció készülhet az emlös állatokról, a madarokról és a hüllökről. Könnyen és mutatós formában készíthető gyűjtemény fizeltlábúakról, elsősorban lepkekről, szitakötökről, bogarokról, darázsokról. Legkönnyebben gyűjthető a növényi anyag.)

Az említett zoológiai és florisztikai gyűjtések mellett a helyi éghajlat, időjárás jellemzőinek feltárására fenológiai megfigyeléseket is végzünk. (Jellemző növények rügyezési, virágzási, levélfakadási, érlelési stb. időpontjának rögzítése.)

Természettudományos helytörténeti munkánk legértékesebb eredménye községünk meteorológiai adattára. Kerta éghajlatának, időjárásának kutatása, az időjárás elemeinek mérése, a különleges időjárás események feljegyzése hosszú múltra tekint vissza. A legrégebbi időjárás adatunk 1799-ből van. Hivatalos és pontos feljegyzések 1902-től állnak rendelkezésünkre. Így Kerta azon kevés hazai községek közé tartozik, amelyeknek éghajlati kutatottsága már meteorológiatörténeti értéket is jelent. Süle Sándor 1938-tól 1972-ig jegyezte a meteorológiai adatokat. Közben összegyűjtötte a szétszórt időjárástörténeti ismereteket is. Néhány érdekesebb ezek közül: 1866-ban május 14-re virradóra minden gabona elfagyott s ősszel és télen koldulni mentek a falu lakosai. 1876 húsvétján a nagy hidegben megfagyott a kertai levélhordó postás.

NAPJAINK

1973-ban, illetve 1974-ben megteremtettük annak lehetőségét, hogy a helytörténeti, honismereti munka eredményét közkinccsé tegyük. A *Napjaink* című kiadványunkban — amelynek első száma az 1973-as évjelzést viseli — helyet kap minden olyan írás, amely kutatómunkát tükröz. Az időszakos kiadvány feladatát így fogalmaztuk meg: „Kiadványunkkal az a célunk, hogy egy nagy múltú, 700 éves község hétköznapijaiba, életébe bepillantást nyújtsunk, s megismertessük a régmúlt idők történelmi eseményeit, s némiképp a jelenen keresztül a jövőt is felcsillantsuk. A *Napjaink* elsősorban községünk és közvetlen környékünk lakosságának, munkás embereinek szánjuk. Az egyes írásokban az ő munkájuk, életük, soruk tükröződik vissza... Szeretnénk, ha a folytatásban sorról sorra, lapról lapra be tudnánk mutatni mindazt, ami községünk (és vele együtt természetesen társközségeink) múltjából szóban, írásban vagy tárgyi emlékekben fennmaradt, s azokat is, amelyek mai munkánk gyümölcsei — együttvéve: anyagi és szellemi kultúránk kincseit.”

Az első számban a következőkről olvashatunk: Az együttműködésről (a tanács és más szervek között). Az Új Élet Termelőszövetkezet 1972. évi gazdasági tevékenysége, Süle Sándor: Hon-

ismereti munkám, A kertai áfész története, Községünk labdarúgó sportjának története, Színházi tapasztalatok Iszkáz községben, Taródi Mária: VIT-küldött voltam, Kerta meteorológiai viszonyai 1973-ban. A leírtakat hat fénykép illusztrálja.

Másik fórumunk a *Kertai Helytörténeti Füzetek*, amelyekben nagyobb lélegzetű, terjedelmesebb tanulmányokat kívánunk közölni, összefoglalni. (Pl. Kerta és környéke növényvilága, állatvilága, Kerta éghajlata, időjárása, A népi építkezés emlékei falvainkban, Községeink iskoláinak története stb.)

A helytörténeti munka bizonyos időszak után óhatatlanul magával hozza egy falumúzeum vagy helytörténeti szoba kialakításának jogos óhaját, Remélhetően előbb-utóbb valósággá válik. Létrejöttével újabb lendületet kapna a helytörténeti és a honismereti munka, segítője lehetne közművelődési és iskolai munkánknak.

Tölgyesi József

Kecskeméti beretvatok oldalának díszítése, a Katona József Múzeumból, (Lükő Gábor rajza).

Vas megye honismereti mozgalmáról

Vas megyében most már hagyományválik, hogy minden év decemberében tanácskozássra ülnek össze a honismeret munkásai, vezetői, ahol számot adnak az elmúlt esztendő eredményeiről, a felmerült gondokról, és megtervezik a következő időszak teendőit. Így került sor 1975. december 12-én a Megyei Művelődési és Ifjúsági Központban arra a honismereti tanácskozásra, melynek keretében a megye honismereti mozgalmának 1976—1980-ig terjedő időszakra összeállított tervét is megvitaták.

Zsámboki Árpád, a Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ igazgatója kiemelte, hogy a 30 éves évforduló megyeszerte nagy lendületet adott a honismereti mozgalomnak, de egyúttal figyelmeztetett, hogy ez a munka, s a közben tanúsított lelkesedés ne időszakos, ne kampányszerű, hanem állandó és folyamatos legyen.

Az elmúlt évben az egész megyét átfogó tájegységi honismereti vetélkedőt bonyolítottak le. Annak ellenére, hogy nem mindenhol készítették elő megfelelően ezeket a vetélkedőket, mégis széles körben mozgatta meg a fiatalokat. Szólt arról is, hogy az intézményekben, az üzemekben örvendetes módon fellendült az üzemtörténeti kutatás, s ezzel szélesedett a honismereti mozgalom bázisa.

Az év folyamán bővült a honismereti képzés rendszere is. Nyári ifjúsági honismereti táborok létesültek, ahol gyakorlott szakemberek foglalkoztak a fiatalokkal. Gyarapodott az öntevékeny honismereti munkások száma is. Jelentős szakmai és módszertani segítséget adott a kutatóknak az SZMT és a Megyei Forradalmi Múzeum. Az utóbbi éppen az elmúlt hónapokban rendezett — a szocialista brigádok által gyűjtött anyagból — üzemtörténeti kiállítást.

A Hazafias Népfront Vas megyei szervezete mellett működő Honismereti Bizottság elkészítette a megye honismereti mozgalmának ötéves tervét, amely 1980-ig kijelöli a honismerettel kapcsolatos tennivalókat. Ezt a tervét dr. Horváth Ferenc, a Megyei Levéltár igazgatója, a Honismereti Bizottság vezetője ismertette. Kiemelte, hogy nagyon szép eredményeket hoztak a felszabadulás 25. és 30. évfordulója tiszteletére rendezett honis-

mereti vetélkedők. Megállapította, hogy tevékenyebben kell foglalkozni a szellemi néprajz emléktanyagával, mert erről sokkal kevesebbet tudunk, mint a megye tárgyi néprajzáról.

Felhívta továbbá a kutatók figyelmét a termelőszövetkezetek történetének megírására.

Ismertette az ötéves időszakra vonatkozó, tíz pontban összefoglalt irányelveket, melyek tartalmazzák a megye honismereti mozgalmának eddigi jól bevált és folytatásra váró feladatait, mint a megye honismereti térképének további kiegészítése, a mozgalom tömegoázisának kiszélesítése, a krónikaírás továbbfejlesztése, stb.; de ezek mellett helyet kaptak az új munkaterületek is: szélesíteni, teljesebbé tenni a mozgalom tartalmát a természettudományok iránti érdeklődés felkeltésével, továbbá a fiatalok bevonásával olyan a szülőföldhöz kapcsolódó vetélkedő-rendszer kidolgozása, amely folyamatos kutató, szervező tevékenységet kíván. A *Vasi Honismereti Közleményeket* rendszeresen meg kell jelentetni, mert alkalmas fórumnak bizonyult a honismereti munkák közzétételére.

A *hozzászólók* egyetértettek az ismertett feladatokkal, s szívesen ajánlották fel segítségüket a terv megvalósításához. Többen is szóvá tették azonban, miszerint sok helyen hátráltatja a munkát, hogy a községek, az üzemek vezetői nem becsülik meg eléggé azokat, akik eddig is lelkesen dolgoztak a múlt értékeinek összegyűjtésében.

Gerse János, a Vas megyei Forradalmi Múzeum igazgatója köszönetet mondott a lelkes gyűjtőknek, akik sikeres kiállításuk megrendezését elősegítették. Kiemelte a Szentgotthárdi Kaszagyár anyagát, mely a gyár vezetőinek támogatásával jött létre. Hangsúlyozta, hogy az összegyűjtött tárgyi emlékek s a dolgozók visszaemlékezései értékes dokumentumok. A megye ipari szerkezete éppen ezekben az években van átalakulóban, s ezt a változást kellene megörökíteni fényképekkel és leírásokkal.

Délután *tagozati ülések* keretében folytatták tovább a tanácskozást: munkásmozgalmi-üzemtörténeti, helytörténeti, néprajzi és ifjúsági témákban.

Szabó József

A mohácsi veszedelemre emlékezünk

Evlia Cselebi Mohácsról

Evlia Isztambulban született, 1611 körül. Apja *Dervis Mohamed Zilli* tisztviselő, állítólag részt vett Buda (1541) és Szigetvár (1566) ostromában. Anyja az Abaza-nemzetségbeli *Melik Ahmed* pasa, későbbi nagyvezír nővére. Korának legjobb iskoláiban tanult, török anyanyelvén kívül nemcsak arabul és perzsául, de latinul és görögül is tudott. 1631-ben *IV. Murád* szultán apródjaként lépett udvari szolgálatba, ekkor kezdte meg Isztambul leírását. 1635-ben részt vett *IV. Murád* perzsi hadjáratában. 1650-ben, mikor nagybátyja, *Melik Ahmed* pasa nagyvezír lett, befolyásos kapcsolatokra tett szert az udvarban. Beutazta Anatóliát, Szíriát, Mezopotámiát, Arábiát, a Kaukázust, Dalmáciát, Szerbiát, Oláhországot, Moldvát és a Krímet. 1660-64 közt bejárta Magyarországot és Erdélyt, 1664-ben csatlakozott a Bécsbe küldött török követséghez, majd császári pátenstlevéllel ment Németországba, Hollandiába, Svédországba, Lengyelországba, Oroszországba és a Krímbe, ahonnan hajóval tért vissza Isztambulba. 1678 körül vonult nyugalomba, utána nem sokkal meghalt. A nevéhez illesztett „Cselebi” cím a tanult emberek rangja. Utazásairól tíz könyvben számolt be, ennek korábban csak első kötetét ismerték. *Hammer*¹ 1846-ban Londonban publikálta az első két kötetet, ő úgy vélte, halála akadályozta meg a szerzőt műve folytatásában. Az első könyv töredékes másolata megtalálható a bécsi császári könyvtárban is.

1896-ban találták meg mind a tíz kötetet az üszküdari Szelimie-kertben levő *Perte*v pasa-féle könyvtár kéziratai között. A megtaláló, *Ahmed Dzsevdet Efendi* az „Ikdám” című korabeli sztabméli lapban tette közhírré felfedezését.

Bedzsib Ászim bej és *Ahmed Midhát Efendi* dolgozták fel és publikálták a teljes kéziratot. Első két kötetét már az 1897. évben napvilágot látott, ezt hamarosan további három követte. A magyar vonatkozású kötetet a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával sikerült megjelentetniük a törököknek. 1902-ben ennek magyarra fordításával megbízta a Magyar Tudományos Akadémia *Karácson Imrét*. A nagy tárgyismeretről tanúskodó, precíz fordítás már 1903-ra elkészült.

Evlia Cselebi 1660–63 közt bejárta Erdélyt és Magyarország számos táját. Rövid időre hazatért Sztambulba, de nemsokára parancsot kapott, hogy vegyen részt az 1663–64-es felsőmagyarországi hadjáratban. Sztambulból Belgrádba, majd Belgrádból Budára utazott. *Belgrádtól a Duna jobb partján, Eszéken át haladt Buda felé*. Utazása idején ugyanis ez volt mind a kereskedők, mind pedig a felvonuló seregek legkedveltebb útvonala. A mohácsi csata után Szulejmán szultán is ezen az úton vonult Budára. Ennek az útnak a biztosítására a meglévő régi várak mellett új erődítményeket is emeltek a törökök, ilyen volt Jenipalánk, Dzsánkurtarán, Hamzabég. Hét évvel az ő útja után, 1670-ben egy európai, *Edward Brown* angol utazó is leírta ugyanezt az útvonalat, de korántsem olyan részletesen, mint a *Köprülü* nagyvezír seregeit felső-magyarországi hadjáratra elkísérő különleges megbízott — mai szóval haditudósító — *Evlia Cselebi*.

Zimonytól kezdve különösen részletesen ír le minden helységet, az egyes helyek erődítményeit, hadi felszereléseit, őrségét, a török hadierők helyzetét a magyarországi végvárakban. Leírásából képet nyerhetünk a korabeli épületekről, utcákról, közintézményekről, népszokásokról, nyelvekről és viseletekről, a helyi iparról és keres-

¹ *Hammer*: Narrative of travels in Europe, Asia and Africa in the seventeenth century. Transl. from Turkish by Joseph von Hammer. London, 1846. I–II.

kedelemről, a hódoltsági városok vegyes társadalmáról. Megemlékezik a történelmi eseményekről is. Különös figyelmet érdemel a mohácsi csata leírása, amelyet — állítása szerint — egy szemtanú, *Kuzu Ali* aga elbeszélése alapján készített. Evlia azt mondja, hogy a korábbi írók tévedéseit óhajtja kiigazítani. Elbeszélésében új elem, miszerint csata közben egy lándzsára tűzött fejét hordoztak körbe a török táborban azt hirdetvén, hogy az a magyar király feje, holott a király megfutott. Ezzel a csellel — ha ugyan igaz volt — valószínűleg a török csapatokat akarták bátorítani. Új adat továbbá, hogy Evlia látogatásának idején a mohácsi csatatér török búcsujárárhely volt, és emléképilet jelezte az ott eltemetett törökök sírhelyét. Hihetetlen motívum viszont az, hogy Evlia a mohácsi csata történetét a szemtanú *Kuzu Ali* agától hallotta. „Allításának némi valószínűséget csakis az a körülmény ad — írja *Karácson* — hogy Keleten az ilyen hosszú életű emberek nem tartoztak a ritkaságok közé. Evlia atyja és nagyapja, aki 1453-ban részt vett Konstantinápoly elfoglalásában, 147 évesen, apja pedig 117 éves korában halt meg. Ha kisgyermek korában hallotta is *Kuzu Ali* aga elbeszélését, annak legalább 130—140 évesnek kellett volna lennie. Ez az adat tehát valószínűtlen.”

1073 Zilkáde 3-án, vagyis 1663 június 8-án kelt útra Belgrádból, majd Zimony, Mitrovica, Szotin-palánk, Vukovár-palánk útvonalon érkezett meg Hindi Baba búcsujárárhelyéhez, aki — szerinte — negyven nappal előbb megjövendölte a mohácsi török győzelmet és Lajos király halálát. Innen Eszéken, Drávaváron, a Dráva-hídon, a Karasica-lápon és Baranyaváron keresztül érkezett meg Mohácsra. Leírja a várost, a várat, majd ellátogat a mohácsi síkra.

Evlia Cselebi leírásának újabb fordítását indokoltá teszi az a körülmény, hogy a korábbi, említett fordítások nehezen hozzáférhetők. Továbbá: a korábbi fordítók tevékenysége óta újabb, az eddigieknél teljesebb Cselebi-kiadás látott napvilágot török nyelven. (*Evlia Celebi Seyahatnamisi*, Istanbul, 1971.) Ennek ismerete önmagában is elősegíti az eredeti leírás gazdagságát megközelítő fordítás megkísérlését. Az interpretálást megkönnyítik a történettudomány eredményei, a tudományos történelemkutatásnak a korábbi fordítások óta feltárt tényei, összefüggései.

A mohácsi csata története

A történetírók már számos lapot megtöltöttek e harcmező leírásával. De a történelem hazugsággal, csalással is lehet elegyített! Ezért mi Szulejmán Urunk egyik hajdani fegyverhordozójának, vagyis *Kuzu Ali* aga műtefferikának, ki a harcban a padisán oldalán volt, szavait hangatván igyekeztünk a tőlünk telhető leghűbben lejegyezni a történeteket.

932-ben (1526) a Törvényhozó Szulejmán szultán pontosan százezer emberrel megállván itt, a négy égtáj irányába hírvivőket küldött. Azon az éjszakán sok száz fáklya világította meg ezt a tulipánmezőt. Nappali fény törte át a sötétséget. Reggelre visszaértek embereink.

„Padisáhom, az ellenséges katonaság felkerekedett és im, közeleg.” A hírre az előhad — Jahjapasazáde Báli bej, szendrői bég és Hüsrev pasa, boszniai bég — tízezer válogatott vitézzel harcra készen állt. A nagyvezír a Krasica-tónál állomásozott a ruméliai katonasággal, tízezer puskás janicsárral és 150 messzehordó ágyúval egy hadtestet alkotva; az anatóliai, szivasi, karamáni, adanai, marasi, aleppói és damaszkuszi katonaság pedig Szulejmán Urunk vezetése alatt sorakozott fel. Azt a helyet, ahol felálltak, ma is Király-dombnak nevezik. Felmentek embereink a tetejére és imádkoztak. A tetőn most egy kioszk van, Haszán pasa, budai vezír építtette. Szulejmán Urunk e dombtetőn végezte imáját, s mikor valamennyi harcos együtt mondta rá az *Amen-t*, feltűntek az ellenség keresztes jelvényei.

Gázi Báli bég és Hüsrev bég portyázói kergetőzni, csatározni kezdtek az ellenséggel. Báli begtől jöttek az első levágott fejek és nyelvnék szedett foglyok. A padisáh lováról leszállva arcát a fekete földhöz érintve fohászzkodott: „Istenem! Tied az erő és hatalom, a győzelem és a vereség is a Te kezében van. Szeretett Mohamed Musztafa arcának verejtékére kér, segítsd meg Mohamed népét és vezesd győzelemre!”

A vitézek a próféta zászlajával viharfellegként rohantak az ellenségre. Mindenki belevetette magát a harc sűrűjébe, az itteni mártírhálalt a túlvilági örök élet útjának tudva. Mikor a feketesapkás ellenséges katonaság lassacskán a mohácsi mező köze-

péig ért, negyvenkét irányból rontottak rájuk az igazhitű harcosok, egyként kiáltva Allah nevét. Összekeveredett a két had. Mikor a nagyvezír csapatszárnya is megjött, hősénekbe illő harc bontakozott ki. A nagyvezíri szárnyból egyetlen rohamkor húsz-ezer ágyu kettésével ontotta a golyót s az átokesőként hullt az ellenségre. A ruméliai, anatóliai, szerémi és szendrői katonaság úgy rontott az ellenségre, mint az éhes farkas a bárányra. Kétségbeesett helyzetbe került az ellenség és látta, hogy a pádisáh által vezetett damaszkuszi, aleppói, marasi katonaság mozdulatlanul áll, a nehézpogdász mellett pedig hegyikén magasodik a katonák fenyegető tömege. Megkezdték a visszavonulást, s mikor Lamnicahely mögött akartak fedezéket keresni, lesvétést kezdett a ruméliai katonaság. Az ellenség is lestvetett, s menekülni kezdett.

Ekkor a katonaság lándzsahegyen körbesétáltatott egy fejet a moszlim táborban, „A király feje” — mondták. A szétszéledő ellenséget egészen estig üldözték, hogy egy lélek se meneküljön. A király embereivel futván, egy mocsárba fulladt, onnan hozták fejét. Ebben a mocsárban számos magyar főember is halálát lelte. Lajos Király koporsóba tett holttestét drágaköves ruhában Szulejmán Uruk Székesfehérvárra (Isztolni Belgrádba) küldette. Ott a Manaid-templomban, vagyis a bálványok templomában temették el.

Kuzu Ali aga szava szerint hét király vett részt ebben a harcban. A hét királynak válogatott katonái voltak, s bizonyos, hogy legalább a felüket kardélre hányták. A padisáhnak százezer katonája volt, tényleges kardforgató azonban csak tizenkétezer mestervitéz. Erről a csatáról a következő történeti munkák maradtak fenn: Szétszúzta Buda királyát az igazságos pádisáh, 932 (1526). Az átkozott Lajos király megveretése 932-es év (1526).

E mostani hadjárat során katonáink ismét e síkon szálltak meg és mikor tűzhelynek, kútnak, latrinának való helyeket ástak, számos régen eltemetett holttestet találtak. Aki Mohamed népéből ebben a harcban elesett, azokat Szulejmán Uruk a korábban említett domb közelében temettette el, ez most is búcsújáró hely. A zarándokhely felett magas kioszk emelkedik, belsejében vizeskút csillapítja az arra járók szomját. Négy oldalról árok veszi körül, amelyet a kegyes Haszán pasa budai vezír ásatott, nehogy szétrágják az állatok a hősi halottakat.

Annak ellenére, hogy itt a nagyvezír öt nap pihenőt rendelt el, engedélyt kaptunk Ibrahim pasától, hogy ötven társammal útrakelhessünk Pécs vára felé, takarmány s egyebek beszerzése végett. A Harsány-hegy tövénél haladtunk el. Nagy, magános hegy, nincs a környéken hasonló. Már három konaknyi távolságból látszik minden felől. Olyan, mint egy tojás. Két órányit haladván Pecsevi várához értünk, melynek neve magyarul Pécs.

Katona Magda

A mohácsi csatater régészeti leletei

A mohácsi csatáról nagyszámú korabeli, latin és török nyelvű leírás maradt ránk, melyek több-kevesebb hitelességgel írják le a csatát közvetlenül megelőző és az azt követő napok eseményeit, a török és a magyar csapategységek mozdulatait és magát a csatateret is. Közülük a legpontosabb és a leginkább megbízható történeti forrás *Brodarics István* szerémi püspök és királyi kancellár munkája, aki szemtanúként maga is részt vett a mohácsi csatában. Mellette a török kútfőkből meríthetünk még igen sok adatot, mindenekelőtt a Szultán Naplójából, valamint *Dselálzáde Musztafa*, *Lufti pasa*, *Ferdi* és *Kemálpasazáde* munkáiból.

A viszonylag sok történeti munka, a levéltári anyag és a régi kéziratos térképek alapján sem sikerült azonban a hadtörténészeknek teljes pontossággal rekonstruálni a mohácsi csata hadmozdulatait, sőt még magát a csata színhelyét sem tudták körülhatárolni. A történeti források ugyanis sok esetben pontatlanok vagy hiányosak, és gyakran egymásnak ellentmondó adatokat közölnek. Éppen ezért a hadtörténészek figyelme a régészet felé fordult: a régészeti kutatásoktól reméltek olyan leleteket és adatokat, amelyek segítségével — a történetírók leírásait kiegészítve — megismerhetik a mohácsi ütközet minden mozzanatát és a csata színterét, valamint a török és a magyar tábor helyét is meg tudják határozni.

Az első régészeti kutatások célja az 1526. augusztus 29-i mohácsi csatában elesett magyar hősök tömegsírnak megtalálása volt. Nyilvánvalóan látszott ugyanis,

hogy a halottakat annak idején nagyjából a csatatérnek azon a pontján temették el, ahol elesetek, és így a tömegsírok helyének ismeretében a csatatér helye is körülhatárolhatóvá válik.

Az 1900-as évek elején indultak el az első ásatási kísérletek (a Csele patak, a Sátorhely és a Törökdomb térségében), de ezek minden komoly tudományos alapot nélkülöztek, mivel az összes, Mohács környékén megtalált sírt és emberi csontot, valamint településnyomot a mohácsi csatával hoztak összefüggésbe, holott azok egészen más korból valók voltak. 1924-ben, a közelgő 400 éves évforduló alkalmával *Gergely Endre* hadtörténész végzett kisebb ásatásokat a mohácsi síkon, de ezek a mohácsi csatánál jóval régibb leleteket és településmaradványokat hoztak felszínre.

A mohácsi csatatér első tervszerű és tudományos igényű régészeti kutatása 1959-ben kezdődött *Papp László* régésznek, a pécsi Janus Pannonius Múzeum egykori igazgatójának a vezetésével, aki egy évtizeden át tevékenykedett a mohácsi síkság XVI. századi lelőhelyeinek felderítésében. Ennek eredményeképpen 1960. őszén Sátorhelytől keletre, mintegy 1,5 km távolságban került elő az első két tömegsír, melyekbe minden kétséget kizáróan a mohácsi csata halottait temették el egykor. A két sír alakja arra enged következtetni, hogy nem a halottak eltemetésekor ásták szabályos sírgödör céljára, hanem már korábban is megvoltak ezek a mélyedések és eredetileg más funkciójuk volt. *Papp László* lehetségesnek tartotta, hogy ezt a két mélyedést ágyuállítások céljára, közvetlenül a csatát megelőzően ásták, vagy éppenséggel a magyar szekértáborot övező sáncárok részeinek kell tekintenünk őket, ahová a csata utáni napokban a magyar sereg halottait eltemették.

A két tömegsírban kb. 220—230 holttest maradványai feküdtek, rendszertelenül egymásra dobálva. A koponyákon sok esetben kardvágás okozta sebesülések nyomai látszóttak, de nagy számban kerültek elő lefejezett harcosok csontvázai is. A sírokban néhány rézből készült ruhakapocs-pár, lőszerszámdísz és 15 db ezüstérem (az 1503—1525. közötti évekből való veretek!) kerültek elő.

A további régészeti kutatások a mohácsi síkságon 1526-ban elpusztult középkori falvak helyét tisztázták. Sátorhelytől északra előkerültek Lajmér falu temetőjének sírjai, majd Lánycsók—Bácsfapuszta területén a XVI. századi *Bácsfalu* (nyilvánvalóan 1526-ban) tűzvész következtében elpusztult lakóházainak maradványai.

A mohácsi síkság nyugati peremén húzódó dombvonulat aljában, a mai Majs községtől DK-re egy újabb középkori, a XV—XVI. században fennállott falu leégett épületeinek omladékait tárta fel *Papp László* 1962—63-ban. Az okleveles adatok és a régi kéziratok térképek alapján a falu neve *Merse* volt. *Brodarics István* a mohácsi csatáról szóló munkájában tévesen Földvár néven emlegette, amikor arról írt, hogy ennek a domb aljában fekvő kis falunak a házai közt pillantotta meg a magyar sereg a várakozó török janicsárokat, s itt helyezték el a törökök az ágyúikat. A két sereg közti első összecsapás ennek a falunak a közvetlen közelében történhetett. A mersei magaslat aljában húzódó síkságon ugyanis gyakran kerültek elő mélyszántás alkalmával olyan leletek (ágyu- és puskagolyók, nyílhegyek, bárd), amelyek a mohácsi csatával hozhatók összefüggésbe.

A tulajdonképpeni *Földvár* falu a Sátorhelyi ÁG Újistálló nevű majorjának területén, a Törökdomb szomszédságában feküdt. *Papp László* ásatásai hozták napvilágra ennek a XV—XVI. századi falunak a maradványait: templomának alapfalát, temetőjének egy részét és kemencék, lakóházak, személgödörök nyomait igen sok tárgyi emlékekkel (cserepedények, korsók, vassarlók, kések, vasnyársak stb.) együtt.

1975. novemberében és 1976. kora tavaszán a Mohácsi Nemzeti Emlékpark földmunkái során 3 újabb tömegsírt találtunk, amelyeket 1976-ban e sorok írója tárt fel. Ezek az 1960-ban megtalált két tömegsír közvetlen közelében, azoktól mindössze 8—10, illetve 35 m távolságra vannak. Bennük 700—800 halott maradványait regisztráltuk, tehát az eddig ismert 5 tömegsírban összesen kb. 1000 halottat temettek el.

A csontvázak rendszertelenül, egymásra dobálva feküdtek a sírban, sok esetben hason vagy féloldalt fekvő helyzetben. Mellettük kevés olyan régészeti tárgy került elő, melyek a viselethez (ruházathoz) tartoztak (rézből való ruhakapcsok, övcsatok, kardfüggeszítő karikák, pityék, gombok), de ezekből sikerült megállapítanunk, hogy ezekben a sírokban a magyar hadsereg halottai fekszenek. Természetesen köztük lehetnek azok a lengyel, cseh, morva és német zsoldosok és a segélycsapatok katonái is, akik a mohácsi csatában a magyarok oldalán harcoltak és estek el, de ezek csontvázait sem a régészeti leletek, sem pedig az embertani vizsgálatok alapján nem tudjuk különválasztani a magyar hősi halottakétól. A törökök sírjai mind ez ideig nem kerültek elő a mohácsi síkságon.

A sírokban fegyvereket vagy más értékesebb tárgyat nem találtunk, hiszen a törökök — a korabeli hadviselés szokása szerint — a csatatéren fekvő halottakat kirabolták (a török történetírók dicsőkedve számoltak be arról, hogy a szultán milyen hatalmas zsákmányt szerzett).

A csontvázak vizsgálatának eredményeiből arra következtethetünk, hogy a tömegsírokban zömmel 20—50 év közötti erőteljes, robusztus alkatú férfiakat temettek el. A koponyákon hatalmas kardvágások nyomai láthatók, de nagyon sok a lefejezett harcos csontváza is, illetve a törzs nélküli koponya. Valószínű, hogy az eddig feltárt sírok a magyar tábor lemészárolt őrségének nyugvóhelyei, tehát a csatatér délebbre fekvő területein előkerülhetnek még az első nagy összecsapás áldozatainak sírjai is.

Maráz Borbála

Egy érdekes Rákóczi-kiáltvány

A Rákóczi-szabadságharc alapvető politikai kiáltványát, a *Recrudescunt*-ot, a vezérlő fejedelem „*a keresztény világ valamennyi fejedelméhez és népéhez*” intézte. Felkérésére belső titkára, *Ráday Pál* 1704. január elején fogalmazta meg, de a kiáltvány előrekeltezett, mert a latin nyelvű szöveg nem a megírás napját tünteti fel, hanem „*a munkácsi uradalomban levő táborban*” 1703 június 7. napján datált. E naptól számitotta ugyanis Rákóczi a mozgalom kitérésének időpontját.

Mivel a kéziratot a fejedelem átnézte, kijavította és jóváhagyta, ezért a kiáltvány szövege nem tekinthető egy ember művének, hanem — ahogy *Köpeczi Béla* írja —: „*a szabadságharc hivatalos iratának.*” A manifesztum latin szövegét *Bercsényi Miklós* Nagyszombatban 1704. február 27-én éjjel kinyomtatta, s március elején már szerte az az országban ismertté vált. Magyar nyelvű változatát a debreceni nyomda készítette el a következő címmel:

„*A' Méltóságos Fejedelem Felső-Vadászi Rákóczi Ferenc, Kegyelmes Urunk által: Nemzetünknek s' édes Hazánknak a' Német Nemzet kegyetlen Uralkodása alatt lett, hallatlan meg-nyomorítottasáru, maga Méltóságos Személyének nagy méltatlan szenvedésérül: És Az Ausztriai Ház erőszakoskodása alól való fel-szabadulásáért fogott Magyar fegyvernek ártatlanságáru, az egész Keresztjén Világnak eleibe adatott Manifesztum: Köz Tudomány Tétel. Melly elsősorban Deák, mostan pedig Magyar Nyelven ujjonnan közönségessé tétetett.*”

A cím egyúttal elárulja a célkitűzést is, amiért a manifesztum közreadására sor került: megmutani a világ előtt a magyarság harcának jogosságát, mert nem lehet továbbra is megbízni azokban, akik saját okirataikat oly sokszor megsértették. „*Ezért — fejeződik be a kiáltvány — életünket, javainkat és utolsó csepp vérünket szabad akaratunkból édes hazánknak (ami mindenkinek a legdrágább) az osztrák liga alóli felszabadítására szenteljük.*”

A Rákóczi-szabadságharc ügye 1711-ben a szatmári békével elbukott, de a szabadság eszméje a Habsburg-ellenesség gondolatával együtt a kegyetlen megtorlások után is tovább élt népünk szívében. És hogy ez valóban így is volt, bizonyítja az a 340 lapnyi terjedelmű, kézírásos könyv, amelyet a Rákóczi-szabadságharc idején kezdtek el írni, s évtizedeken át vezetett egy Fejér megyei köznemesi család. Az utolsó egérrágra lapokon a *Sáy* család genealógiai adatait olvashatjuk; ez az írás azonban eltér a kódex legtöbb lapján észlelhető kézírásos formától.

A kódex első lapján hatalmas iniciáléval ez olvasható: *Manifestum Rákóczianum*. Ennek latin nyelvű szövege több tekintetben eltér az eredeti latin szövegű kiadástól. A kódexben néhol betoldások, néhol szóhiányok, mondatváltoztatások adódnak. Rákóczi címe az eredeti, első kiadású szövegben: *Princeps Rákóczy, de Felső Vadász* etc., a kézíratos példányban pedig az *y-ból i* lett, és Rákóczi címei között *ő-ző* nyelvjárással a „*Fölső-Vadász*” olvasható. A legmeglepőbb az, hogy a kódex utolsó mondatai teljesen eltérnek mind a latin, mind a magyar nyelvű kiadványétól. Az ismeretlen író a kiáltvány szövegébe beleszötte a vezérlő fejedelem hazájától való búcsúját is, és a következő szavakat adta tolla alá: „*... az üldözöttek vigasztalójára, az árvák Atyjára hagyom nagyon szeretett feleségemet, gyenge gyermekeimet, s őt, az Egyedülit sírassal és térdhajlással kérem, ... hogy a jogok szerint hazámat igazsággal szolgálva a boldogság hajdani révébe vezethesse az, aki számkivetettként is kitart egészen a sírig.*”

Az ordasi Rákóczi fa (Halász P. felvétele)

Majd váratlanul az eredeti manifesztum pontos keltezése következik: „Kelt munkácsi várunkban az Úr Ezer Hétszáz Harmadik esztendejében, június hó 7. napján.”

A kódexben nemcsak az érdekes, hogy eltér az eredeti szövegektől, hanem az is, hogy a kuruc szabadságharc kezdetekor Rákóczi még nem búcsúzatott el családjától, nem jelenthette ki száműzetésbe vonulását. Ezt az anakronizmust minden bizonnyal azért követte el a kódexíró, mert a manifesztum másolásakor hagyhatta el a fejedelem az országot.

A manifesztum lemásolása, első helyre kerülése, majd évtizedeken át történt rejectione, nemkülönben az anakronisztikus betoldás azt igazolja, hogy amíg a főnemesiség a Habsburg-házzal együtt — az 1715. évi XLIX. törvénycikkkel — Rákóczit és elbűjosott híveit a haza nyilvános ellenségeinek, hazaárulóknak nyilvánította, addig a köznemesiség és a nép körében tovább élt a vezérlő fejedelem és a bűjosók iránti szeretet és megbecsülés.

Tóth István

Egry József, a Balaton festője¹

Kevés olyan festő akad művészettörténetünkben, aki annyi szenvedésen, nyomorúságon ment volna keresztül gyermek- és ifjúkorában, mint Egry József. 1883. március 15-én a Zala megyei Újlakon született és 1951. június 19-én Badacsonytomajban halt meg. Ami a születés és halál évszámai között meghúzódik, az nemcsak a magyar, hanem a világ képzőművészettörténetének is egyik legtanulságosabb fejezete. Egry József élete ugyanis arra példa, hogy a tehetség kellő szorgalommal és erkölcsi fegyelemmel párosulva miként mutatkozik meg a legnagyobb nyomor, a legnagyobb nehézségek és akadályok ellenére is.

A fiatalkori nélkülözések, a sanyarú egyéni körülmények ellenére is szerencsés művész, aki már életében megkapta az elismerést a művészettörténettől éppúgy, mint a kortárs művésztől. Életében monográfiák jelentek meg róla, 1945 után pedig

¹ Ezt és a 32. oldalon lévő írást a művész halálának 25. évfordulója alkalmából közöljük. (Szerk.)

Kossuth-díjat és állami nyugdíjat kapott. Igaz, hogy művészete 1949 után átmenetileg nem élvezte a hivatalos művészetpolitikai rokonszenvet, s ez méltán keserítette meg a súlyosan beteg művész utolsó éveit, mégsem abban a tudatban hunyta le szemét, hogy művészetére nincs szüksége hazája népének. Az azóta megrendezett kiállítások sikere fényesen igazolta Egry művészetének jogosultságát és kivételes értelemben vett magasrendűségét.

1889-ben vagy 1890-ben került fel szüleivel Budapestre — később maga sem emlékezett a pontos évszámra. Nyomorúságos körülmények közé jutottak a falusi élet után. Dickens, Gorkij, Móricz, Kodolányi tollára való az a nyomor, amin Budapesten keresztül kellett menniük, aminek mindenekelőtt alkoholistává züllött apja volt az oka. Minderre maga emlékszik vissza. Anyja nagyon szerette, de elbetegesedett, lassanként tehetetlenné vált, mégis igyekezett fiának jobb sorsot biztosítani. Fia ezt soha nem felelte el. Akármilyen nehezen ment is sora, ahogy tudta, anyját mindig segítette, később pedig, amikor neves festő lett, maga mellé vette badacsonytomaji villájukba.

Visszaemlékezései — bármilyen meglepően hangzik — felemelők is: „Apám alkoholista lett, az életünk szegény anyámmal pokol lett. En többet voltam az utcán, mint otthon. Vittem csomagokat. Gyűjtöttem a ligeti színikör állóhelyére”. *Tehát nem hagyta magát*, nem akart elsodródni, ellenkezőleg: korán érett komoly fiatal. Rájött arra, hogy léte fenntartásához magának is hozzá kell járulnia, s nem válogatott a munkában, mégha iskolai tanulmányai rovására ment is. A polgári iskola negyedik osztályából kimaradt. Noha nagyon szeretett rajzolni, ebből sem kapott kitűnő osztályzatot. De nem szegte kedvét a sok kudarc és nehézség. Bújta a színházakat és a múzeumokat. A színház lett a „temploma”, otthona, nevelője. „Utána a múzeum, ahol kép volt látható. Képet-képet kerestem mindenhol” — olvassuk emlékezéseiben. Az volt a legnagyobb ünnepe, ha a Nemzeti Múzeumba mehetett! Később bejárt az Operába is, ahol bő alkalma nyílt a színpadi figurák rajzolásához.

Már akkor festő szeretett volna lenni, de nem tudta, hogy merre induljon. Inasnak ment egy vasbútorlakatos műhelyébe, ahol legalább bútorokat, s egyéb tárgyakat festettek. „Boldog voltam, hogy festéket, ecsetet foghattam, láthattam”. De boldogsága nem tartott sokáig. Egyik „mestertől” a másikhoz vándorolt, mindegyikben csalódnia kellett, mindenütt adószak maradtak neki. Végre valaki beajánlotta *Lyka Károlyhoz*, a Művészet című folyóirat szerkesztőjéhez, akinek megtetszettek munkái, még fizetett is, jóval többet mint amennyit ő maga kért értük. Lyka buzdítására kezdett megjönni önbizalma. Neki köszönhette, hogy kijuthatott Párizsba „egy általa szerzett munkáért kapott összegből”. Párizsban hamar észrevette, hogy ott a külföldről érkező fiatalabb művészek elvesztik saját egyéniségüket. „A franciák csak a francia szellemű művészeteket becsülik. Párizsban a műpártolók többnyire idegen, más nemzetiségűek.” Azt is éles szemmel vette észre Egry, hogy az ún. modernista törekvéseket pártolók nem a franciák közül kerülnek ki, hanem a Párizsba vándorolt idegenek közül. A „gyökértelenek” közül — hogy *Pátzay Pál* későbbi szóhasználatát idézzük — Egry nem akart francia lenni, megmaradt Párizsban is magyarnak, s ott az új törekvések zsbívására idején is tudta becsülni *Munkácsy, Paál László, Székely Bertalan, Szinyei-Merse Pál* és a többi nagy magyar művész alkotásait.

Párizsban is szinte szakadatlan kínlás és nyomor volt az élete, s végül valósággal hazamenekült. Itthon már korábban kiállították a műveit, hazatérve nemsokára ösztöndíjhoz jutott, s bekerült a Képzőművészeti Főiskolára. Később az ösztöndíjat megvonták tőle, ő pedig búcsút mondott a főiskolának, de ez nem járt a tanulás elhanyagolásával. Ellenkezőleg! Fialat kora óta állandóan tanult, szívósan dolgozott, modell után is rendszeresen rajzolt. Egry nem azért tanult, hogy utánozzon, hanem hogy önmagát megtalálja saját egyéniségét nyújtsa. Olyan egyéni, senkihez sem hasonló festői világot teremtett, amely a szó eredeti értelmében egyedülállóan szép és tünevényes.

Az első világháborút könnyebb szolgálati beosztással úszta meg, de nem betegség nélkül. Egy téli gyakorlat alkalmával beszakadt alatta a befagyott árok, beteg lett, hónapokig kórházban kezelték. 1916-ban Badacsonyra küldték üdülni, erre így emlékszik vissza: „Itt szerettem meg a Balatont, amit addig csak vonatról ismertem, láttam.” A háború alatt megjárta a kanizsai laktanyát, felülvizsgálaton járt Pozsonyban, s mire a háborúnak vége lett, megnősült s Keszthelyre költözött feleségéhez, *Pauler Juliskához*.

Keszthelyen, majd később Badacsonyban éveken keresztül ülhetett a Balaton partján, csodálhatta, tanulmányozhatta páráit, fényeit, a fény által adódó eltolódásokat, aminek következtében a tárgyak a parton, a hajók, a vitorlások a Balaton egészen

más formában jelentkeznek, mint egyébként. Az emberi alakok, állatok, kocsik, szekek, hajók és halászó emberek egészen átalakultak a Balaton különös atmoszférájában. Ennek a csodálatos változásnak a titkait elsősorban Egry József érezte meg, élte át és vetítette képeibe. A Balaton sajátos színei az ő képein senki más művészhöz nem hasonlítható módon jelentkeznek.

Igyekezett ennek a balatoni világnak különös festői értékét felfedezni, s ebben a vállalkozásában, mint maga írta, lényeges támogatást senkitől sem kapott. Mindez nem azt jelenti, mintha nem akadtak volna pártfogói, de azok csak időnként bukkantak fel, a közbeeső időszakok nyomorúságán nem enyhítettek. Pártfogói között említi 1916-ban a gróf Forgách-családot. Forgáchék meghívták őt balatonmáriai nyaralójukba. Ott gyönyörködött „legtöbbet a zalai part szépségében”. Egry nem tartozott a hálatlan művészek közé: visszaemlékezéseiben megörökítette azok nevét, akik kisebb-nagyobb összegekkel, képek vásárlásával, portré rendeléssel támogatták.

Keszthelyen meglehetősen elszigetelten élt, de a kitünő műtörténész, *Kállai Ernő*, a festőművész *Bernáth Aurél* és *Nagy István* ott is meglátogatták, úgyszintén *Medgyessy Ferenc* is.

A két világháború között gyógyulás végett Itáliában is megfordult, de az olasz művészetek nem nagyon érdekelték. Még leginkább a korai keresztény és a bizánci mozaikok, a pompeii-freskók ragadták meg figyelmét. Ő is úgy járt a tengerrel, mint az a balatonyenesi ember, aki az első világháborúban Szicíliába került hadifogolynak, s akitől mikor Egry megkérdezte: szép volt a tenger ugye, azt felelte: „Hát bizony szép lett volna, csak ne járt volna mindig a Balaton a fejembe.”

Itthon neves műtörténészek és kiváló ízlésű gyűjtők egyre jobban méltányolták művészetét. Különösen az egységes magyar gyorsírás megteremtője: *Radnai Béla*, azután *Fruchter Lajos*, *Cseh-Szombathy László* váltak gyűjtőjévé. *Oltványi-Artinger Imre* az *Ars Hungarica* sorozatban 1932-ben remek kis monográfiát adott ki róla, amely külön közli életrajzi adatait és az addig kapott díjait, kiállításainak színhegyét, továbbá azokat a gyűjtőket, akiknek a birtokában nagyobb számú Egry-kép található. A szerző maga is közbükk tartozott.

Egry megfestette a balatoni fényeket, a lemenő napot, a partmelléki pásztorot, a hazatérő juhnyáját, a csorda delelését, a Balatonnal kapcsolatosan a falusi keresztelő Szent Jánost és Szent Kristófot. Festett visszhangot, hegykúpokot, parti nádasokat, horgászó embert, a maga látása szerint, ahogy a Nap izzó fényében az ember és a táj, a víz, és a légkör szemében tükröződött. A Balaton titkával kapcsolatban arra a megállapításra jutott, hogy csak a Balatonnak léteznek olyan tulajdonságai, amelyekkel egyetlen más tó sem rendelkezik, amelyek más tavaknál még Magyarországon sem jelentkeznek. Ezek nem különállók magától a Balatontól, hanem összefüggnek a vonalaival, a színével, a levegőjével, a fényével. Az a nagy ellentét, ami a balatoni időjárásban megmutatkozik, az is csak a Balaton sajátja. Ugyanilyen ellentét nyilvánul meg a fekvésében is — elég ránézni a térképre —, s a vonalaiban, színeiben és a légköri viszonyaiban.

Összegezve saját Balaton festészetét, ilyen vallomásba sűríti eredményeit: „ritka szépek Badacsony—Gulács környékén a vulkánikus hegyvonalak. Szóval gyönyörű a Balaton világa. Nem csoda, ha a legegyszerűbb hétköznapi is ünneppé tud lenni benne. Én mindenesetre mint festő sokat köszönhetek a Balatonnak. És ha talán nem is festhettem eddig mindazt meg, amit szerettem volna, azért az az érzésem, hogy talán nem volt egészen eredménytelen a velem kapcsolatos eddigi törekvésem”. Túlságosan is szerényen fogalmazta meg a maga munkásságának jelentőségét. Ő nem a Balaton, hanem annak a világát festette. Élete és művészete: a tehetség, az elhivatottság és a komoly munka diadala a kedvezőtlen körülmények fölött.

Olyan kiváló Balaton-festők, mint *Mészöly Géza*, *Iványi-Grünwald*, *Csók István*, *Halápy János*, *Bernáth Aurél*, *Szentiványi Lajos*, *Bartha László*, *Udvardi Erzsébet* mellett Egry József Balaton-látása és festészete mindmáig egyedülálló a magyar képzőművészet történetében. Ma is elsősorban Egry József és az említettek tanítanak meglátni a Balaton igazi szépségeit. Mert valljuk be: nem ismerjük eléggé a Balaton természeti szépségeit, mert nem ismerjük művészi szépségeit, amik csakis a képzőművészeti alkotások segítségével tárulhatnak fel előttünk és tudatosulhatnak bennünk. Mert igaza van a 25 éve halott művésznak, aki ezt írta: „Egy nemzetnél nemcsak az a fontos, hogy vannak-e értékei, hanem az is, hogy vannak-e értékeinek megbecsülői.”

Szij Rezső

FŐBB IRODALOM: *Oltványi-Artinger Imre:* Egry József, Bp. 1932. *Egry Breviárium*, Veszprém 1973. *Láncz Sándor:* Egry, Bp. 1974.

A Tompa Mihály Emlékmúzeum Baráti Köre

A kör megalakulásának körülményei

Most 15 éve néhány hagyományműveléssel foglalkozó ember elhatározta a Sajóbalparti dombvidék történelmi és néprajzi emlékeinek összegyűjtését, valamint Tompa Mihály költő életét és munkásságát bemutató állandó emlékkiállítás létrehozását. Az erről szóló beszélgetést — amely egy keleméri lakodalomban történt — nemsokára az előkészítő bizottság megalakítása és az akcióprogram elkészítése követte.

Az előkészítő bizottság által megalakított *Múzeumi Baráti Kör* két község — Kelemér és Gömörszőlős — társadalmi szerveinek képviselőin kívül több irodalombárót és hagyományművelőt meghívott tagjai sorába. A Kör a *Hazafias Népfront Tompa Mihály Emlékbizottsága* nevet vette fel azon egybehangzó vélemény alapján, hogy az akcióprogram végrehajtásához a honismereti mozgalmat patronáló Hazafias Népfront adja a legmegfelelőbb keretet. Az alakuló ülés 1959. szeptember 28-án történt. A Kör munkabizottságot választott. Tagjai voltak: *Lőrincz Dezső* (vb-elnök), *Kócó Lajos* (ref. lelkész), *Illés István* (ált. isk. ig.), *Kovács László* (a HNF járási alelnöke).

A Tompa Emlékmúzeum céljára kijelölt épületet — a költő egykori használatában állt káplánszobát és raktárt — a ref. egyházközség — mint tulajdonos — örök használatra felajánlotta. A gyűjtemény magvát *E. Kovács Lászlónak*, az előkészítő bizottság egyik tagjának magángyűjteménye jelentette. Ezeket követően számbavették a múzeum megvalósítását szolgáló anyagi forrásokat és a társadalmi segítséget: elsődlegesen a két község lakossága részéről több száz órányi társadalmi munkavállalást. Több szerv és intézmény is felajánlotta támogatását.

Kutatótevékenységünk segítésére egy részletes Tompa Mihály bibliográfiát készítettünk, amelyben a Tompa-műveket tárgyaló kritikai és életrajzi kiadványok mellett helyet kaptak az utóélet eseményeivel foglalkozó hírek, tudósítások, továbbá a Tompa emlékhelyek és emlékek is. Munkánkra ösztönzőleg hatott, hogy Tompa irodalmi jelentőségének vitája ezidőben új erőre kapott. Tudtuk, hogy a létesítendő gyűjtemény nemcsak a Tompa-kultusz ápolását szolgálja. Író és költő barátaihoz fűződő kapcsolatainak tárgyi emlékei a kor irodalomtörténetének jó keresztmetszetét adják. Mi több, a látogatókhoz közelebb hozzák az 1848–49-es szabadságharc dicső emlékeit. Megyei lapunk (Északmagyarország) első figyelmet keltő közleménye, majd Körünknek az Ozdi Vasasban megjelent felhívása nyomán munkánkhoz több állami, társadalmi és tudományos szerv, intézmény adott segítséget.

Az épület helyrehozási munkálataihoz az ozdi járási tanács vb. 40 000 Ft-ot biztosított. Kisebb összegű segítséget ajánlott fel a népfront, több tsz, ktsz és a ref. egyházkerület. Magánosok önkéntes felajánlása mintegy 4000 Ft-ot tett ki. Az épület helyrehozási munkálatainál Kelemér lakossága 2700, Gömörszőlős lakossága 1100 munkaorárt töltött. Ezen kívül még számos vállalat és intézmény adott hathatós segítséget. Az akció megindulását követő negyedik évben, 1963. szeptember 28-án a Megyei Múzeum Szervezet tagmúzeumaként megnyitottuk a Tompa Mihály Emlékmúzeumot. A megnyitóval egyidőben jelentettük be csatlakozásunkat az akkoriban újjászervezett Borsod Megyei Múzeumok Baráti Köre Egyesülethez. Ezzel a négy évvel előbb alakult Tompa Mihály Emlékbizottság szervező szerepe és akcióbizottság jellege megszűnt. Tevékenységére az alakuláskor elfogadott működési szabályzat mellett a MBK alapszabályai az irányadók. A Kört irányító 4 tagú munkabizottságot a felügyeleti szervek ajánlása alapján vezetőség váltotta fel, melynek elnöke *E. Kovács László*, titkára *Kormos Ferenc*.

Körünk jelentősebb rendezvényei

1. 1965-ben a Múzeumi Hónap keretében falutörténeti és néprajzi kiállítást rendeztünk. (Ezzel egyidőben jelentek meg falunkban a magángyűjtők. A kiállítási anyag összehozásának nehézségei abból eredtek, hogy nagyon veszélyes versenytársakra találtunk bennük. Vállalkozásunk azonban eredményes volt, s e hírverő jellegű kiállítással megalapoztuk tárgyi néprajzi gyűjteményünket.)

2. 1966. októberében — ugyancsak a Múzeumi Hónap keretében — több megyei és járási szervvel együtt megrendeztük az első megyei Honismereti Napot. Több kiállítás fogadta a résztvevőket, ezeken *Észak-borsodi Honismereti Körkép* címmel járási honismereti szolgálatát mutattuk be. A tanácskozást keleméri körséta követte, amelynek során a résztvevők megtekintették a Tompa Mihály Emlékmúzeumot, a Mohos Tavak természetvédelmi területét, a közelben levő földvárat, a Szörnyű-völgy gazdag történelmi helyeit és természeti szépségeit.

3. 1967-ben, Tompa Mihály születésének 150. évfordulóján megemlékezésünket az Ünnepi Könyvhét járási megnyitójával egybekötve tartottuk. Ezen a putnoki Járási Művelődési Központ Tóth Ede irodalmi színpada működött közre.

4. Az ezt követő évben, 1968-ban — a költő halálának 100. évfordulóján — a cseh-szlovákiai Hanva községben tartott ünnepségen 15 tagunk és rajtunk kívül mintegy 30 érdeklődő vett részt. A hanvai program a szlovákiai Tompa emlékhelyeken tartott rendezvénysorozatnak, a *Tompa Mihály Napok*nak volt a befejező része.

5. A kettős évforduló sajtó- és egyéb dokumentumanyagából 76 tárgy gyűlt össze. Ezeket egyéves időtartamra a Tompa Emlékmúzeumban állítottuk ki. Az anyag külön becse, hogy a zöme Tompa újraértékelésének jegyében született, ezért sokan úgy vélekedtek, hogy ezek egy részét soroljuk be a kiállítás állandó anyagába.

6. 1969. szeptember 28-án megemlékeztünk körünk megalakulásának 10. évfordulójáról.

7. 1971-ben a Múzeumi Hónapi rendezvényünk keretében *Molnár Mátyás*, a vajai Vay Ádám Múzeum vezetője, Szabolcs-Szatmár megyei Tompa-kutatásairól, *dr. Bodgál Ferenc* muzeológus pedig a honismereti gyűjtőmunkában felhasználható technikai lehetőségekről beszélt. Ebből az alkalomból *Néprajzi Fotók* címmel kiállítást rendeztünk. Ezzel egyidőben vették használatba a volt gómórszöllősi iskolát és a hozzátartozó pedagóguslakást, melyet a Járási Tanács V. B. művelődésügyi osztálya közművelődési célra adott át. Az épület egyik felében köri klubot, könyvtárt és néprajzi gyűjtőszobát rendeztünk be. A kör által összegyűjtött mintegy négyszáz néprajzi tárgy a paraszti gazdálkodás és háztartás kellékeiből, a kenderfeldolgozás és a fakitermelés — téli favágás, cserhántolás, fuvarozás és szénégetés — eszközeiből áll.¹

8. 1972. május 4-én három honismereti kör — az ózdi Liszt Ferenc Művelődési Ház Honismereti Köre, a putnoki gimnázium Néprajzi Szakköre és a keleméri—gómórszöllősi Múzeumi Baráti Kör — közös, egéssznapos találkozóját rendeztük meg Gómórszöllősen. Gyűjteményünk megtekintése után falunézés volt. A gómórszöllősi porták többsége még épségben őrzi a hagyományos paraszti gazdálkodás eszközkincsét, sok még a múlt században épült lakóház és gazdasági épület is.

9. 1972 évi őszi közgyűlésünk több fontos határozatot hozott. Körünk — mint a Megyei Múzeumi Baráti Kör alcsoportja — önálló alapszabályt nem készített, működési terve a megyei Múzeumi Baráti Kör alapszabályaira épül. A klubtevékenység és az öntevékeny gyűjtőmunka anyagi alapjainak megteremtése céljából tagdíj bevezetését szavazta meg. A közgyűlés határozatot hozott a támogató testület kiszélesítésére, a munkánkat eddig is segítő vállalatokkal és szocialista brigádokkal még szorosabb kapcsolat kialakítására. E határozat alapján tartós együttműködési megállapodást kötöttünk az OKÜ két szocialista brigádjával, a Műszénermelő Vállalattal és a putnoki mezőgazdasági termelészövetkezettel.

10. A Tompa Mihály Emlékmúzeum megnyitásának 10. évfordulója alkalmából 1973. október 26-án ünnepi közgyűlést tartottunk. Ezen 26 társadalmi aktívánknak adtunk át tárgyjutalmat és 16 köri tag kapta meg a Megyei Tanács által alapított *Közösségért* jelvényt.

¹ A néprajzi tárgyakat részben ajándékként, részben pedig a tulajdonjog fenntartásával Bari János, Dankó Mihály, Doro László, Gál Géza, Ivocs Pál, Javora Lászlóné, Javora Ferencné, Orbán Piroska, Rási Bálint, Tóth Károly, és Veres László keleméri, K. Babus László, Babus P. Benjmin G. Kovács Béla, özv. Kovács Józsefné, T. Kovács János, K. Kovács Miklós, Dányi Miklós, Juhász Márta, Szala József, és Veres András gómórszöllősi, Domby Lajos alsó-szuai, valamint Szabó Irméné budapesti lakosok adták át.

11. 1974. június 16-án Sajónémeti községben megrendeztük a három honismereti kör II. találkozóját, mintegy 70 résztvevővel.

12. Körünk megalakulásának 15. évfordulójára a Múzeumi Hónap 1974. október 20-i rendezvényén, a gömörszölösi klubhelyiségben emlékeztünk. Ezen előadások hangzottak el és kiállításon mutattuk be a kör eddigi tevékenységét.

A Tompa Mihály Emlékmúzeum állománya

A Tompa Emlékmúzeum anyaga 1963-ban — a múzeum megnyitásakor — 426 db volt, azóta 134 db-al növekedett. Az állománygyarapodás részben vásárlásokkal, részben ajándékozással és felajánlással vált lehetővé. Egykorú és régi kiadványokat a nagyobb könyvgyűjtemények duplumaiból, ajándékképpen kaptuk meg. Több kiadványt szereztünk antikváriumokból és a könyvtverjesztő hálózat útján. Gyűjtőútjaink alkalmával a Tompa-émlék helyekkel kapcsolatos fotókkal gazdagodott gyűjteményünk. A közelmúltban vásárlással került gyűjteményünkbe a költő íróasztala.

A szervezeti élet

Körünk, a megyei Múzeumi Baráti Körhöz történt csatlakozása óta is változatlanul „felnőttke köre” maradt és nem csupán azért, mert egyetértünk a honismereti mozgalmat irányító szervek által kiemelt kívánalommal, hogy a mozgalomnak ki kell lépnie az iskolából. A fiatalítás szükségessége azonban többször is felmerült, mert a fiatalok aránya — a gömörszölösi csoport kivételével — nem kielégítő. Fiatal kör tagjainkról elmondhatjuk, hogy aktivitásuk úgy rendezvényeinken, mint egyéb tekintetben dicséretes.

Tagjaink száma némi ingadozással 40 fő. Lakóhely szerint többségükben kelemé-riek, kisebb számmal gömörszölösiak. Többségük az iparban dolgozik, kisebb számban vannak pedagógusok, önálló gazdák, diákok, és nyugdíjasok. Tagjaink egyhatoda a nő.

A következő évre szóló munkatervünket a Múzeumi Hónap keretében tartott évi közgyűlésünkön szoktuk megvitatni. Közgyűlési jóváhagyás után bemutatjuk a megyei Múzeumi Baráti Kör vezetőségének, illetve tervbírálatra a Járási Közművelődé-

si Tanács tervjóváahagyó ülésére. Munkatervünk része a járás, illetve a két község egységes közművelődési tervének.

Kapcsolataink

Köri kapcsolataink kiszélesítésére, ezek fenntartására mindig megfelelő gondot fordítottunk. Jó a kapcsolatunk a megyei Múzeumi Baráti Körhöz tartozó és más Honismereti Körökkel, a megyei Múzeumi Szervezet tagintézményeinek és más megyei gyűjtemények vezetőivel, munkatársaival. Igen szoros kapcsolatban vagyunk az Ozdi Népművelési Intézmények honismereti körével, közös rendezvények, előadócserék, publikációs tevékenység stb. formájában.

Köri tevékenységünk elismeréseként rendszeresen meghívunk bennünket a honismereti mozgalom különböző országos és megyei szintű rendezvényeire. A megyei Múzeumi Baráti Kör közgyűlésein rendszeresen beszámolunk Körünk tevékenységéről.

A további feladatok

Célkitűzéseink, hogy a Tompa Mihály Emlékmúzeum a Tompa irodalmi hagyaték mennél teljesebb egészét adó gyűjteménnyé váljék. Tudjuk, hogy ismeretlen Tompa anyag felkutatására mind kevesebb a lehetőség. Országos intézményeink gyűjteményeiben őrzött Tompa relikviák csak másolatban kerülhetnek hozzánk. Fontos viszont a Tompával foglalkozó kiadványok maradéktalan összegyűjtése. Előttünk álló feladat még a Tompa szájhagyományok, mende-mondák, emlékezők összegyűjtése, rendszerezése is. Ehhez a közeli időben egy *Tompa-kérdőívet* fogunk közreadni. A kérdőíves gyűjtő- és feldolgozó munkában köri aktiváinkon kívül szeretnénk bevonnunk a Tompa emlékhelyek általános és diákifjúságát is.

Hozzáférhetővé kell tennünk a Tompa emlékgűjtemény könyv, folyóirat és lapanyagának duplumait a tanulóifjúság, a nevelők és más érdeklődők számára. A megyei Múzeumi Igazgatóság illetékeseinek egyetértésével ezekből kézi könyvtárat szervezünk, anyagát ajánlójegyzékbe foglaljuk.

Ösztönzést és segítséget kell adnunk, hogy tagjaink közül minél többen vegyenek részt az évenként meghirdetett Istvánffy Gyula honismereti és néprajzi gyűjtőpályázaton.

Tárgyi gyűjtőmunkánkat két körülmény korlátozza. Szűkös anyagi lehetőségeink és a pénzes magángyűjtők konkurenciája.

Szerény kiadványokat kell készítenünk hely- és tájismertető publikációkból, Tompa keleméri kapcsolataiból, a Tompa Emlékmúzeum anyagáról.

Célunk összegezve, hagyományaink ápolása, ismertetése, megszerettetése; az egészséges lokálpatriotizmus, a hazaszeretet és az internacionalista magatartás tudatossá tétele.

E. Kovács László

Az Egry József Emlékmúzeum baráti köréről

Századunk egyik legnagyobb magyar festője volt *Egry József*, s mi, akik szeretjük a Balatont, bevallott elfogultsággal beszélünk életművéről. Munkáiban a magyar táj és dolgozó népe európai szinten, a legnagyobbakkal rokonítható szépségben jelentkezik. Festészete népünk közös kincse. A „Vízrenéző”, aki megalkotta a Cantata profana festői párját, úgy kötődött a valósághoz, hogy ugyanakkor annak lényegét is tudta adni. Nem pusztán a Balaton látványát festette meg, hanem a Bala-

ton világát is. Amint *Németh Lajos* művészettörténész mondta: az érzéki konkrét mellett a fényszötte végtelent is. Az Egry breviárium bevezető tanulmányában *Keresztury Dezső* írja: „Kezdteti odafigyelni festményeire. Főképpen a badacsonyi part épp, hogy jelzett hajlatai közt, a tomaji öböl, a kisörsi félsziget félkaréja előtt, az ég és a tótükör kettős végtelentét megtörő fényoszlopban botjára támaszkodó, vállán kisedet emelve, viharos nyugalommal haladó Szent Kristófra. Kezdetben

alig értettem, címét sem tudtam, hogy kit is ábrázol az a végső summájára egyszerűsített, s mégis oly eleven, már-már árnyszerű áttetszőségében is oly valóságos alak, csak akkor mertem megkérdezni, amikor egy másik képen a domboldal házai közt, a hegyi falu utcácskájának végén haladva tűnt szemembe. »Szent Kristóf!« — mondta Egy, s némi krakógás után: »De lehet az emberiség terhét és reményét cipelő szegény parasztember is!«

Kossuth-díja ellenére az agyonhallgatott művészek sorsa volt az övé, képei a zsdanovi esztétika mércéjével nem voltak mérhetőek. A nyilvános elismerésben és a közönségsikerben is a nagy áttörést az 1966-ban rendezett tihanyi kiállítás hozta meg, s öt évvel később a Nemzeti Galériában már páratlan sikere volt a gyűjteményes kiállításnak. Ezek után került sor — lelkes helyi kezdeményezésre — a festő badacsonyi házának emlékmúzeumává fejlesztésére, 1973. augusztus 8-tól, a megnyitás napjától több mint félszáz ezer látogatója volt a gyűjteményes kiállításnak. Badacsonyan évente egymillió turista fordult meg, s az Egy Múzeum vendégkönyveit forgatva, a látogatók és a sajtó elismerő sorait olvasva, nem tűnik számunkra olyan reménytelenül távolinak, hogy megvalósuljon *Bernáth Aurél* jóslata: „az emberek majd nemcsak a szürkebarátért fognak Badacsonyra zárandokolni”.

Három éve immár, hogy az Egy Emlékmúzeum baráti körének mintegy 80 alapító tagja megválasztotta a kör elnökének *Fónay Tibor* Állami-díjas tanárt, a tapolcai járási művelődési osztály vezetőjét, alelnöknek *Udvardy Erzsébet* badacsonyi festőművészt és *Szij Béla* műtörténészt. A kör titkára *Lipták Gáborné*. Tiszteletbeli tagok lettek: az emlékkiállítás ügyét lelkesen támogató *Kállai Gyula* és *Aczél György* mellett a hajdani barátok: *Illyés Gyula*, *Borsos Miklós*, *Tatay Sándor*, *Takáts Gyula* és *Németh László*. Az elmúlt időben a baráti kör taglétszáma megközelítette a 300 főt, s ez a közönség (évi 100 Ft tagdíjat fizetve) anyagi, de méginkább erkölcsi erejével a Kossuth-díjas festő tárgyi és szellemi örökségének gondozására vállalkozott.

A baráti kör tagjai illetményként Egy katalógust, a gyönyörű kiállítású, számozott bőrkötésű Egy breviárium-

mot (nagyreszt *Keresztury Dezső* munkája, *Éri István* gondozásában), s *Borsos Miklós* Egryről készült bronzplakettjét kapják. Az emlékmúzeum baráti körének tagsága évi két alkalommal találkozik. Ezeknek a találkozásoknak a programjáról részletesen beszámolni szükségtelen. *Németh Lajos*, *Szj Béla*, *Varga-Hajdú István*, *Fodor András*, *Éri István* előadásaira, *Kistétényi Melinda*, *Béres Ferenc*, *Bánffy György* szerepléseire szívesen emlékezünk.

Egy népszerűletét, demokratizmusát korszerűen fogalmazza újra a baráti kör tagságának összetétele. Diákok, parasztfiatalok, értelmiségi foglalkozásúak, ismert művészek ünek egymás mellett a kör találkozóin. Az Egy-gyűjtemény őrzésének gondolai között első helyen szerepelt a badacsonyi emlékkiállítás idényjellege. (Az anyagot télen Keszthelyen mutatják be.) A veszprémi múzeum illetékesei tervbe vették az anyag utaztatását is, hiszen a pápai és a nagykanizsai Egy-kiállítás mindkét helyen múzeumi látogatórekordot eredményezett. Fontosnak tűnik az is, hogy az Egy-anyagot végre nemzetközi útra indíthassuk. A külföld elismerését félszázada festett képei szereztek. Érett, igazán nagy műveit Európában alig ismerik (bár az 1957-es brüsszeli világgiallításon hatalmas sikere volt a bemutatott Egy-képeknek.) Társadalmi összefogást igényel — és ehhez kevés a baráti kör anyagi ereje — a zömmel magánosok kezében levő, több mint kétezer Egy-rajz és -festmény legjobb darabjainak megszerzése az állandó kiállítás részére.

Az Egy festészetéért lelkesedő műértők és műélvezők száma naponta gyarapszik. A badacsonyi emlékház méltán lehet a szocialista magyar művészetpolitika egyik büszkesége. Az emlékmúzeum baráti körének találkozóira őszinte szeretettel várjuk mindazokat, akik a víz és fény kettős káprázatában a Balaton szerelmesei és szeretik legnagyobb festőjének munkáit.

Egy annak a nemzedéknek a tagja, melynek az egész világon legjobban ismert és elismert életművét *Bartók Béla* hozta létre. Más anyagban, eltérő körülmények között, de azonos célok szolgálatában dolgozott. A megújulásra nagyon is rászorult hazai világot erkölcsi és művészi tekintetben egyaránt erőteljesebbé, hitelesebbé kívánta tenni.

Szjártó István

Látogatás Boldogkőváralján

Kora reggel indultunk el mikrobuszal Nyíregyházáról a Zempléni-hegyvidék felé. A nyírségi homokbuckákat elhagyva már a távolból gyönyörködünk a tokaji Nagy-Kopasz hegyben. A Tisza hídján haladva utunk céljág végig a Zempléni-hegység másodlagos vulkáni kúpjai maradtak hűsége kísérelők.

Ez a terület a hazai andezitvulkánosság legfiatalabb része. Heves kitörései a miocén korszak legvégén az alsó pannóniai emeletben a Mátra kialakása után is tartottak. Az egymást keresztező töréseknél zajlottak le a legerősebb kitöré-

sek. A hegység főtömegét andezit alkotja (újabbán dácitot is említenek), ez kiégszült riolittal és az andezit származékokkal. A boldogkői várhoz érkezésünk előtt érdekes látvány volt a boldogkőújfalui kőtenger. A felszínalakítás szempontjából fontosak itt a jégkorszaki kőtengerek, a törmelékletők, valamint a hegység nagy részét borító vályog mellett a hegylábi lösztakarók is.

A táj szépsége, a magasra emelkedő vár, az üde levegő mind együttesen emlékezetes élményt nyújtottak. A községtől északra különösen megragadó a panoráma. A hegyen szinte örként áll a várrom, amely aránylag ép. Saroktoronyán a felső díszes párkányban gyönyörködhattunk.

Már a XIV. században állott ez a vár. *Zsigmond király* 1388-ban a *Czudarok*-nak adta el, 1427-től 1453-ig *Brankovics György* volt, utána 1461-ben *Mátyás király* a *Parlagiak*nak adományozta. *Zápolyai János* és *Fráter Lóránt* is birtokolta. *Thököly* 1678-ban bevette, a XVIII. században a *Rákócziak*é, majd hamarosan pusztulásnak indult. Ma a romjai is csodálatosak.

Nemrégiben — a rom látszatát megtartva — néhány szobát helyreállítottak és bemutatják a látogatóknak.

A hegy tövében elterülő falu nemcsak érdekes tornácos házaival, hanem környékének ritka, kárpáti növényfajaival is kitűnik. Kastélyát, hatalmas parkját, ősfáit érdemes megtekinteni. Valamikor a *Zichy—Péchy* családoké volt. Egyemeletes barokk épület, 1768-ban készült.

Elbúcsúzva a községtől a boldogkői várra pillantottunk, ismét megfigyeltük a természeti erők szeszélyes játékának eredményét. A vár romos magaslata feltűnően tornyosul a riolittufából álló, enyhe vonalakkal körülvett dimbesdombos táj fölé. Kovasavas oldatok átjárták a kőzetet, ez keményedett meg és hosszú sziklagerincként nyúlik fel puhább környezetéből. Ezzel a látvánnyal hagytuk el „Rákóczi földjét”.

Dr. Vargha László Gyula

A vár belső részlete

Tiszai változások

„A legmagyarabb folyó” — tanultam a Tiszáról még magam is, holott akkor már négy ország közös folyója volt, jócskán elmúlván azok az idők, mikor a Tisza Magyarország területén eredt és a Dunába is ott torkollott. Azóta meg már öten osztozunk rajta.

— Fiam, ha elmész a Tisza forrásához — magyarázta boldogult tanárom, Égető Mihály, visitásba át-átcsukló, különös hangján —, azt egy tollszárral is bedughatod. — S hogy jobban el tudjuk képzelni a dolgot, mindjárt fel is kapta a katedrálról a tanári tollszárat, s bökött vele egyet a levegőbe. — Így! Bedugod, és nincs Tisza!

Azóta sem jártam ennél a nevezetes forrásnál, de gondolom, szegény Égető Miska sem járt soha, különben vastagabb tollszárral mutogatta volna, hogy kell eltönni a Tiszát.

De a fantáziámat így is felcsigázta. Így még inkább. Lehettem vagy tizenhárom éves, s igen élénken láttam magam előtt, milyen tragédiát okozhat egyetlen tollszár. Ambár, hogy lejjebb is kiszáradjon a Tisza — váltott az eszem —, ahhoz a mellékfolyóit és azok mellékfolyóit is el kéne tönni. Ajaj, ez már **nem** lesz olyan egyszerű.

Kár. Milyen jó kis grimbuszt lehetett volna csinálni, elakasztani a hajókat, tutajokat, még a halakat is, és gyalogszerrel sétálni a Tisza kiszáradt fenekén. Aztán kihúzni a tollszárat a csörgő nyílásából, hogy **megint** olyan legyen a folyó, mint azelőtt.

Ezek a kamaszkori fantáziaképek, ahogy mai eszemmel rájuk gondolok, mintha nem is volnának már olyan teljesen örült látomások. A tollszárral eldugaszolható forrás, az igen. De a kiapadó víz? Miért ne lehetne egy folyót, ha sokan sok mindent sok vizét használják el, kiapasztani?

Az óceánok, tengerek vize körül már hosszú évek óta folyik a huzavona. Melyik partii államnak mennyi jár belőle? Melyiknek meddig tart a felségterülete, meddig a halászati monopóliuma, meddig a tengerfenéki olaj és egyéb ásványi kincsek kihasználásának joga?

De a folyóvizekre nézve nincsenek nemzetközi normák. Még hitelt érdemlő javaslatok sincsenek. Vannak két-, esetleg többoldalú megállapodások itt-ott a Föld kerekén, de oly kevés, hogy egy általános rendezéshez aligha szolgálhatnak alapul.

Egyébként pedig: a folyók vize azé, aki felhasználja, elöntözi, megissza. Ki-ki a maga területén. Ameddig a folyó el nem hagyja az országot, addig a vizek — a szuverenitás szent nevében — szabadon elfogyaszthatók, de szabadon el is szennyezhetők. A nemzetközi jog — néhány ünnepélyes hangú deklarációtól eltekintve — eddig mindössze idáig jutott.

Néhány évtizede ez még nem is volt gond. A Tiszán se, másutt se. Csakhogy a lakosság és az ipar ellátására, a mezőgazdasági öntözésekre és egyéb célokra alkalmas vízben a fejlett országok mindinkább szűkölködnek. Eddig jóformán ingyen jószág volt a tiszta víz. Ma egyre drágább és becselebb. Valóságos természeti kincs, amelyet igyekszik ki-ki alaposan kihasználni a maga javára.

Új atomerőművek, hőerőművek, vegyiművek építését tervezik? Egyéb ipartelepeket? Városokét, lakónegyedekét? Öntözőműveket? Idestova már az az első, hogy megnézzék: lesz-e elegendő víz? Honnan és milyen áron és meddig?

Igen, ez is kérdés, hogy meddig. Hogy az a folyó, amely most még *elég* vizet és *elég tiszta* vizet hoz, az *mennyi* és *milyen vizet hoz* majd a maga felsőbb folyásáról öt év múlva, tíz év múlva, húsz év múlva, negyven év múlva?

Minden ország fejlődik. A vizek pedig fogynak és szennyeződnek. Lassan már a forrásvidéktől fogva.

Nem kútfőjüket eldugaszoló tollszáraktól apadoznak a folyók. Hanem mert emberkéz teremtette óriások isszák el a vizüket.

A Tiszáét is. Hozamához mérten jobban, mint a Dunáét. A Tisza völgyében nyaranta máris fenyeget a vízhiány (bár az utóbbi időben Budapest is megsínyli a Duna alacsony — minden eddigig alulmúló — vízállásait).

Ezért is kellett a vízlépcsők építését a Tiszán elkezdenünk. S ezért is készülnek tervek — számolva a jövőendő gondokkal — a Tisza vízének a Duna medréből való pótlására, a két folyót összekötő majdani csatornán keresztül.

Volna még egy megoldás. Erről is régóta szó van, de számunkra ma távolibbnak látszik, mint valaha: völgyzáró gátak építése a Tiszának és mellékfolyóinak a hegyek közötti szakaszán, mindenekelőtt a Visón. Pedig ezek a gátak előbb-utóbb nyilván megépülnek, s hatalmas vízmennyiséget tartanak vissza, csak hogy a legjobb esetben is csupán részben a mi számunkra. Hogy mekkora részben, az egyelőre a jövő titka, bár mi igyekszünk megmozgatni minden megmozgatható követ, hogy a tiszai országok — mint sok más egyébben — a vízkészletek méltányos elosztásában is hosszú távon együttműködjenek.

Gazdálkodni mindenesetre csak azzal gazdálkodhatunk, ami a mienk. Ami befolyik a határokon. S ebből is csak az a víz a mienk, amit megfogunk. Amit nem engedünk haszontalanul elfolyni. Erre is áll a régi dal naív népi bölcsessége:

Lefelé folyik a Tisza,
nem folyik az többé vissza...

Az egykori vízivilágban is lefelé hömpölyögtette hajjait a Tisza, de lassabban. S medréből közben ki-kicsapva, tavaszokként kiáradva, fokok, erek, tavak, rétek, nádasok sokaságát táplálta. Hetekig, hónapokig megült a mélyebb részeken, a folyómenti síkvidék természetes tárolóiban, s ezzel a környező területek talaját is nedvesebbé, levegőjét is párásabbá tette.

A folyószabályozók, az ármentesítők, lecsapolók a táj minden vizét magas gátakkal közrefogott medrekbe terelték. A kanyarok átvágásával megnövelték a Tiszát, a Szamos, a Körösök és kisebb társaik esését is, sebesebbé tették a sodrát, de céljaik eléréséhez éppen erre volt szükség, hogy minél simábban, sebesebben szaladjon le a víz a Dunába, onnan a tengerbe.

Árvizes időszakokban azóta is erre van szükség. Ne álljon semmi a víz útjába, még futását fékező élesebb kanyarok se.

De aztán szárazra kerülnek a hullámterek — a folyók medre és töltései között, a menthetetlen oldalon maradt parti sávok —, majd a mederbéli víz is lepad, előbukkannak a tiszai lapos partok, a lágýoldalak fővényes zátonyai is, s akkor már csak olyanok az Alföldön végigvándorló folyók, folyócskák a végtelenbe nyúló síkvidékhez képest, mint egy-egy vékony ezüsthajszál.

Kevés már a víz. Több kellene. De mit tehetünk, ha eleresztettük?

Abernethy angol mérnök volt az első, aki duzzasztóművet tervezett — 1866-ban — a Tiszára: a tokaji legalacsonyabb vízálláshoz képest 3,8 méterrel kívánta megemelni Tiszalöknél a folyó szintjét.

Mikor az 1930-as években az első reális tervek készültek egy tiszántúli nagy öntözőrendszerre, a javasolt három változat közül kettő szintén tiszalöki duzzasztással számolt. A harmadik viszont jóval a Bodrog torkolata felett, Szabolcsveresmartnál rekesztette volna el a Tiszát.

A veresmarti duzzasztómű került volna legkevesebbe, de mikor minden egyéb költséget, előnyt és hátrányt latra vetettek, mégis a tiszalöki változatok egyike látszott a legelőnyösebbnek.

Ugyanakkor döntötték el, hogy két nagy szivattyútelepet is építenek a Tiszán — a tervezett tiszafüredi és hódmezővásárhelyi öntözőrendszer ellátására —, a Körösökön pedig új vízlépcsőt.

Minderről törvényjavaslat is készült, de előtte meg kellett nyugtatni a honi politika és a honi tőke nagyjait, hogy a tervek kifogástalanok, az előirányzott hatalmas összeget — 70 millió pengőt — a kormány valóban gyümölcsöző célra fogja fordítani.

A magyar szakemberek szava ilyen súlyú ügyben nem sokat számított. Hívtak tehát egy angol szakértőt — 1936 kora őszén —, hogy az nyilvánítson véleményt. Az egykorú beszámoló szerint:

„Szeptember hó elején érkezett hazánkba M. R. Mac Gregor, a kormány által szakértőül felkért angol mérnök, aki előbb az indiai, majd a szudáni öntözéseknél az angol kormány szolgálatában évtizedekig működött, s ezért az öntözések terén széleskörű, különleges gyakorlatot szerzett. Mac Gregor a tervek áttanulmányozása után beutazta az öntözésre kiszemelt területeket és a tervezett építkezések színhelyét,

s az így szerzett tapasztalatok alapján a kormánynak részletes jelentést terjesztett elő."

A jelentés nem tartalmazott lényeges kifogásokat. A széles körű, különleges gyakorlati ismeretek, amelyekre Mac Gregor Indiában és Szudánban szert tett, nem mondtak ellent a magyar kollégák hazai elgondolásainak. A javaslat szabad utat kapott, s 1937 nyarára törvény lett belőle.

Ma már mindegy, hogy milyen politikai pecsényét akartak megsütni az akkori Magyarország vezetői ennek a nagy parasztfogó programnak a meghirdetésével, s a munkák megkezdésével. Az ő pecsényéik nemsokára úgyis mind odaégték a háború tüzén. A tervek azonban nem égtek oda, mert megérdemelték, hogy valóra váljanak.

Tiszalök felett csak a folyó medrében tárolunk vizet, a második vízlépcső viszont, a kiskörei, néhány év múlva az árvédelmi gátak közötti teljes területet megtölti, vagyis a hullámteret is, csaknem az eddigi legnagyobb vízállások magasságáig. Így keletkezik az a jókora tó, amelyet a *vizesek* — a vízügyi szolgálat dolgozói — Böge néven emlegetnek, s amely területre *négy*, víztömegre mintegy *tíz* Velencei tavat tesz majd ki.

A Böge 3—400 millió köbméter vizét az árvízvédelmi töltéseknek kell majd visszatartaniuk, hogy rá ne zúduljanak a környező — s jórészt mélyebben fekvő — lakott és művelt területekre. Ezeket a töltéseket eddig legfeljebb a hetekig tartó *nagyvizek* áztatták, csapkodták: mikor már csak a mederben folyt a víz, ott maradtak szárazon. Most viszont egész esztendőben állniuk kell a víz nyomását, sőt olykor — viharos időkben — az ostromát. A tó mélysége — vagy ha úgy tetszik: a víz magassága — változó lesz, száraz nyarak végén, a öntözési időny befejeztével éri el rendszert a minimumot, majd megint növekszik, már csak a vízi erőmű nagyobb teljesítményének érdekében is; végül a tavaszi nagyvizeket — biztonság okáért — megint alacsonyabb vízállás várja. De akárhogy is: a töltéseknek sokat kell kibírniuk. Ezért is tart az 1980-as évek elejéig, míg a tó tükre eléri tervezett legmagasabb szintjét. Addig erről szó sem lehet, míg a töltéseket mind meg nem erősítik, hozzájuk nem toldanak annyit — magasságban és szélességben —, hogy a várható legnagyobb víznyomásnak is tartósan ellenállhassanak.

A szakemberek szerint a Böge nemhogy nővelné, csökkenti majd az árvízveszélyt, hála a roppant erőse tervezett gátaknak. Egy gond azonban lesz azért. Nem is kicsi. Olyan széles töltéseket nem lehet építeni, hogy a talajvíz a mentett oldalon meg ne emelkedjék. Ha nem vigyáznak, még fel is törhetne, s ezer — ha nem tízezer — holdakat öntene el.

A Tiszalökön felduzzasztott víz — mondom — magában a mederben is elfér, a Tiszában és a Bodrogéban. Mégis hallani ott is panaszokat, hogy a talajvíz időnként túlságosan megemelkedik. Így néhány Takta-táji falu határában. Vagy Tokaj mélyfekvű földjein.

„Nekem a mamámról maradt hatszáz négyszögöl földem. Nem mentem be a térszbe, kitágosították a legrosszabb részre. Tíz éve enyém a föld, azóta öt évben ha termett. Mikor Tiszalökön megemelték a vizet, öt-hat esztendeig nemigen látszott semmi. De ahogy az altalaj telítődött vízzel, már nem sok kellett hozzá, hogy ne csak a rétek, az alacsonyabb szántók is elvizesedjenek. Ha magasabban áll a talajvíz, rájuk se lehet menni. Őszi kalászosot nem is vetek, ki ne ázzon télen, csak kukoricát, krumpelit, napraforgót esetleg. De már a sás is ütogeti fel a fejét; mire az ember rámehetne, *idáig ér*. Nem is az a baj, hogy feljön a víz, hanem, hogy tízszer lassabban megy le, mint ahogy feljön. De ugye, a házak is. Kistokajnak, azt lehet mondani, hetven-nyolcvan százaléka megszenvedte a tiszalöki duzzasztást, minden omlott-repedezett, házat, istállót, mindent újra kellett építeni. Hetvenben építettem át én is házamat. De az olyan alacsony része ott a városnak, hogy ha 70-ben ott átszakad a gát, az én házam lehet úgy hatvan méterre a gáttól, akkor még a tetőn is az alsó három sor cserép vízben állt volna. Akkor a talajvíz is jól megemelkedett. Csatornázni kellene a mentett oldalon, és átlökni a vizet szivattyúval a Tiszába, hogy ha magas is a talajvíz, hamarabb lesülylyedjen."

Egy tiszai hajós beszélt nekem erről. De mások hasonló zokszaváról is tudok, akik nem hatszáz négyszögöl, hanem sokkal nagyobb területek miatt keseregnek. Mégis ezt idéztem, mert a hajósnak nemcsak a panasz, a javaslata is teljesen helytálló. Az ilyen bajoknak ez a legjobban bevált gyógymódja. Gyűjtőcsatornát, „övcatornát” a töltés mögé, s visszadobni a mederbe az onnan titkon kiszivárgó, földalatti rejtett utakon elfele igyekvő veszélyes vizeket.

Ilyeneket ástak a Keleti Főcsatorna és egyik mellékága, a K VI-os mellett is, miután kétoldalt jókora területek vizenyősödtek, sásosodtak el a töltések alatt átszivár-

gó víztől, tekintve, hogy a csatorna egy része magasvezetésű. A Böge körül is ezzel operálnak inajd, mintegy 50 méterre a töltés lábától, ahol már nem kell buzgároso-dástól tartani. Majd ezt a módszert alkalmazzák a tervezett csongrádi vízlépcső felett létesülő Alpári-tó körül is.

A csongrádi építkezés egyébként a 70-es években szintén megkezdődik, mielőtt még a kiskörei befejeződne. Kell a víz. Egyre több kell belőle itt a Tiszán is. Közben a *jugók* is befejezik a maguk törökbecsei vízlépcsőjét, amelynek a duzzasztása felhat Csongrádig. A Vaskapuban épült közös román—jugoszláv vízlépcső zárószilippjeinek a duzzasztása viszont máris felhat a Tiszán Törökbecséig, s — a jégállásos, jégzajlásos heteket nem számítva — egész éven át akadálytalanul hajózhatóvá teszi.

A régóta tervezett Duna—Tisza csatorna a mai tervek szerint (bár más elgondolások is vannak) a csongrádi vízlépcső felett torkollik majd a Tiszába. A rajta keresztülhaladó hajók — amelyek a 80-as években megnyíló Rajna—Majna—Duna csatornán át akár az Atlanti-óceán tájáról is jöhetnek már — feljuthatnak egészen a Felső-Tiszáig. Valószínű, hogy ez az útvonal nagy átmenőforgalmat is lebonyolít majd, s Záhony, illetve Csap fontos átrakódóhely lesz, ahol a transzeurópai víziút csatlakozik a szovjet vasúthálózatához.

A Tisza mellékvizei közül a borsodi iparvidéken átfolyó Sajó jön leginkább számításba, mint tekintélyes terhek továbbítására alkalmas vizipálya.

De ezek már elég távoli dolgok, a jövőndő tervei, ha nem árt is róluk el-gondolkozni.

Varga Domokos

A szabadkígyósi puszta természeti értékei

Békés megye természeti és kultúrtörténeti értékeit sajnos sokkal kevésbé ismerik hazánkban — *és megyénkben!* —, mint az megérdemelné. A megindult kutatások és az emellett elhanyagolhatatlan ismeretterjesztés rövidesen új és új települések nevét viszi át a köztudatba; régészeti, természettudományos, néprajzi és történelmi védett helyeket, ahol pótolhatatlan értékeink egyelőre az ismeretlenségben élnek vagy nyugszanak.

A szabadkígyósi puszta és környéke tág értelemben Békéscsaba öntözött rétejaitól kezdődően egészen a Kétegyházáig húzódó legelőket és réteket jelenti, melyet csak ritkán szakít meg az emberi kéz nyoma. Ami változás itt van, az mind az utóbbi évtizedekben történt. A táj jellege nagyjából ma is egybefüggő. A békécsabai Lencsési úti lakótelep házai a közel kilencvenéves öntözött rét egy részére települtek. Innen a végtelenbe nyúlik a kilátás az alvégi legelő, a szabadkígyósi, majd a kétegyházi puszták felé.

A régészeti ásatások alapján tudjuk, hogy e területen már a rézkorban (i. e. 3. évezredben) emberi település volt. A mai Szabadkígyós községtől DK-i irányban fekvő kurgánmező területén *Gazdapusztai Gyula* kutatásai során a gödörsíros és a szarmata-kori temetkezés mellett két rézkori településrészletet is feltártak. Az itteni szikes legelőterületen végzett ásatásokon kerültek elő többek között azok a lócsontok, melyek a *legkorábbi, hitelesen feltárt bizonyítékai a ló megjelenésének hazánkban!* A magyarságnak ezen a pusztán való meglepedésére a szabadkígyósi két honfoglaláskori temető adja az első bizonyítékot.

Szabadkígyós és környéke a békési sík nagytáján belül Békéscsaba nyugati szomszédságához tartozik, amely a Békés—Csanádi löszhát északi részén terül el. A felszín felső rétege homokos lösz és löszös homok. A területet kisebb-nagyobb térszíni kiemelkedések és süllyedések teszik változatossá. Régi vízfolyások 50—70 cm-es mély medrei kanyarognak. A tájat a következő három részben látom célszerűnek megkülönböztetni: 1. A kastélypark és környéke. 2. A kígyósi Nagyerdő. 3. A puszta. Mindegyik együttesen egy nagyszerű, változatos vegetációt, ritka madárvilágot és szép tájképi együtteseket adó természetvédelmi területet alkothatna!

A kastélyparkot az itteni erdős-puszta jellegű ösvegetáción alakították ki 1875-től kezdődően. A kastélyt *Ybl Miklós* tervei és irányítása alapján az 1875—79-es években építették. Építtetője *Wenckheim Frigyes* gróf. A 25,3 hektáros park 1949 óta természetvédelmi terület. Ennek ellenére eddigi jó állapotát szinte kizárólag a kastélyban működő szakiskola igazgató tanárának, *Timkó Bélának* köszönhetjük! Diákjai segítsé-

gével megakadályozta, hogy sok más régi kastélyparkunkhoz hasonlóan ez is a gazdátlanlás, a pusztulás sorsára jusson. A továbbiakban a szegedi Erdőrendezőiség látja el a park fenntartását.

Az évszázados mocsári tölgyek és a szürke nyárfák mellett itt található Békés megye leghatalmasabb platánfája és a legnagyobb mocsári ciprusok is itt díszlenek. Lenyűgöző a békési tájban oly ritka, épen maradt francia kert a hatalmas kastély-épület előtt, amit angol (másképpen tájképi) kert ölel körül. A park melletti gazdaságban található egy tömörségével lenyűgöző, szintén Ybl Miklós tervezte uradalmi magtár, teljes épségben.

A major szélén, a Békéscsabáról érkező országút mellett, szemben a végeláthatatlan pusztával, ott áll egy mesterségesen emelt kis dombon a falu öreg, klasszicista stílusú temploma, háta mögött a grófi család kriptájával. Az oltárképen és az orgonán az 1844-es évszám olvasható.

A parktól DK-i irányban, mintegy másfél kilométer távolságra található a nagyjából téglalap alakú, mintegy 300 kh nagyságú kigyósi Nagyerdő. Néhány évtizeddel ezelőtt még szerves kapcsolat volt a park és az erdő között, ma már közé települt a falu egy keskeny csíkja.

Az állomány jelentős része magán viseli az erdőgazdálkodás nyomát, de különösen az erdészházon túli terület most is *tipikus példája az erdős-sztyepp vidéknek*. Az erdei tisztások jellege szikes vagy mocsaras, attól függően, hogy magasabb földhátan vagy mélyebb, ősi folyómederben fekszenek. A nedvesebb körülmények közt mézspázsitos zónák és ecsetpázsitos mocsári rétek találhatóak. Az erdő középkorú, néhány darab évszázados mocsári tölgy és kőrisfa található közte.

A puszta sziki vegetációjában legjellegzetesebb növények a *szikai üröm*, a *sziksaláta*, az *orvosi székfű* (kamilla), a *bárányparéj*, a *tőrfű* stb. A pusztai legelőkön rendszeres legeltetés folyik napjainkban is. A termelőszövetkezet juhászatot tart fenn és szarvasmarha gulyát.

A vidék állatvilágáról való eddigi ismereteink bizonyossá teszik, hogy legjelentősebb közülük a madárvilág. Természetesen a részletes megfigyelések szolgálhatnak még meglepetésekkel is. A pusztában hosszú évtizedekre visszamenően ismeretlen

Magtár Szabadkigyóson. Tervezte Ybl Miklós.

Szabadkigyósi táj. (A szerző felvételei)

volt a vaddisznó, 1975 szeptemberében pedig hármat is lőttek a Nagyerdő mögött. Biztosan a gyulai erdőkből a kukoricásokon keresztül elkóborolt példányok lehettek, de nyugalom esetén még a vaddisznó is jó életlehetőségeket talál itt. Szép, erős őzek, nyulak, rókák és fácánok élnek itt, a vadászok nagy örömeire.

A régi feljegyzések szerint mesés madárbőség volt itt — mint Békés vármegyében általában —, és nemcsak a tavaszi és őszi madárvonulások alkalmával, hanem a fészkelések idején is! Az utóbbi évtizedekben elsősorban a tavaszi és őszi vonulások, valamint a kóborlások idején jön számításba ez a puszta, mint kedvenc pihenőhely. Az 1950-es évek közepén még több alkalommal is szerencsém volt itt több tízezres vadlúd és vadréce tömegeket látni vonulásuk idején.

Csupán a ritkább fajokat említve, bizonyítottan előfordul a *kis kárókatona*, az *üstökös gém*, a *nagy kócsag*, a *kis kócsag*, a *batla*, a *nagy lilik*, a *kis lilik*, a *bütykös ásólúd*, a *csörgő réce*, a *nyíl farkú réce*, a *fütyülő réce*, a *darázsölyv*, a *vörös kánya*, a *héja*, a *kis héja*, a *pusztai ölyv*, a *pusztai sas*, a *kékes rétihéja*, a *fakó rétihéja*, a *hamvas rétihéja*, a *barna rétihéja*, a *kaba*, a *kék vércse*, a *fürj*, a *széki lile*, a *póling*, a *goda*, a *billegető cankó*, a *sárszalonka*, a *pajzsos cankó*, a *dankasirály*, a *kis sirály*, a *fattyúszerkő*, a *lappantyú*, a *székipacsirta*, a *fenyőrigó*, a *szőlőrigó*, a *hantmadár*, a *parlagi pityer* stb. A különböző madárfajok gyakorisága természetesen eltérő!

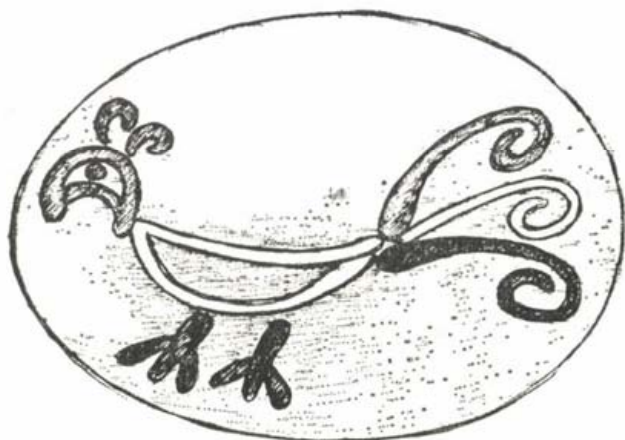
A kigyósi pusztát célszerű volna egy tagban, 4—6 ezer hektárnyi területen védelem alá helyezni, beleértve a kastélyt övező parkot, majort és templomot is. Nagyobb nyugalom biztosítása esetén és némi rekultivációs munka elvégzésével biztosan jelentősen fokozni lehetne a pusztai madárfajok újabb, nagyobb számú elterjedését.

Egy védett terület tudományos értéke mellett szintén fontos, hogy azt az ismeretterjesztés és hazaszeretetre nevelés szolgálatába is állítsuk. Ezek megoldása részben a

Békés megyei Természettudományi Bizottságra és a Megyei Idegenforgalmi Hivatalra vár. A kastélyban — távlati tervezésben — például múzeumot vagy képtárat lehetne kialakítani... De ősszel és télen a könyvtárszobában vagy a tükrös nagyteremben kamarazenei, nyáron pedig a kastély előtti francia kertben zenekari hangversenyeket lehetne rendezni. Kitűnő adottságok vannak minderre, ráadásul Gyuláról és Békéscsabáról egyaránt jó úton, negyedóra alatt megközelíthető személyautóval vagy autóbusszal. A magtárban kialakíthatnánk egy Gabonatermesztési Múzeumot és a négy szint közül természettudományos kiállításra is jutna egy.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a szabadkígyósi pusztát jellegzetes tájképi egysege és hangulata, növény- és állatvilága — különösen madárvilága —, valamint kultúrtörténeti emlékei miatt *mielőbb természetvédelmi (tájvédelmi) területté kell nyilvánítanunk!*

Réthy Zsigmond

Sárközi hímes tojás a Türr István Múzeumból. (Lükő Gábor rajza)

Kemenesalji névnapi köszöntő

Molnár Dezső nyug. celldömölki zeneiskolaigazgató 1936-ban jegyezte le a következő oldalon található István- és János-napi köszöntőt a kemenesaljai Csöngén.

Vas megye — és általában Nyugat-Dunántúl — népe sok érdekes szokásdalt, énekes népszokásokat őrzött meg, itt van például a regölés hazája. A csöngői köszöntő második dallama és szövege jellegzetes rábavidéki típus, a Magyar Népzene Tára II. kötetében, a „Jeles Napok”-ban három vasi (de nem csöngői) és egy-egy Zalai, illetve Sopron megyei változatot találunk. Ebbe a változatba regös-dallamfordulatok is beleszővődtek („Mind itt”-től a veresszak végéig). Országosabb az első dallam- és szöveg-típus elterjedettsége: Vastól Bácskáiig, Békésig sokféle megfogalmazásban él, nincs közte két egyforma változat. Ezért is jelentős minden további gyűjtés, minden újabb adat. A csöngői lejegyzés nyelvi hűségét és értékét emeli, hogy feltünteti a zárt é hangzót.

Néhány évvel korábban Kodály Zoltán is járt a községben. Weöres Sándoréknál töltött pár napot, de ez a köszöntőének nem szerepel gyűjtésében.

Olsvai Imre

Szerencsés jó estét kívánok e házra,
Vidám szerencsédjük szaporodjon százra!
Szent István estéjét jöttünk köszönteni,
Hogyha megengédnék,
 egy pár szép éneklő
 versét zengedézni!

Elmondhatjuk-é?

/I.1./ Szent István-nak napja van ma, mindenki tud-ja,
Mely-nek még csak a hangja is szívünk vidít-ja.

Gyerünk ví-dám há-lá-val,
szívbé-li hál'-a-dás-sal,

Öreg-ség-re, beteg-ség-re soha se jus-son!

/2./ Az a hí-rés Matu-zsá-lém élt sok é-ve-ket,
Élt kilencszázhatvanki-lenc szá-mos é-ve-ket,
Jutván Isten vigyö mennybe, bol-dog ö-römbe!

/szöveg:/ Adjon Isten bort, búzát, boroceket,
Torka forkú malacot,
Szekerünkbe kereket, hogy
Bort ihassunk éléget!

/II.1./ Rendszerint örül-nek, szenték örven-déz - nek,

A nagy ün-ne - peket nagy ne-he-zen vár-ják.

Mind itt, mind ott, mind o-da-fénn Virágos kis kertben
virágozzék István

Szenték se-re-gé-ben. /2./ Szent István ál-dá-sa

szálljon erre ház-ra, Benné a né - peket indítsa víg-

ság-ra: É - le-tés fona-lát halál el né mes-se,

Hogy a gyer-mé-ke-it szé-pen nevel - hes-sé!

/szöveg:/ Adja Isten, hogy sok nevénapját megérhessük,
Erőben és egészségben együtt eltölthessük!

A Bem-hagyomány ápolása Lengyelországban

1975. nyarán egy lelkes lengyel ember meghívására, három magyar ember között én is Lengyelországba utazhattam. Így alkalom nyílt a lengyel honismereti mozgalmat, ezen belül Bem apó szülővárosának, Tarnownak helytörténeti munkáját megismerni.

Egy egyszerű lengyel — az iránti lelkesedéséből, hogy a magyarok a honfitársait a második világháború alatt önzetlenül segítették — jutott arra a gondolatra, hogy meghívjon bennünket, számára ismeretlen magyarokat és megmutassa országából azt, ami után érdeklődünk.

Vendéglátónk *Mizera István*, Tarnowtól 11 km távolságra, Wojnicz községben lakik. Nem is tudta, hogy falujának magyarokkal kapcsolatos emléke is van. Wojnicz temetőjében nyugszik Bem *Jordán* nevű hadsegéde.

Jordán az 1831. évi lengyel forradalom után követte vezérét az emigrációba. 1848-ban Pesten is járt, de Bem egyéb feladatokat visszaküldte Párizsba. Érde-

mes lenne Jordán magyarországi szerepével közelebről foglalkozni. (Állítólag a Bem elleni pesti merényletet ő háritotta el.)

Megkerestük a temetőben Jordán elhanyagolt sírját. Javasoltam a wojnicziaknak, hogy gondosan ápolják a sirt és az országút mentén fekvő temető bejáratához — feltűnő helyen — lengyel és magyar nyelvű táblát helyezzenek, hogy a Tarnow—Krakkó főútvonalon közlekedők felkereshessék az emlékhelyet, amelyről különben nem tudhatnak.

Tarnow városa ismert a magyar emberek előtt. Itt született Bem apó. Díszes síremléke a városi parkban található. Háromnyelvű felirata szerint *Lengyelország szülötte, Magyarország hőse, Törökország halottja*. A szülőháza helyén lévő épületen emléktábla található, az új falakba állítólag beleépült Bem szülőháza. Erre egy műemléki feltárás adhatna felvilágosítást.

Említésre méltó a tarnowi temetőben lévő, s az 1863. évi lengyel felkelésben való részvételre utaló megemlékezés. Mindazok síremlékén, kik a harcokban résztvettek, kisméretű öntött pajzs látható, rajta a felirat: 1863.

A *Tarnowi Magyarbarátok Társasága*, melynek *Mizera István* is tagja, fogadást adott a meghívott magyarok tiszteletére. Örömmel fogadták a javaslatomat, hogy vá-

A fenti kép: Bem emléktábla Tarnowban, a szülőház helyén lévő épületen. A hátsóborítón: Bem síremléke Tarnowban.

rosunkban lengyel és magyar nyelvű eligazító táblákat helyezzenek el, melyek a Bem emlékek után érdeklődőknek nyújtanak tájékoztatást. Ugyanis amióta Budapest és Tarnow között a nyaralási időnyben közvetlen gyorsvonat összeköttetés van, megnőtt a várost felkereső magyarok száma.

Az évszázados magyar—lengyel kapcsolatok, a lengyel helytörténeti munkára rányomják bélyegüket. Közismert, hogy a második világháború alatt nagyon sok lengyel menekült talált második hazát Magyarországon. Az abban az időben szövődött baráti, rokoni kapcsolatokon kívül, sok lengyelt kötnék hazánkhoz a magyar földön található lengyel sírok is. Egyik győri útitársunk, *Wölfel Lajos*, szorgos munkával számtalan magyarországi lengyel sír adatát dolgozta fel a halotti anyakönyvekből és ezeket — a sírok fényképével együtt — átadta Varsóban a Lengyelek Világszövetségének, valamint Tarnowban a helyi kutatóknak további felhasználásra. Ezzel több lengyelnek nyújtott segítséget ahhoz, hogy szeretteiknek magyarországi sírját felkereshessék.

A tarnowi helytörténeti kutatásokat a városi múzeum szakemberei irányítják. Évenként több füzetben teszik közzé eredményeiket. 1975. év közepéig — ottlétünkig — két füzetet bocsátottak ki.

Vendéglátónk szivességéből sikerült Ostrolekába (Osztrolenka) is eljutni. Bem egyik nevezetes csatahelyét *Petőfi* is megénekelte Az erdélyi hadsereg című versének első szakaszában:

*Mi ne győznénk? hisz Bem a vezérünk,
A szabadság régi bajnoka!
Bosszuálló fénnel jár előttünk
Osztrolenka véres csillaga.*

Ostroleka méltóan őrzi Bem emlékét. Szép parkban, fasor végén áll az emlékmű.

Varsótól keletre még két helységben őrzik Bem neves csatahelyeinek emlékét: Iganie-ben és Debie Wielke-ben. Időnk rövidsége miatt azonban ezeket az emlékhelyeket nem tudtuk felkeresni. Fontos lenne, hogy a Lengyelországot járó autós turisták meglátogassák ezeket a helyeket.

Dél-Lengyelországban további magyar vonatkozású emlékhelyeket is felkerestünk. Tropic község mellett van egy kis kápolna, ahol egy freskótöredéken látható az első magyar király, *Szent István* legkorábbi ábrázolása. A kápolna parkjában több nyelvű — többek között magyar — felirat fogadja a látogatót. Sajnos a felirat éppen az emlékhely magyar vonatkozására nem hívja fel a figyelmet. A plébánossal megbeszéltük, hogy ezt pótolni fogják. Úgyszintén szükséges lenne, ha figyelmet felhívó táblát helyeznének el az országút mellett is, hogy a mellékúton levő emlékhelyet a magyar kirándulók felkeressék. Tarnowban erre is ígéretet kaptunk.

Sary Sacz nevű helység kolostorában ugyancsak magyar vonatkozású emlékek találhatóak. Kunigunda magyar királylány és lengyel királyné ereklyéit, ékszereit őrzi ott. A templomban magyar nyelvű táblát adtak át, melyen részletes ismertetés olvasható Kunigundáról. Az ereklyéket, ékszereket is készségesen megmutatták.

Azzal a kellemes érzéssel távoztunk Lengyelországból, hogy egy baráti vendégszerető ország szépségeit, magyar emlékeit ismerhettük meg, de ezeket nem elég egyszer megnézni, vissza kell oda többször is térni, hogy alaposan megismerhessük ezt a szép országot.

Dr. Szele Lajos

Kalotaszegi vőfélykendő szegélye: dorombos forma
(Lükő Gábor rajza.)

A táj és az építés¹

(Szigliget környékének védelme)

Nem a balatonyöröki Szépkilátóról a legszebb a Szigligeti öböl, hanem néhány száz méterre északkelet felé, a györöki Becehegy derekáról. A balatoni műúttal párhuzamosan, a Bece szőlőhegyen, a szőlők felett, öreg présházás pincék, kopasz domboldalak és kis erdők között kigyózik egy dülöd. Elhúzódik a becei kápolnán túl is, egészen a balatonedericsi szőlőig. Ezen az úton a tájképi szépségek egymást váltják s ebben különbözik a Szépkilátótól, melynek nincs előtere. A becei út a Szigligeti öböl és a szentgyörgyhegyi—szigligeti—badacsonyi hegycsoport legszebb kilátó útja. Oriási festőtelep ez, ide tér vissza minden évben *Molnár C. Pál*, évtizedek óta hónapokat tölt itt a Balaton festőművésze, *Mikus Gyula*, és hosszú heteken át végigjáróm ezt az utat magam is.

A Szépkilátó út közepe táján lakik nyáron, nagy mandulásában a Balaton költője, *Takáts Gyula*, a becehegyi Olimposzán, közel a felhőkhöz. Kútja nincs, s ciszternáját az istenek nektár helyett csupán esővízzel töltik meg. A nektárt a szomszédos szőlősgazdák híres becei bora szolgáltatta.

A Szépkilátó úton sokat töprengtem, hogy a szigligeti hegycsoport miért a Becehegyről a legszebb. Lerajzoltam a panorámát: a hegycsoportot jobbról a Badacsonyi és balról a Szentgyörgy-hegy szegélyezi. Ez a két, hasonló nagyságú peremhegy máris egyensúlyt jelent a tájképi kompozícióban, olyan mint a mérleg két serpenyője. Az egyensúlyt fokozza a közöttük elterülő szigligeti hegycsoport sajátos rendje: a hegyvonulat két szélén a Várhegy és az Óvár dombja (a szigligetiek szerint a Királyné Szoknyája) a hegycsoport záró motívuma. Közöttük helyezkedik el a hullámos körvonalú Kamonkó és a Majálisdomb. A panorámát tovább gazdagítja a Szentgyörgy-hegy háttérében a Csobánc és a szigligeti hegycsoport mögött a Gulácsi hegy.

Ez a szépséges nagy táj olyan, mintha egy nagy szobrászművész keze formálta volna.

E panorama más természetű tájképi kompozíció a fonyódi hegy tetejéről és szépségben alig marad el a balatonyörökítől. Itt a Badacsonyi a központ, melynek szépsége és monumentalitása innét tárul ki a maga teljességében. A Badacsonyt balról a szigligeti hegycsoport szegélyezi, közepén a Várhegygel, jobbról pedig a Fudzsijamához annyira hasonló, két mesébe illő csúcshegygel, a Tóti és a Gulácsi hegygel. Csak hálával lehet gondolni arra a vulkanikus kataklizmára, amelynek nyomán ezt a két tájképi szépséget az első Mozgató megalkotta.

Az építész-festőben akaratlanul is feltámad a gondolat: miért nem került ide a magyar Pantheon, miért nem lett a Badacsonyi a magyarság szent hegye?

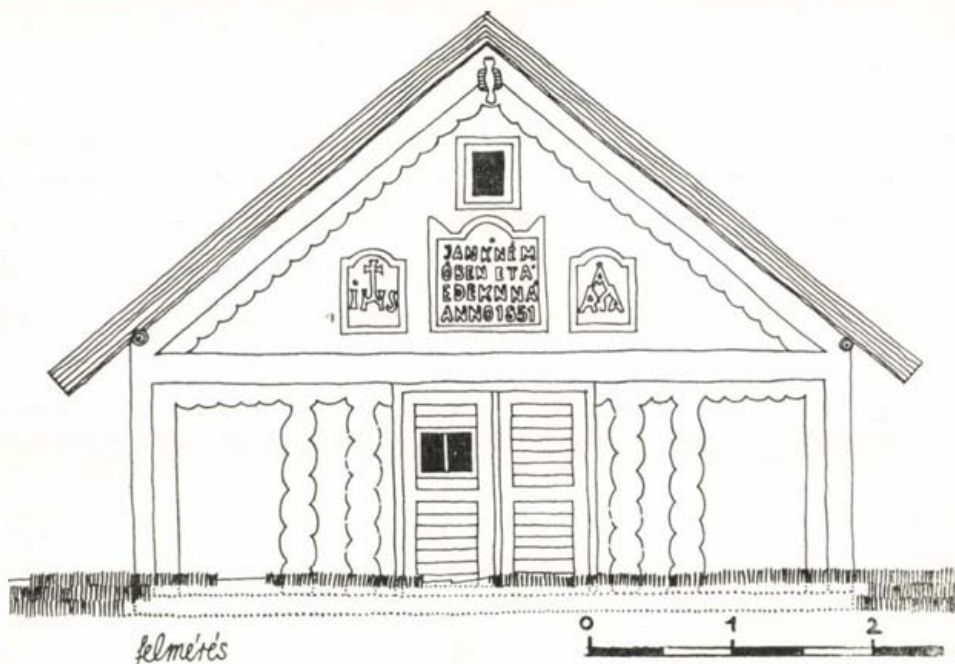
Epp ilyen gazdag ez a táj a Badacsonyi derekáról is. Szigligettről éppen indult a korareggeli hajó Badacsonyi bába, egy órányi időre: a hajó visszafordulásáig. Beugrottam a hajóba, kikötöttem Badacsonyi bába és a macskaköves bazalt úton felsiettem a hegy derekára, ahol egy szép szerelem fészkei: a Szegedy és Kisfaludy hajlék települtek. A rövi: kilátó úton jobbra fordultam és néhány lépés után megálltam ott, ahol két kis szőlőbeli lakóház épült. A házak szomszédságában jegenyenyárfák álltak őrt, távolabb a szőlők között gyümölcsfák szépitették a tájat. A Balaton fényes felhősíkos tükre mögött a fonyódi kettős hegy és a somogyi végtelen dombor koszorúzta a horizontot. Megszületett az első kép.

Néhány száz méterrel tovább a tomaji öböl felett a kisörsi szőlőhegy kettős erdős dombja, s mögötte az ecséri és még távolabb a tihanyi félsziget csoportja gazdagítja a tájat. A nap már a látóhatár felett szórta szét aranyporát, s izzó ezüsthidat rakott az öbölre. Elkészült a második kép.

A kilátó úton tértem vissza, s még volt egy rövid félórám. A Kisfaludy ház után kitértem a badacsonyi öböl szigligeti hegycsoportja, tánca lebbent a Királyné Szoknyája, a Rókarántó nyergében ragyogott a klasszicista kápolna, az öreg erdő alatt sorjával kéklettek a gállicos lével permetezett szőlők és fehéren izzottak a présházák. Róptében papírra kerül ez a táj is. Sebes iramban elértem még a hajót.

Szigliget környékére sokan vigyáztak. 1958-ban a *Műemlékvédelem* c. folyóiratban tanulmányt írtam magam is Szigliget védelméről. Aggodalommal bocsátottam útjára

¹ 1973 februárjában a Magyar Építőművészek Szövetségének székházában rövid, színes mozgó filmen ismertettem a Balaton környékének (és talán az egész világnak) leggazdagabb tájkompozícióját az építész-festő szemléletével, és képekben is bemutattam az építész vallomását a tájról és építészetéről, mind a kettő védelme érdekében.

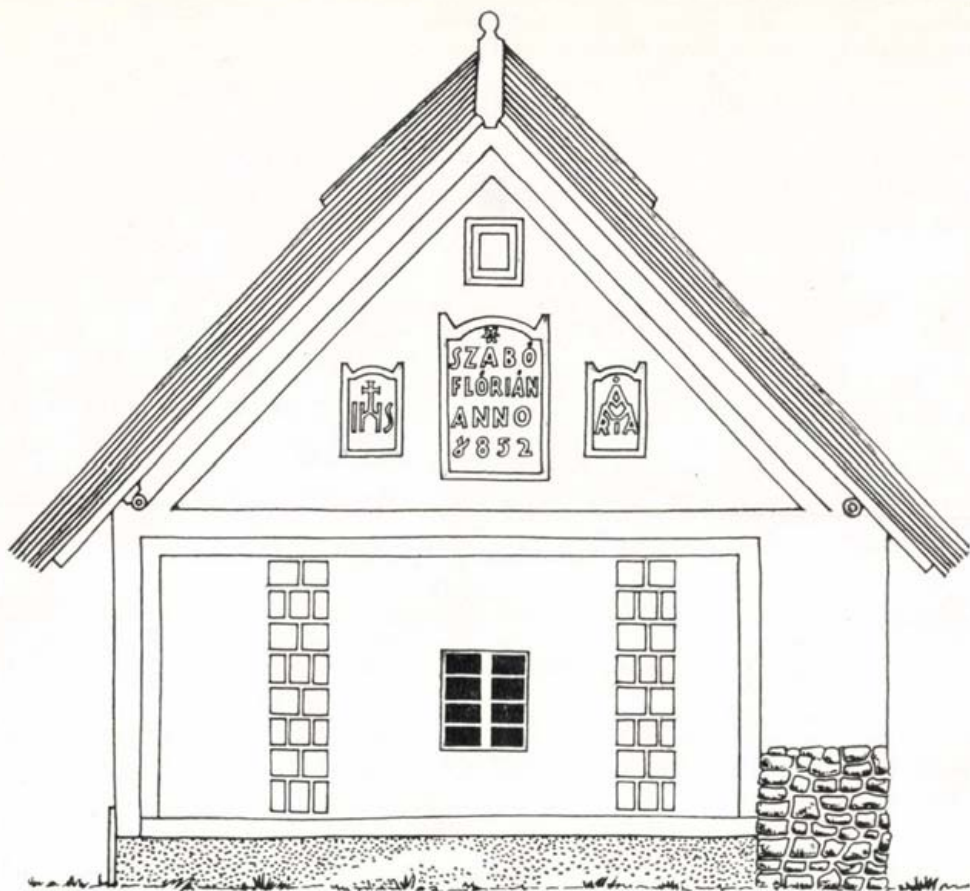
A Jankó pince

írásomat, mert nem csupán a műemlékeket, hanem az egész települést, szőlőivel és présházaival együtt védelem alá kívántam helyeztetni. Örömmre a szakkörök elfogadták álláspontomat és rövid idő múlva elrendelték a teljes település általános rendezési tervének elkészítését.

A szigligetkörnyéki települések műemlékeit — a népi műemlékekkel együtt — akkor már védelem alá helyezték, de mivel nem voltak olyan szervek, melyek a magántulajdonban lévő épületeket köztulajdonba vették volna, a műemlékvédelem nem tudott a tulajdonosok segítségére sietni, s a védett épületek nagy része pusztulásnak indult. Ma már az OMF komoly segítséget tud nyújtani a népi műemlékek megmentéséhez.

A rendezési tervvel egyidőben elkészült a település sajátos építési szabályrendelete is. Szükség volt erre, mivel a település legszebb részében — az Óvár és a Rókarántó közötti Aranykagylóban — olyan építkezések történtek, amelyek ennek a szépséges völgykatlannak a harmóniáját súlyosan megzavarták, és zavarják napjainkban is. A Rókarántón — még évekkel ezelőtt — felépült engedély nélkül egy épület, s áll még ma is a bontás hatósági elrendelése ellenére. Az építési tilalom bontási szankciója ugyanis annyira enyhe, hogy az engedély nélküli barbár építkezések évekig tönkretelhetik a táj szépségeit, s ez így marad mindaddig, amíg a pénzbírságok összegét fel nem emelik a jelenleginek sokszorosára.

A Szépkilátó út Balatonedericsen végződik, innét vezet egy hosszú, szépséges jenyegesor a szigligeti Várhegyhez és a rátelepült anyatelepüléshez. Ez az út is védelemre szorul. Szigliget temploma a település legmagasabb pontján áll, fölötte ágaszkodnak a vár nemrég konzervált, de fel nem tárt romjai, s a Várhegy alatt épült fel egy nagy, klasszicista kastély, ma az Alkotók — és nem a Festők — Háza, pedig a jó isten is annak teremtette. Ezek között húzódik meg a falu, sok lejtős utcájával. A települést észak felől erdő, keletről szőlők, dél felől pedig egy uradalmi major határolja. A Majálisdombon túl, a nyugati szőlők között volt még egy vára Szigligetnek, mégpedig a feltehetően római eredetű Óvár, amely szintén feltárássra vár. Erdős kúpja olyan, mint egy szép szoknya: ezért nevezte el a nép Királyné Szoknyájá-

A Szabó Flórián pince

nak. Mögötte terül el az Aranykagyló völgye, és ezt zárja le a Rókarántó, melynek klasszicista kápolnája megszépíti a fürdőtelepülést.

A műemlékvédelem úgy vigyáz Szigligetre, mint szemefenyére: Tihanyra. A Balaton e két ékszerét s civilizáció rontása alig illette, s amit elrontott Tihanyban, azt *Tóth Kálmán* helyrehozta. Szigligetnek még nincs építész patrónusa, pedig eredeti szépsége még visszaállítható volna.

A Rókarántó kápolnájának tisztásáról nézem és rajzolom a tájat, mely a természet és az ember remekműve. Az ember tovább szépítette a tájat és a táj megszépítette az ember életét. Ha ezt többen figyelembe vették volna, Szigliget és Tihany mellett szép lenne az egész Balaton-környék.

Elöttem a Királyné szoknyája, jobbra az Aranykagyló, az Öreghegy amfiteátrum-szerű öle. Azért maradt Szigliget ilyen szép, mert a vasútvonal messze elkerülte és régen csak az rakott nyári fészket benne, akinek a természet szépsége fontosabb volt, mint a maga kényelme.

Orzók, vigyázzatok a strázsán, még meg lehet menteni Szigliget szépségét!

Szigliget környékének legszebb présházára az 1950-es évek elején bukkantam, az Óvár és az Aranykagyló közti völgyben. Gazdag vakolatdísz ékesítette a kis pincét, s oromháromszögében mives betűk hirdették, hogy ezt a pincét *Jankó Benedek* és fe-

lesége *Németh Anna* építette 1851-ben. Régi jó szokás szerint a pincét évente újra meszelték, s az eltelt száz esztendő alatt a sok meszelés elfinomította a betűket és a vakolatdíszeket. Vakolatcsalag keretezte és választotta el a vakolatcsipkével szegélyezett oromfalat a homlokfaltól. A préház nagy, zsalus ajtaja melletti vakolatmezőket csavart oszloptörzsre emlékeztető kettős vakolatoszlop osztotta ketté. Az oromfal feliratos táblájától jobbra és balra a Mária és az IHS monogram helyezkedett el. Az ormot parányi, keretezett padlásablak koronázta. A homlok és az oromfal gazdagsága ellenére sem zsúfolt, plasztikáját barokk és klasszikus barokk hagyományok sugalmazták.

A kis préházat a tulajdonos el akarta bontani, hogy földpincét építsen helyette. Szomszédja, egy nagy kultúrájú, szigligeti szőlősgazda hiába kérte, ne bontsa el, megvásárolja bármekkora áron, hogy megmentse a kis műremeket. A vásár nem történt meg, és mivel az ötvenes években még nem volt intézményes népi műemlékvédelem, a tulajdonos a pincét lebontotta. A népi építészet megszállottjai, szerencsére velem együtt felmérték és lefényképezték a szép pincét, hogy legalább eszmeileg megvédjék a műemlékvédelem számára.

Tovább kutattam. A kutatás elvezetett a Jankó pince előképéhez. Nemesvitan, Szigliget szomszédságában, 9 évvel a Jankó pince előtt építette fel *Gérics József* azt a házat, amelyen a homlokzat két oldalán a Jankó pince csavart oszloptörzsére emlékeztető vakolatdísz szerepel. Az oromháromszög közepén itt is a felirati tábla helyezkedik el, s ennek kétoldalát is csavart oszlopok szegélyezik. Az emblémákat itt cserépvirág helyettesíti. A fő motívum azonossága feltételezi, hogy a két épület mestere azonos lehetett. A további kutatások kimutatták, hogy a szigligeti Jankó pince IHS és Mária emblémájának már 1827-ben meg volt az előképe. Nemesvitan így díszítette a népi mester a Kossuth Lajos u. 9. sz. lakóház homlokzatát és így épült fel — ugyancsak Nemesvitan — a Petőfi u. 46. sz. alatt a *Páhi György* féle ház 1859-ben, továbbá Balatonyörök Bece-hegyén a *Nagy Mihály* féle préház 1860-ban (amelyről még részletesen beszámolunk), végül Nemesvitan, Kossuth L. u. 24. sz. alatt a *Csoma*-féle ház 1897-ben.

Az emblémák körüli rozsmaring koszorút néhol keretes tábla helyettesítette (Szigliget, *Szabó Flórián* pince, 1852.), majd végleg elmaradtak az emblémák és helyettük az egyik táblára a Vivat szó, a másikra háromféle borosüveg, illetve pohár került. (Szigliget, *Horváth János* pince, 1841.) Majd elmaradt a két oldali tábla és a feliratos tábla jobb és baloldalára került a kettészakított Vivat szó, a betűk között borosüveggel, illetőleg kehellyel (Szigliget, *Juhász Mihály* féle pince, 1859.). Végül a felirati tábla egyik oldalára boroskancsót, a másikra a homokórát mintázta a népi mester, az élet és a halál szimbólumát (mivel a paraszti életben az élet és a halál, Ady szerint, nagy rokonok és nagy különök).

Azután ismét tovább kutattam. Különösen eredményes volt a balatonyöröki Bece-hegyi vizsgálódás. A legértékesebb alkotás itt a becei Szépkilátó útra néző *Nagy Mihály* féle, 1860-ban épített pince, melynek díszítő motívumai: a monogramokat keretező rozsmaringkoszorú, a felirati tábla alakja, részletei, a betűk mintázása a Jankó féle pincével azonosak, így feltehető, hogy ezt a pincét is ugyanaz a mester építette. Csak néhány motívum új, és újak a kvaderezett pillérek, melyek a csavart, kettős vakolatpillér helyett kerültek az épületre, nyilván a klasszicizmus térhódítása következtében.

A *Nagy Mihály-féle* pince késői rokona a lesence-tomaji *Szabó Pál Vince*-féle lakóház (1833). Utcái homlokfalán megszorodtak a motívumok és pazarul elárasztozták az egész felületet. Az orom ritmikus szegélydíszre baklóval indul, alatta cseréből kinőtt gazdag virágdísz helyezkedik el, s a kerek padlásablak két oldalán feltűnik a madármotívum, csőrében rozsmaringszállal. A felirati tábla tetejéről kétoldalt tulipán nő ki, s az emblémák rozsmaring koszorúját alul szív díszíti. A homlokfalnak is gazdag a vakolatrésze. Az ablakokat felül fogosor dísz, az épület két szélét pedig a *Gérics-féle* épület sajátos, laposplasztikájú, csavartoszlophoz hasonló félesavartoszlop szegélyezi. A Jankó pince mesterének tanítványa építhette ezt a gazdagon díszített épületet, aki azonban az M betű mintázását rosszul tanulta meg a mesterétől.

A pincék között egyedülálló a balatonyöröki Bece-hegyi ún. hordóspince (1872). Borzolt vakolatú homlokának két ablakát barokk vakolatkeret szegélyezi, oromfala háromszögének közepén egy hordószerű keretben foglalt nagy M betűvel, melynek szárjai között három padlásszellőző nyílás van. Szellems és stílusos motívuma a hordó, a szőlőhegy szimbóluma.

A legrégebb pincék közé tartozik a balatonyöröki Bece-hegyi *Anhaltzer*-féle pince barokkos oromszegélyével, borzolt vakolatával, a vakolatot szegélyező sima vakolatszeggel, barokkos nyíláskeretezésével és az ormon a padlásnyílások keretezésénél, valamint az ablak feletti táblában használt guttával. Az ablak feletti tábla azonban valószínűsíti, hogy az épület a klasszicizmus jelentkezése idején épülhetett.

Az *Anhaltzer*-pince mestere építhette fel Balatonedericsen az *Ujhegyi Orbán*-féle pincét, melynek barokk orma azonos az *Anhaltzer* pincével, de a gutták hiányoznak, viszont a padlásablakok ives keretét egy legyező motívum teljesen betölti. Feltehetően ez az épület korábban épült, mint az *Anhaltzer*-féle pince.

Az esztétikailag kiérlelt pincék között a legrégebb a Bece-hegyi *Ádám*-féle pince (1843), melynél az oromháromszög kompozíciós rendje sajátos módon. A vakolatmélyedéssel keretezett oromfal lekerekített csúcsából az oromháromszög tetején gutta nő ki. A felirati tábla alatt két keretezett padlásablak látható, az oromfal tengelyében alul keretezett rozetta helyezkedik el és a háromszög alsó csúcsában vázából kinőtt rozmaring csokor díszlik. A motívumok aprók, finomak, elhelyezésük ritmikus és szerencsésen tölti be az oromháromszöget. A homlokzat szépségét növeli az aszimmetrikusan elhelyezett ablak, melynek vakolatkerete szervesen összenő a homlokzat barokkos szalagkeretével.

A kutatás legnagyobb meglepetése a teljesen romos balatonedericsi *Stibernik*-féle pince volt. Ez a pince az ismert és datált Szigliget környéki pincék között a legrégebb és talán a legérdekesebb (1824). Homlokfala borzolt vakolatfelületének egyetlen ablakát, a padlás szellőzőnyílását és az oromfal feliratos táblájának keretét barokkos hagyományok alakították ki. Az IHS embléma Szigliget környékén szinte az egész században azonosan ismétlődik, csak az S betű fordított néha, így itt is. Az oromfal sajátos vakolatdíszje egy ágyút elsütő katoná: a pince építómestere nyilván a napóleoni háború katonája volt és ennek emlékét örökítette meg az oromfalon, melynek szerényebb díszje egy szívből kinőtt lilium. A homlokzat zavaró motívuma az aszimmetrikusan elhelyezett padlás-szellőző nyílás.

1968-ban az utolsó órában, fiammal, *Tóth András*sal elhatároztuk, hogy a településről keskeny, színes mozgófilmet készítünk, azzal a céllal, hogy ezzel is elősegítsük Szigliget védelmét. Kész programmal indultunk útnak, először Szigliget térképét, azután a balatonyöröki Szépkilátótól a Szigligeti hegycsoportról és a balatoni halászatról festett képeimet vettük filmre. Megjelent a képeken a szigligeti hegy-csoport felett a szívárvány is azzal a bibliai ígérettel, hogy többé nem lesz vizözön, amely elpusztíthatja Szigliget még ép műemlékeit.

A vár alatt leszálltunk a buszról, felballagtunk a várba és megpihentünk a vár-aljai pusztuló, tornácos kúriában, amelyet azóta a műemlékvédelem már helyreállított. Filmünkön a kúria még a sebeit mutogatta. Lefelé menet lefényképeztük a kúria szép barokk kapuzatát és egy lábasház előtt táncoló gyermekeket pillantottunk meg. Megörökítettük a kedves csoportot is. Örömlőnkre a kovácsműhely előtt lovat patkoltak, ez is rákerült a filmre. Majd az Alkotók régi, főúri kastélyát s a major neobarokk tisztai lakásait és oljait fényképeztük le.

Azután egy kis ideig hűsöltünk a Majális domb erdejében, majd felkerestük a romos műemlékeket, egy öreg pincét, melynek már csak a falai állottak, és bemutattuk az elpusztult Jankó pince felmérési rajzát, valamint az azóta részben elpusztult vakolathímes pincéket. Végül felkapaszzkodtunk a Rókarántó kápolnájához s onnét végigfilmeltük a kilátást a Királyné Szoknyája, az Aranykagyló, majd a Gulácsi hegy és a Badacsony felé. Tündéri volt ez a panoráma is. Utoljára a szép, klasszikus barokk, fekete keresztet és a hegyalatti kápolna csörlős tornyának romját fényképeztük. Filmezés közben az egyik ház kapuján *Szirtes Ádám*, a szigligeti születésű, kitűnő színész lépett ki. Kértük, engedje meg, hogy a filmünkön — legalább egy pillanatra — ő is szerepeljen. Kedvesen elhárította a kérésünket: eleget fényképezik őt a filmen, ne kívánjuk tőle, hogy a filmünkön is megörökítsük. Így lett szegényebb a filmünk egy szigligeti művész képével.

Filmünkkel sikerült bemutatnunk, hogy a szigligeti hegyecsoprot hibátlan természeti kompozíció: a falu, a helyreállított kúria, a tornácos parasztházak, a kastély egyenlő értékű mesterművek s a fényképek és felmérések eszmei őrzői az elpusztult műemlékeknek.

Befejezésül el kell mondanom, hogy az ország 3000 falujának népi műemléki felmérése 1958 és 1973 között már befejeződött. Kitűnő építészeinknek rendelkezésére áll a gyűjtött és részben felmért anyag s így rálehetnek arra az útra, amelyet a népi zene felkutatásában *Bartók* és *Kodály* végigjárt.

Az intézményes falukutatással párhuzamosan magam is évtizedeken át kerestem a magyar „magas”-építőművészet kiemelkedő alkotásaiban építőművészetünk sajátos magyar jegyeit, és azt tapasztaltam, hogy azok azonosak a népi építészet sajátos elemeivel. Ezek a megtalált jegyek nagy vonásokban: a feszültség a reális és irreális elemek együttes felhasználásában, fokozott ritmus a felület és tömegkompozícióban, az egyensúlyozott aszimmetria merész használata, az egy helyre csoportosított díszítés, az anyag, a szerkezet, a forma és a díszítés egysége, valamint a szín-„pentatonika”. Mindezeket pedig azért írtam le, mert szeretnék megindítani egy olyan mozgalmat, amely építészetünk alkotásaiban a sajátos magyar jegyeket érvényesíti.

Kodállal együtt vallom: van saját hagyományunk és az a feladatunk, hogy ezt a hagyományt napvilágra hozzuk, tovább fejlesszük az építészetben éppúgy, mint a zenében.

Dr. Tóth János

Fekete János levele a Honismeret felelős szerkesztőjéhez

Köszönöm, hogy *Kiskunfélegyháza településfejlődése és utcaneveinek története* c. munkámat figyelemre méltattátok és a *Honismeret* 1975. évi 5—6. számában bemutatattátok. Köszönöm Nagy Géza alapos elemzését, bíráló sorait. Különösebb vitaszándék nélkül néhány megjegyzést teszek az összefüggések jobb megvilágítása érdekében.

A névtelen gyalogközők jobbra azért maradtak névtelenek, mert a sajátos telekiosztások miatt a közök lakóházait az utcákhoz számozták. *Kiskunfélegyházán* csupán néhány forgalmasabb köznek volt és van megkülönböztető neve is. Tanulmányom bevezető részében egyébként ígértem a népi utcanevek feldolgozását más alkalommal. Erre szorított egyébként a korlátozott terjedelem is.

Igaza van Nagy Gézának abban, hogy a szükségesnél kevesebb figyelmet fordítottam a népi utcanevekre. De túlzás azt állítania, hogy közülük még mutatóban sem közöltem. Nagy Géza által hivatkozott részben a 37. oldalon mindjárt találunk kettőt is: *Pesti Országút* és *Szög utca*. Ha az általa választott idézetet a 40. oldalon csak egy mondatra folytatta volna, akkor két újabb utcanevet talált volna (*Iskola utca*, *Műút*). Az utcanévállomány elemzésekor a hivatkozási anyagban a 42. oldalon még további 10 népi utcanévről (*Alsó zöld sor*, *Felső zöld sor*, *Víz utca*, *Vak utca*, *Vágó utca*, *Kápolna utca*, *Füvestő utca*, *Hunyadi utca*, *Öröm utca*, *Gyufagyár utca*) szólok.

A névtörténeti részletezésben (49—141. old.) a felsoroltakon kívül 9 más népi utcanévről (*Szél utca*, *Könyök utca*, *Hunyadiné utcája*, *Kocsis László utca*, *Darab utca*, *Templom utca*, *Gabona piac*, *Új Élet utca*) teszek rövid említést.

A következtetéssel kapcsolatban azt válaszolhatom Nagy Gézának, hogy a *Bankföld*, *Bankfalu* nevére vonatkozólag a 20. oldal negyedik és ötödik bekezdésében kielégítő választ kap, ha a két bekezdést tartalmilag összekapcsolja. *Bankfalu* névmagyaroztatát kiegészíti a 3/a számú melléklet is (153. old.). A *Bankfalu* városrészre vonatkozóan további tartalmi bővítést talál az 51., a 115., a 135., a 137. és a 141. oldalakon.

A *Muszájföld* néveredetét nem vizsgáltam, mert a tanulmány készítésekor mint külterületi földrajzi név nem tartozott szorosan a témához.

Köszönöm még egyszer a hasznos bírálatot és az elismerő sorokat. A helyénvaló észrevételek ösztönöznek arra, hogy a népi utcanevek témát ismét elővegyem.

Szívélyes barátsággal köszönt

Fekete János

ÉLŐ TÖRTÉNELEM — ÍRÓI SZOCIográFIÁKBAN¹

Képet nyújthat-e egy ország valóban mindent megrázó, újrendező változásairól, a szocialista történelem menetéről könyvek mégoly gazdag sorozata is, mint a *Magyarország felfedezése*? — Ez a sorozat nem kevesebbet vállalt magára, mint — replikájaként a hajdani szociográfiai vádiratsornak — megmutatni a szocialista Magyarország arculatát, mozgásban ábrázolni a mai magyar társadalmat, harminc esztendő gazdasági, szociális, szellemi alakító erejét.

Ez a különben igen találó, figyelem-ébresztő sorozatcím tudatos visszaautalás *Sárközi György* 1937-ben indult, hamar elakadt kezdeményezésére, amelynek forradalmasító emléke, visszhangja máig sem tűnt el a magyarországi irodalmi gondolkodásból.

Darvas József, aki a hatvanas évek vége felé felvetette a hajdani sorozat újra indítását, persze, merőben más céllal, jelleggel és szemlélettel; kérdéseket tett fel úgy, hogy bennük volt a válasz is: a szocialista szemléletű szociográfia igenlése. Válságtermék-e? Alkalmas-e a mai valóság írói felfedezésére? Van-e mit felfedezni a szocializmus viszonyai között? „Ez a szociografizáló indulat nem annak a felfogásnak a maradványa-e, amely túlzottan nagy jelentőséget tulajdonít az irodalomnak? — kérdezte Darvas. — Voltak olyan korszakok, mikor az irodalom arra kényszerült, hogy a politika helyett is politizáljon, de vajon ez ma már nem a múlté?”

Egyértelműen a szociográfiai irodalom oldalára állt a *Magyarország felfedezése* nagy olvasóközönsége is, érdeklődése Darvas József elképzelését az egyik legnépszerűbb könyvsorozattá tette. Úgy népszerű a Szépirodalmi

Könyvikadónak ez a sorozata, hogy az olvasottak továbbgondolására késztet, vitára ingerel, cselekvésre buzdít. A legjobb értelmű szocialista nevelést és öntudatosítást végzi. Kezdődött az alföldi kőolaj- és földgázkitermelés bemutatásával, *Mocsár Gábor* *Egő* aranyával,² tehát a szocialista magyar nehézipar egyik legfiatalabb ágának felmérésével. Mindjárt utána *Varga Domokos* az Erdőkerülőben³ a mai magyarországi erdőgazdálkodás helyzetét és embereit tette ismertté. Az első esztendő két kötetét akár „vívmánykönyvnek” is tekinthetjük, amennyiben magától értetődő módon — nem is tehetne másként az, aki a valóság igazi arcát festi — mindkét író a Magyar Népköztársaság gazdagodását tudatosítja, s talán a két legnehezebb iparágban, az olajbányászatban és a fakitermelésben dolgozók emberibbé lett életkörülményeit szemlélteti. E félmondatnyi megszorításunk azt kívánja jelezni, hogy a sorozat írói kezdettől fogva felelős gazdaként, bíráló szemmel tekintettek az országra, annak egyik-másik vidékére, iparára, városára. 1971-ben *Erdei Ferenc* Szegedet és környékét, s nyilván makói szülőföldjét mutatta be a Város és vidékében,⁴ *Moldova György* pedig az egyik mecseki bányatelepre ment, és igaz emberi tettek jogán írta kötete fölé a címet: Tisztelet Komlónak.⁵ A mai Magyarország népesedéspolitikai sorskérdései körül összecsapott nézeteket és tanulságokat összegezte *Fekete Gyula* már a címével agítáló könyve, az *Eljünk magunknak*?⁶ *Kunszabó Ferenc* egy sokat emlegetett tájegységre, a Sárközbe vezeti el olvasóit, hogy néhány kicsi falu életében a nemzeti gondok nagy kérdéseire keressen feletet.⁷ *Végh Antal* szabolcs-szatmári szülőföldjére invitálja olvasóit; Erdőháton, Nyíren kalauzolja olyan tüzes indulattal, amellyel minden bajt, ma-

¹ Megjelent a *Korunk* 1976. márciusi számában.

² *Mocsár Gábor*: *Egő* arany (1970. 330 old.)

³ *Varga Domokos*: *Erdőkerülőben* (1970. 245 old.)

⁴ *Erdei Ferenc*: *Város és vidéke* (1971. 445 old.)

⁵ *Moldova György*: *Tisztelet Komlónak* (1971. 445 old.)

⁶ *Fekete Gyula*: *Eljünk magunknak?* (1972. 405 old.)

⁷ *Kunszabó Ferenc*: *Sárköz* (1972. 279 old.)

radiságot, oktondiságot azon nyomban szeretne kiegészíteni.⁸ *Bertha Bulcsu* is zalai szülőföldje közelébe, a szerelmes gondjával körülvevő Balatonhoz hív a Balatoni évtizedekben.⁹ *Lázár István* szemlenni szűkebb pátriáját választja szociográfiája tárgyául a Kiált Patak várában.¹⁰ *Molnár Géza* Külvárosi barangolást ajánl olvasóinak az egyik legiramosabban fejlődő pesti kerületben, Erzsébeten.¹¹ Ebben a sorozatban jelent meg a mai magyar munkásság egyik legteljesebb, legihlettebb belső rajza, *László-Bencsik Sándor* tollából a Történelem alulnézetben.¹² Évente kéthárom vaskos kötet tehát, remek fényképillusztrációkkal. Nemrég jelent meg *Tüskés Tibor* Nagyváros születik című rajza Pécsről,¹³ továbbá *Berkovits György* riportkönyve a budapesti agglomerációról.¹⁴

Talán túlzott óvatosság nyilatkozott meg abban, hogy kezdetben a sorozat példányszámát néhány ezerben állapították meg. Az újabb kötetek már tízezerrel nagyobb példányban jelennek meg; Erdei Ferenc, Moldova György és Fekete Gyula könyveiből pedig második kiadás is készült (összesen 16 000, 28 000, illetve 24 000 példány).

Mi ad — mi adhat — igazi rangot az írói szociográfiának?

Ha hitelességének, erejének döntő tényezője az adatok halmaza lenne, a sorozat legtöbb kötete információértékeivel akkor is állná a sarat. Mocsár Gábor könyve az alföldi olajforrásokról valóban a felfedezés erejével hat. Újsághírek, napi hasznú riportok vagy szaktanulmányok közelről sem adhatnak olyan átfogó képet egy országrész új iparágáról, ennek táj- és emberalakító hatásáról, mint a sokféle megközelítési módszerrel élő szociográfia. A romantikus hangulatot vonzó Tápé e könyv alapján válik az olvasói tudatban ipari műhellyé, az „olajos” Oroszáza képét az Égő arany vetítette először az olvasó elé. Az új magyar olajbányák vidékére, Szegedre és környékére hívja az olvasót Erdei Ferenc kötete is, Erdeit azonban alapvetően más érdekli, ő mást kutat: az urbanizációs folyamatokat, azok eredményeit, lehetőségeit és akadályait. Az urbanizáció hajtóereje az iparosodás, amelynek üte-

mébe Szeged és vidéke a szocializmus korszakában viszonylag megkésettén kapcsolódott be. Erdei Ferenc azt a történelmi pillanatot ragadta meg és elemezte, amikor — az 1969–1970-es években — az új ipari forradalom betörése és a szocialista intézmények belső fejlődése itt is a felgyorsult idők üteméhez igazította a helyi haladást. Erdei a társadalomkutató tudós módszerével tárta fel Szeged múltját és mai ipari valóságát. Tüskés Tibor szépirói megközelítéssel fedezi fel Pécsét, történelmével és távlatával, azt a régi dunántúli kultúrvárost, amelyet szintén az ipar tesz modern nagyvárossá. Tüskés előbbi műveiben is a környezet és az emberek viszonyát vizsgálta; Pécsét húsz éve él, egyéni tapasztalatait és névjelekkel szerepeltetett, különböző rétegekhez tartozó pécsiek véleményét vetette össze, így alakította ki, a szubjektív és az objektív látás ötvözetével, a teljes, hiteles városképet. Azonos témát nagyon eltérő módon dolgozott fel két kortárs szerző, és meglepően — vagy magától értetődően — azonos tapasztalatokra jutott. Mindkét módszer alkalmas a mai élet emberi és társadalmi valóságának hűsége érzékeltetésére, hiszen nem a módszeren múlik a siker, hanem a látás mélységén és a toll becsületén, bátorságán.

Az eredmények és a tennivalók szoros egybekapcsolódása jellemzi a kötetek legtöbbjét: minden győzelem a harc újabb állomása. Az alkotó küzdelem egészéből és nehézségeiből — vagy éppen kudarcaiból — kiszigetelt siker nem ösztönöz, hanem lefegyverez, vallja Moldova és vele együtt a szerzők valamennyien. A józan eredmények, lehetőségek számbavételével a legtöbb tévhit talán Varga Domokos könyve oszlatta el. Magyarország mint fátlan, erdőtlen táj élt a köztudatban. Lássuk csak, mondta Varga Domokos — foglalkozása szerint erdőmérnök —, igazán ez a helyzet? Pontos felmérés szerint az ország egyhatoda erdő, ez pedig nem kevés. Ha szakszerűen gazdálkodnak a fával, telepítenek, gondozzák az erdőket, akkor még kivitelre is jut fa. (Egyik-másik fajtából az ország mindenképpen behozatalra szorul.) Vagy a magyar pusztai pásztornép lenne,

⁸ Végh Antal: Erdőháton, Nyíren (1972. 320 old.)

⁹ Bertha Bulcsu: Balatoni évtizedek (1973. 274 old.)

¹⁰ Lázár István: Kiált Patak vára (1974. 472 old.)

¹¹ Molnár Géza: Külvárosi barangolás (1974. 266 old.)

¹² László-Bencsik Sándor: Történelem alulnézetben (1973. 389 old.)

¹³ Tüskés Tibor: Nagyváros születik (1975. 228 old.)

¹⁴ Berkovits György: Világváros határában (1976. 341 old.)

amelytől idegenek az erdők? A cáfolat hevében nyelvészeti, településtörténeti érveket is előkeres. Az első megtelepedés makkos Pannóniában, hegyek, helységek elnevezése — somból Somogy, hársból Harsány, fűzből Füzes, égerből Egres — bizonyítja, hogy az ősök nemcsak a földművelés elemi ismereteit hozták magukkal a keleti égtájakról, de az erdőelés hasznos tudományát is. S ezt nem felejtették el később sem. Magyarország mai erdeinek tekintélyes része új telepítés, gondozott erdőség.

Mindegyik kötet e sorozatból sereg-szemléje is a harmincesztendőös változásoknak, eredményeknek. A Balaton mentén vagy Zemplénben, Sárközben, Pesterzsébeten vagy Bács-Kiskun megyében, mindenütt van lehetőség szocialista számbavételre. Az adatok, a statisztika ebben szinte nélkülözhetetlen, habár ceppet sem egyedüli eszköze a tudatosításnak. Néha tartószlopa a szociológiának egy-egy jól megválasztott szám vagy számsor, összevetés, kiindulási pont vagy bizonyíték — szinte sohasem pusztá ürügy —, s nemritkán érzelmi hullám elindítója. Ezek a kötetek is tanúsítják: a patriotizmust éppen ez a — számokkal is mérhető — realitás teszi erőteljes, férfias érzelmmé.

Ha a szociológia hitelességének mércejeként a közigazgatási hozzáállást, elemzést, széttekintést vennénk, akkor például Erdei Ferenc kötete, de nemcsak az övé, illetően fejtegetései okán is a legjobb szociográfiai műnek minősülne. Közösségben gondolkodó író, felelősségteljes politikus, erős gyakorlati érzékű tudós munkája a Város és vidéke. Szeged, Hódmezővásárhely, Makkó, Szentes és Csongrád városa múltjának, jelenének és távlatainak taglalásakor az olvasó a sorok mögött érzi a nagy tapasztalatú társadalomszervező szakembert, ki a helyi gondokat bölcsen emeli országos szintre, s helyezi bele az adott történelmi keretbe és a kor irányába. Közigazdász szemmel rajzolja meg az urbanizáció szocialista útját; a „népi író” nosztalgiaja nélkül érvel a városiasodás mellett, csakhogy nem azért a — tőkés világban érvényesülő — urbanizációért, amely a falu, a „vidék” minden értékét elpusztítja, szétporlasztja, hanem a tényleges szellemi, hagyománybeli javakat magába integráló s vele gazdagodó városiasodásért. Erdei Ferenc a falusi népből átáramló munkásság jellemzésekor egyszerűen tudós közigazdász és erősen szubjektív író, aki véreinek tekinti a teg-

napi falusit és a holnapi városit egyképpen.

A szociográfiának kétségtelenül lételemene a közigazdász, vagy ha ez a fogalom szélesebb érdeklődést jelez, a nemzetgazdász szemlélődés. Egy olyan kötet is igazolhatja ezt, mint László-Bencsik Sándor elsődlegesen riportos, írói fogantatású műve, a Történelem alulnézetben. Egy csomagolóbrigád története, tagjainak portréja. Ennyi? A mai magyarországi munkásság, az „élő osztály” képe, a maga történelmével és belső titkaival. Izgalmas művészi látélet a proletár perifériáról — belülről tekintve a sorsokat, eseményeket, életvitelt, külvárost. László-Bencsik remekével a magyar szociográfia nemcsak témájában tágtult óriásit — valamikor szinte kizárólag a paraszti életéről születtek maradó alkotások —, de művészi csúcspontokra is felérkezett. Mesterházi Lajos jellemzése szerint, „ha Darvas József kezdeményezéséből, a *Magyarország felfedezése*-sorozat nagyszabású tervéből semmi más nem valósult volna meg, csupán ez az egy könyv, szerintem már akkor is megérte. Szemléletfordító írás. Ez után a könyv után bizonyos dolgokról nem gondolkodhatunk és nem beszélhetünk úgy, mint eddig.” (Népszabadság, 1974. december 25.)

Nos, ebben a mélységesen átélt, mélységesen írói és fájdalmasan lírai könyvben igen találó közigazdászati eszmefuttatásokat olvashatunk. A csomagolás a termelési folyamat utolsó, záró fázisa, s ez lehetővé teszi, hogy a csomagoló — sokszor néhány elemi osztállyal is — végiglassanak „az egész pályán”. Észlelik a termelési folyamat gyengeségeit vagy jó működését, a kieséseket, hanyagságokat, a feszültségeket vagy éppen konfliktusokat. „Úgy is lehet ezt fogalmazni, hogy belátjuk az egész népgazdaságot alulnézetből...” És éppen mert ennyire végiglátják a pályán a Szegvári csomagolóbrigád tagjai — az ő könyvük a Történelem alulnézetben — mélyen, érzelmileg is, nemcsak anyagi érdekeik szerint azonosulnak a népgazdász gondjaival, feladataival. Sőt, ha az előző termelési láncszemekben kiesés történik, ők szinte ösztönösen, hajrával is behozzák az eltékozolt időt. Nem azért, mert angyalok vagy megszállottak, jellemek, helyzetek, gondolatok átfestése, megszelidítése ellen. Csakhogy... ezekben az emberekben most ébred, támad, erősödik a hűség, a munkásszolidaritás és öntudat, s éppen

az a könyv szinte páratlan értéke, hogy ezt sikerült teljes értékűen ábrázolnia.

László-Bencsik Sándor könyvében igen szép vallomásokkal találunk a lelkek mélyén munkáló osztálytudatról. A Szegvári brigád tagjai talán nem is sejtik, milyen erővel él bennük az állampolgári felelősségérzet, a munkás-szolidaritás. Pedig kívülről talán a legelmaradottabb tudatú munkásoknak nézhetné őket a felületes szemlélő. Sőt, izgága embereknek, akik tele vannak panasszal, ha énekelni támad kedvük, azt éneklük, hogy *Vándorfelhők fenn az égen*, vagy azt, hogy *Akácus út, ha végigmegyek rajtad én...*, szóval százszázalékos kispolgári slágereket (László-Bencsik, a volt néprajzos erről is faggatta őket); de a meló az más, azt végzik munkaidőn túl is, vasárnap is, ingyen is, ha úgy alakul, mert az becsület, tisztesség, emberség dolga. Természetes igazságérzetük és emberségük a szervezett közösségben, a brigádban egy új erkölccsel, szocialista igényekkel találkozik, és lassan — ezekkel ötvöződik. A legnehezebben hozzáférhető rétege ez a munkásságnak, a legfrissebb, s legjobban kötődik a múltbeli ragadványokhoz. A perifériából törnek be az élet közepébe, munkájuk révén el is érkezik oda. Felülről, kívülről közelítő író feltétlenül torz képet kapna róluk. László-Bencsik Sándor alulról és belülről élte (maga is évekig e brigád tagjaként) az életüket. Ezért ismerhette meg őket önfeláldozásuk és önzésük, műveletlenségük és lelki gazdagságuk teljességében. A magnetofon, a jegyzetfüzet segítette, de az írói kíváncsiság vezette el hozzájuk, külvárosi proliakásokba, ingázó vonatokba, a csomagolóbrigád gyakran változó munkahelyeire és az egymástól alig különböző ivókba.

Ha egyetlen színt kifejejt az összképből — ez írói gyarlóság lenne —, vagy szándékosan elhagy belőle valamit — ami már gyávaság lett volna —, a könyv egésze torzul el, egyensúlya billen meg, hitele vesz el. Az írói szociográfiának, mint minden irodalmi műfajnak a hitele ugyanis az önkínzó, ha kell, önleplező, mindig következetes őszinteség. Ez az írói hitel alapja, aranyfedezete, ez az író állampolgári felelősségérzete, miként a Szegvári brigádé az a belső hűség, amely még soha nem engedte meg nekik, hogy „leültessék a termelést”.

Végh Antal ennek az állampolgári felelőségnek a nevében ostorozza a szabolcsi Penészlek község állóvíz-éle-

tét. A penészleki riport előbb folyóiratban jelent meg, s országosan csattogó vitát kavart. Bertha Bulcsú könyvről szólva az egyik kritikus azt írta, hogy „jó szociográfiát csak tisztességes író írhat”. Végh Antal publicista türelmetlenséggel, Bertha Bulcsú lírai oldottsággal vallott a természet szépségeiről és az emberek embertelenségeiről. Az olvasó olthatatlan szomjjal várja az író őszinteségét, nyíltságát, igazmondását. Könyvterjesztői felmérés szerint e sorozatból nem a legtudományosabb megalapozottságú vagy nem is az íróilag legjobban megmunkált kötetek fogytak el leghamarabb, hanem azok, amelyek a legjobban elevenbe vágtak. Ez a nyíltság mutatja meg a teljességet is. Lázár István zempléni krónikái a táj minden jelen vagy múltbeli kérdését érintik, a tisztázás igényével. Beszámol az újhelyi zsidóság drámájáról, s éppen a felsorolt nyers tények vádolnak a legkeményebben. Kifejti véleményét a cigányok helyzetéről, beilleszkedésük megoldásáról. Lázár könyvéből az az otthonosság érződik ki, amelyet nemcsak a szülőföld élményei adnak, hanem főként négyesztendei szakadatlan idejárása, dokumentálódása. A teljességigény megvan a többi könyvben is. Moldova nem siklik el olyan „kényes” kérdés fölött sem, mint az étkezés módja régen és manapság, hiszen ez is mélyen összefüggött a munkásélettel, a komlói bányászok hanglejtésével, életérzésével, s ahogy elmond mindent, kiderül, nem is „kényes” az, nem is rejteni való. A nép ügyis jól ismerte és ismeri tulajdon életét, s a nép dolgait egyébként is a néppel kell megtárgyalni, hogy a „családban” maradhasson a tanulság.

Kunstabó azért ment a sárközi falukba, hogy itt — ahol a nép mindig makacsul bekapaszkodott múltjába, hagyományába, hogy fennmaradhasson — a jövő útjait megkeresse. A közös sorsvállalás erejében találta meg. Kunstabót nem a táj szépsége, a természet világa vonzza, nem a néprajzi kuriózumok, hanem az emberi világ, gondolkodás, szokások. Minden sors példa és tanulság. Kunstabó mércéje: ön maga gyermeki élményei, az egykori cseleedsors kilátástalansága és a mai nemzeti gondok, feladatok távlatai. Optimizmusa kicaeng még a panaszkodásából is, mikor a kevés gyermek, a „bujdosó szemlélet”, a sárközi bajok miatt perel.

Tájokról, jelenségekről szólnak a sorozat kötetei, de hőseik mindig — az

emberek. „Az író, aki a társadalom mozgásának és állapotának leírására vállalkozik, az emberre figyeljen első-sorban” — ütötte le az alaphangot Mocsár Gábor, s mindegyik társa ehhez tartotta magát, hiszen az irodalom alapvető szabálya és igénye ez. A szociográfiát a mégoly teljes, impozáns számok, meggyerő fejtegetések sem teszik irodalommal. Csupán a meggondolkozató emberi sorsok. Az olvasónak szemébe kell mondani azt is, ami kellemetlen számára. Igaz, az írói bírálókat tünhet moralizálásnak, fölényes kioktatásnak, móresre tanításnak. Lázár István azonban remek riporteri fogással él. A tiszacsermelyi orvosi rendelőben egy praktizáló tanzániai orvos, bizonyos Sarungi doktor a betegeit csendes dohogással döbbsenti arra, mit is köszönhetnek a szocialista magyar államnak. Ha az író mondja, iskolás leckének tűnik; Sarungi doktor szavai az élmény erejével vésik be a tanulságot a tudatokba.

Művészi erőben is gazdagodik az írói szociográfia, ha szerzője a társadalom egészét foglalkoztató, igazi közösségi problémákat pendít meg, s a széles népi véleményben keresi a megoldás útját-módját. Fekete Gyula könyve — az *Eljünk magunknak?* — a magyarországi népesedési vitába kapcsolódott be, illetve annak hullámverését összegezte. Az egyik legsajátosabb „magánügy” vált közügyé. Fekete Gyula minden véleményt felvett kötetébe, éppen azért, hogy az olvasói nyilvánosság előtt szembesíthesse őket. Írói meggyőződése az, hogy csak a köz színe előtt, a köz ítélete semmisítheti meg az önzés, a nihilizmus, a parazita szemlélet maradványait, erősítheti az etikai és igazságérzetet meg a vele járó felelősséget. A népesedési gondok leküzdésében pedig nélkülözhetetlen nemcsak a társadalmi gondoskodás, de a nép jó közhangulata, lelki beállítottsága.

Immár sok tekintetben megoldódott vagy a megoldás felé tartó kérdésnek érzi az olvasó, visszatekintve, Fekete Gyula könyvének gyötrelmes írói gondjait. A vélemények nyílt szembesítése csakugyan a lelkekben munkálta ki a legtöbb változásokat az élet, a gyerek, az édesanyák érdekében Magyarországon. „Demográfusok szerint a társadalom egészséges fejlődését legbiztosabban a népesség »enyhén bővített« reprodukciója alapozza meg. Tehát: ha a

szülőképes korosztályok néhány százalékos ráadással gondoskodnak utánpótlásukról. Nálunk ma ez a demográfiai optimum kb. 180 ezres évi születésszám volna” — írta Fekete Gyula 1970-ben. A Magyar Népköztársaság Központi Statisztikai Hivatalának jelentése szerint: „1974-ben 186 275 gyermek született, 30 051-gyel több, mint 1973-ban; az ezer lakosra jutó élveszületések száma az előző évi 15,0-ról 17,8-re emelkedett. Ilyen magas élveszületési arány 18 éve nem volt. Legnagyobb mértékben a második szülöttek száma nőtt, jelentősen emelkedett a harmadik szülöttek száma is.” A legújabb statisztikai adatok még biztatóbbak, ugyanis 1975-ben már 18,4 ezrelék volt a születési arányszám.

E sorozat mindegyik szerzője azzal a felelősséggel írta meg könyvét, hogy vele legjobb szándéka szerint hason, alkosson, gyarapítson, ama Kőlcsey szellemében, aki a modern magyar szociográfia őseit írta meg. Talán ezért hivatkoznak könyveikben, néha többször is, javító szándékukra és munkamódszerükre: miért választották éppen azt a vidéket, jelenséget, hogyan dokumentáltak és láttak hozzá az íráshoz. Ezek a műhelyvallomások (eredményeikkel, a művekkel hitelesítve) irodalomtörténeti értékűek, mert egy fontos műfaj mai alakulását szemléltetik.

Bizonyítja ez a sorozat — és a tőle elválaszthatatlan, egy eszmekörbe kapcsolódó, sikerült rokonművek sora —, hogy az írói szociográfia, az irodalmi riport alkotástörvényei legalább olyan kitapinthatatlanok, egyénenként változó, mint a regényé. Zám Tibor (Bács-Kiskunból jövök) a nyers életet magánval rögzíti, hogy a viták téves-közgyűlésekről és másunnan egy árnyalattal se szegényedhessenek meg.¹⁵ Leghitelesebben az ő köteté tudósít a szövetségi demokrácia „működéséről” vagy akadozásáról, a mai magyar falu vezetésének — remek írói témákat kínáló — folyamatáról. A magnóra vett való világot, persze, nem belemásolja a kötetbe, hanem beleszerkeszti, vágja, montálja és kommentálja, így válik a drámai nyersanyag művészi alkotássá. Végh Antal, úgy tűnik, a minél hatásosabb véleménynyilvánítással törődik. Kunszabó Ferenc nagyon figyel riportalanyainak nyelvi állapotára, beszédstílusára, ezzel is hangulatot érzékeltet, gúnyoros felhangokkal bírál, máskor

¹⁵ Zám Tibor: Bács-Kiskunból jövök (1973. 288 old.)

rokonszenvet ébreszt, vagy időbeli régiséget érzékeltet, vagyis hatásosan jellemmez. Erdei Ferenc tömören, szinte farkon fogalmaz, azzal a közigazdászai avatottsággal, amelyet a magyar szociográfia ezt igénylő helyein néha még a lírai hangütés pótol.

LAJOS ÁRPÁD:

ESTE A FONÓBAN

(Borsodi népszokások)

(Kiadja a Népművelési Propaganda Iroda, Bp., 1974. 321 old.)

A Népművelési Propaganda Iroda kiadásában jelent meg a fenti címmel *Lajos Árpád* hatalmas munkája, melyet eddig Borsodi fonó cím alatt, sokszorosított formában, csupán néhány szakember forgathatott.

A fonó — mint a szerző a bevezetésben írja — „társadalmi, gazdasági átalakulásunk hatalmas sodrában... elmerült. Már csak emlékei élnek. De ezek az emlékek is gyorsan fakulnak, enyésznek. Felszínrehozásuk, történeti és népművelési emlékként való átmentésük az utókor számára égetően sürgős és részletekbe menő munkát jelent”.

Ezt az égetően sürgős és részletekbe menő munkát végezte el Lajos Árpád nemcsak a tudós alaposságával, hanem a néprajzos, sőt a népevelő lelkesedő, lelkesítő hitével országunk olyan területén, ahol a kenderfeldolgozás munkája talán a leggazdagabb szokásanyaggal párosult. Könyvének adatait hihetetlenül nagy és alapos gyűjtőmunkájából meríti. Maga az a tény, hogy a szerző egymaga 79 falut jár be több alkalommal is, és méri fel bennük a fonás eszközeinek, munkamenetének tárgyi megnyelvjárási anyagát a hozzájuk fűződő szellemi hagyományokkal, akkora időt, energiát igénylő, páratlan emberi cselekedet, ami önmagában is bámulatot ébreszt az olvasóban.

Erre csak az a lelkesedés tehet képesé valakit, ami Lajos Árpádból is árad. De lelkesedése, tárgyának szeretete mellett is mindig tárgyilagos tud maradni. Ezért lesz könyve a fonókról való ismeretek hiteles forrása késői korok számára is.

A fonó a magyar népeletnek az a területe, melyhez a közvélemény kellő ismeretek híján a legtöbb romantikus el-

A Magyarország felfedezése-sorozat — a kritika szerint is — nemcsak a társadalmi tudat alakításában jelentős tett; egyben irodalomtörténeti eszmény és eredmény.

Beke György

képzelést fűzte. Elképzelése jóformán mindenkinek volt róla, mert a fonó hatása még azokra is kisugárzott, akik távol voltak a paraszti élettől. Ehhez a réteghez főleg a fonóházak nótaszója, a bennük forgó fiatalság derüje jutott el, a képzeletükben úgy rajzolódott ki a kép a fonóról, mint ami csupa „idill, enyeltés, apró zavartalan örömök” helye. Lajos Árpád könyve szétosztja ezeket a romantikus elképzeléseket, valóságos, apró részletekig kirajzolt képet fest a fonóról, s a mögötte levő társadalmi életéről.

Először is azt tudja meg ebből a könyvből az olvasó, hogy a kender termelése, feldolgozása — melynek a fonás tulajdonképpen csak egy része —, igen hozsadalmas, sok fáradságot, meg hatalmas ismeretanyag biztos tudását követelő munka. Nemcsak a kenderre mondja a szállóige: „Hej kender, kender, de sok kínon keresztülmegy!” A kenderrel dolgozó ember is megszenved mellette. „Van ahol hetven (Bódva), van ahol kilencven (Hór-vidék) féle munkát emlegetnek, amin a kender átjut a vászonig”. Még példabeszédebe is foglalják némelyik helyen: „Elvetik a kendert, mégse pendel az. Ki is nyúvik, mégse pendel az. Megtörik, meggerebelik, még akkor se az. Ha megfonik, megszövik, majd csak azután pendel az.”

Milyen nagy ismeretanyag alkalmazásával lesz fonásra alkalmas a megdolgolt kender. S a három vagy négyféle szöszminőséget, pl. milyen sokféleképpen nevezik csak egy megyének tizenkét tájegységén és csupán ennek a négyféle szöszminőségnek jelölésére negyven nevet sorol fel Lakatos Árpád. Micsoda gazdagság!

Hát még maga a fonás mennyi ügyességet követelt. A nők „a jól fonnitudást nemcsak magukban ápolták, de kötelességüknek tekintették nemzedékről nemzedékre áthagyományozni is. Az asszony tanította a lányát, gyakorta a nagyanya az unokáját, s méghozzá jókor, korán, hogy a felnövő leánygyerek

szakértelmében, szorgalmában gyönyörködjék, s leendő házaseletének útjára nyugodtan, bátran bocsáthassa."

A fonó romantikáját mi sem oszlatja el jobban, mint az, amit a fonó egészségügyi és szociális vonatkozásairól olvashatunk a könyvben. „A fonogatás — mint minden női kézimunka — kellemes, bájos látvány, de végzése korántsem oly könnyű és kellemes, mint azt az ember első pillanatra gondolná. Szórazótató, de fárasztó, és sok kellemetlenséggel, sőt fájdalommal is járó munka... A háta szakad össze mán az embernek a sok üléstől, nincs hova megvessük a hátunkat — panaszkodnak néha a fonó asszonyok.”

Különösen az idősebbek panaszkodnak. „Fojtó a csepüpor, köhögget bizony... A porát nem bírjuk, fülünk tőle nagyon... A balkéz ujjai kisebesednek a nyálazástól és fonalhúzástól, sodrástól, a jobbkez ujjain, különösen a nagyujjon és a mutatóujjon gumó nő az orsó szorításától és pergetésétől... A száznak, nyelvnek és száj szélének is van elég baja a fonással. A kender pora a szemet is rontja”, hát még az olajmészes, sőt régen a meggyújtott fa világánál való fonás.

De bármilyen törődéssel járt is a fonás, mégis ragaszkodtak hozzá az asszonyok. Társadalmi helyzetükből eredően megszokássá, belenyugvássá vált a fonás. Milyen igazságtalanság volt, hogy a szegényes körülmények között, egészségtelen munkakörnyezetben végzett ártalmas, és mégis nagy tudást igénylő fonómunkát annak idején az egyházi szervek elítélték, a hatóságok meg üldözték. Mekkora életereje volt népünknek, hogy mégse hagyta megsemmisíteni a fonót (csak az új termelési viszonyok létrejötte, az új gazdasági-társadalmi életforma szüntette meg), sőt költészeteivel, játékos kedvével, dalaival, humorával színessé, vonzóvá is tette azt.

Mert a fonó nemcsak régi munkamód, hanem népszokás is volt. Különösen a fiatalok teremtettek kultuszt belőle. „A fonóban valóban zengett a nóta, folyt a mese, találós mese, játékos fiatalság zajongott. Suhogott a fonal, pörgött az orsó, koppanva hullt a földre, csattant a csók. A tűzhelyen főtt a szegények csemegeje, a szemes kukorica... a köznapok végén, szombaton, de méginkább vasárnap kisebb mulatságok, táncok zajlottak, de a fonóházakban rendezték meg a bállokat, farsangi ivókat, éjszakaméréseket is. A fonó egyuttal az ifjúság nagy pró-

bája, vetélkedése volt... Itt vált el sokszor, ki az életrevaló. A kölcsönös megbecsülés, sőt sokszor a párválasztás erő- és ügyességpróban múlt. Itt szövődött tartósan szerelem legények, leányok közt, mely nagyon sok esetben házassággal végződött”.

Ha megcsodáltuk a könyv százoldolnyit, igen részletes anyagát a fonásról, mint régi munkamódról, ez a második rész, mely terjedelemben is ötszöröse az elsőnek, valósággal elkápráztat. Szín pompás gyűjteményt kapunk itt a fonó szellemi kultúrájából. Lányok, legények dalai, búcsúzó dalok, balladák sorában megtaláljuk legrégebb népzenei hagyományainkat éppúgy, mint népköltészetünk újabb hajtásait. Ez a hatalmas anyag kiválóan alkalmas arra, hogy pávaköreink, együttesek felfrissítsék belőle műsoraikat, s mind maguknak, mind hallgatóiknak igaz örömet szerezhessenek.

A játékok hatalmas anyaga még a felnőttek társas játékaiból is ad ízelítőt. Mert a magyar mindég játékos nép volt. Nemcsak a gyermekjátékokban, hanem felnőttjátékokban is hatalmas anyagot hagyományozott nemzedékről-nemzedékre. A felnőtt játékokról magam is találtam Borsodban egy 1751-ből való, szigorúan tiltó egyházi jegyzőkönyvet, mely a Consistorium büntetésével fenyegette azokat, „akik Vasárnapokon, kiváltképpen a két prédikáció között (az utcákon férfiak, leányok, s asszonyok elegeleg) Istennek bosszúságára rúg, fajtalan és minden jó lelkeket botrányozó játékokat szoktak elkövetni”. Milyen kár, hogy „elrettető példának” nem írt le néhányat belőlük a szigorú jegyzőkönyv. Sokat tűnődtem azon, hogy ugyan hová lehettek a felnőttek régi játéka? Az utcáról behúzódtak a fonóházakba. Lajos Árpád könyvéből íme, részletesen megismerhetjük ezeket az évszázados hagyományt őrző régi felnőttjátékokat is.

Az Este a fonóban nemcsak a szakembereknek felbecsülhetetlen érték, hanem minden hagyományaink iránt érdeklődő olvasónak is az. Még a néprajzban járatlanok számára is lebilincselő, ismereteket gazdagító olvasmány. A néphagyományaink ápolásán fáradozóknak pedig nemcsak bőséges anyag forrása, hanem azé az erő és hité is, amelyet Lajos Árpád életművéből saját munkásságukhoz meríthetnek.

Barsi Ernő

BERÉNYI ANDRÁSÉ:

NAGY ROZÁLIA A NEVEM

(Gondolat 1975. 436 oldal)

Berényiné Nagy Rozália tarnabodi paraszttasszony önéletrajzi könyve egyik fejezetének ezt a címet adta: „Nekifeküdve a zord időnek”. Bátran adhatta volna az egész könyvnek is, hiszen olyan ember élete kerekedik ki a kötetből, aki valóban zord időkben élt meg. A hevesi paraszttasszony sokszáz oldalas kézírásos hagyatékából szerkesztett könyv majdnem egy regény. Mert stílusának tisztasága, nyelvének lendületes ereje, mondanivalójának sokrétűsége vetekszik a legjobb szépprózával.

Majdnem regény, de több is — szóval nem regénynek íródott. Mert kevesebb benne a történet, mint a szépprózai íráshoz kell, ugyanakkor amit leír, az témájában gazdagabb és sokszínűbb, mintsem beleférne egy regénybe.

Mi hát akkor ez a többszáz oldalas, olvasmányos és témagazdag könyv? A legjobb „néprajzi kincsesbányák” egyike. Ilyen színvonalon, ilyen hőfokon, ilyen alaposan és ilyen szerző tollából kevés könyv íródott nemcsak nálunk, de határainkon túl is az elmúlt száz év pa-

raszti világáról; s a paraszti-népi élet változásáról.

A könyv felöleli a századfordulót megelőző évtizedtől egészen 45-ig a magyar falu és imitt-amott a város életének változásait is. Berényiné azt írta meg, amit megélt — tapasztalt. Éles a szeme, jó a füle és a lényegét látja meg. A tárgyak, szokások, életmód, vetés-aratás, születés-halál leírásánál, megjelenítésével csak annyit „szépi”, ami az olvasmányossághoz kell.

Mindezek olyan plasztikusan elevenednek meg, hogy bárki számára élvezhető és érthető az, amit Berényiné leír. A ma már jóformán csak múzeumfalukban fellelhető tárgyak, használati eszközök, de maguk a házak is életközbe kerülnek Nagy Rozália író-asszony tolla nyomán.

Remek ez a könyv azért is, mert — gondolom, mondani sem kell — Berényiné világéletében abban a környezetben élt, amit megírt. Továbbá azért is jó a könyv, mert hasznosítható a honismereti, szülőföld-megismerő munkában. Hiszen ez a kötet is úgy született, hogy írója évenként részt vett és díjat nyert az Országos Néprajzi Gyűjtőpályázatokon.

Budai János

GYÖRI KLÁRA:

KISZÁRADT AZ ÉN ÖRÖMEM ZÖLD FÁJA

Sajtó alá rendezte és az előszót írta: Nagy Olga

(Kriterion, Bukarest, 1975. 207 old.)

Győri Klára széki paraszttasszony emlékezésének első részleteit már két esztendővel ezelőtt megismerhettük: annak idején a Valóság és a kolozsvári Korunk közölt válogatást a kockás kéziratot füzetek megdöbbenő anyagából.

Özvegy Filep Istvánné, Győri Klára 1899-ben született a Szolnok-Doboka megyei Szék községben. A Mezőség hajdan szabad királyi városa ekkor már — sóbányái kimerültével — csak egy a sok falu közül, s népe verejtékes kinnal küzd a vidék suvadásos, erodeált földjével. Lakosai már elvesztették hajdani jogi különállásukat, de sajátos, hagyománybeli vonások még megkülön-

böztetik őket a szomszédos falvaktól. A hagyomány lényeges elemei — a szokások, a külső és belső építészet, a tánc, a muzsika — közül legszembetűnőbb talán a viselet. Ez a sötét alaptonusú, de mégis dekoratív öltözkészlet az 1717-es tatár pusztítás után tett fogadalom emlékéket őrzi.

Ennek a gazdag, hagyományát mindmáig őrző közösségnek a mindennapjait írja meg a falu Győri Káli nénije, a Felsőzeg nevű falurész fonó- és táncházának háziasszonya. Káli néni, a falu életének éles szemű megfigyelője saját sorsának leírása mellett megírja faluja szorosán zárt közösségi életét is a század tizes éveitől napjainkig. Könyvének felülmúlhatatlan becsét, értékét jelenti az a tudatos, már-már szépírói törekvés, amivel Szék város nagyközség szokásvilágát rögzíti.

Bámulatos az az erő, mely egy 74-75 éves paraszttasszonyt élete megírására

¹ Dr. Kós Károly—Szentimrei Judit—dr. Nagy Jenő: Szilágysági magyar népművészet. Kriterion, Bukarest, 1974. 229 o. — Beke György: Szilágysági hepehupa. Kriterion, Bukarest, 1975. 229 o.

készlet. Belső igény volt számára, hogy férje — aki 55 éven át volt nyomorgatója, testi-lelki kínzója — halála után tollat fogjon és lávapatok ömlésű, elfojthatatlanul feltörő, legbensőbb érzéseit betűkbe öntse. Félretéve minden tartózkodást, álszemérmert, elnyomott, elfojtott önmagát írja meg: életének meg-rázó, felkavaró, iszonytató és felemelő teljességét tárja elénk és kiált fel *Sütő András* hőséneke szavaival: „Itt állok, másként nem tehetek!”

Élete — bár különleges fogékonysága, érzékenysége, eredeti gondolkodásmódja kiemeli őt a széki parasztság-szönyök sorából — a legáltalánosabb módon fejezi ki, látatja meg azt a mérhetetlen alávettséget, kiszolgáltatottságot, amiben a széki asszony a férjével szemben a mai napig él. E sorok írója személyes élmények alapján írhat Káli néni páratlanul eleven, sodró, szuggesztív mesélőkedvéről, kiapadhatatlanul folyó meséiről, igaz történetei-

ről. Ezek a mesék azóta önálló kötetben láttak napvilágot, szintén a *Kriterion Könyvkiadónál*. A *Kiszáradt* az én örömem zöld fája és a következő kötet nagy mesemondóink — *Ámi, Fedics, Jakab István* — mellé emelik *Filep Istvánné Györi Klárát*. Ez a két kötet szépen példázza azt az áldozatos, több évtizedes gyűjtőmunkát, melyet *Nagy Olga* kolozsvári néprajzkutató, az erdélyi közelmúlt és a ma paraszti valóságának elemzője végez.

Káli néni nem érthette meg könyvének megjelenését, 1975. augusztus 4-én meghalt. A széki temetőben a falu apraja-nagyja mellett ott voltak az erdélyi magyar irodalmi közélet képviselői is.

A hírek szerint hazai forgalmazásra ötezer példányt vesznek át a műből. Legyen ez az ötezer kötet és e rövid ismertetés megemlékezés Káli néni mindmáig fejfa nélküli, jeltelen sírján.

Dobos László

KÉT KÖNYV A SZILÁGYSÁGRÓL¹

Egymás mellé kívánczik ez a két könyv, nemcsak azért mert mindegyik a Szilágysággal foglalkozik, még inkább azért, mivel egymás ellenpólusai, s így kiegészítik egymást. A népművészeti kötet tárgya a múlt és hagyománya. *Beke* könyve is tekintet ugyan a múltba, de mélyen a jelent kutatja, alcíme szerint is riportkönyv. Más szempontból viszont nehéz egymás mellé állítani őket. A szerzői hármas tárgyalási módja leíró jellegű, tárgyilagos helyzetfeltárással törekszik a tudomány száraznak tűnő módján, valójában azonban nem szentvitenül. *Beke* sokkal dinamikusabb módon a változó és alakuló embert a maga szubjektív meghatározóival együtt kívánja elénk állítani, hol mértékkel adagolt statisztikai adatok, hol lírai vallomások fényében, mindig egyenest arra irányítva a figyelmet, hogyan élnek, milyen irányban mennek. Mindkét megközelítési módnak vannak erőnei és gyengéi, de mindegyik jogos vizsgálati út.

Sok szállal tapad hozzánk, a magyar történelemhez ez a szilágysági táj, *Wesselényi* és *Ady* szükebb hazája, s így érthető, hogy mindegyik tudósítás érdekel bennünket. A „hepehupák” zugaiban megbújó magyar és román fal-

vakban ugyanúgy egy új világ építése folyik, mint nálunk, még a gondok is hasonlóak, s érthetően, figyelemreméltó számunkra az is, hogy miként tud helytállni ebben a munkában a haladást szolgálva, a nehezebb körülmények között élő magyar rokonságunk. Találtak-e ott ki alkalmas és jó módszereket a nehézségek legyűrésére, mennyire haladtak előre a mostoha adottságú vidék román és magyar lakói?

Nagyon pozitív az a kép, amely mindkét könyvből kibontakozik. Kősek könyve a népi építkezés, a lakásberendezés, a fazekasság, a fafaragás, a szöttek és a varrottas, s az öltözködés területén veszi számba mindazokat a teljesítményeket, értékeket, amelyeket a szilágysági magyar nép létrehozott vagy magáénak tekintett. Egy része ezeknek már csak a múlt emléke, amit most betűkbe és képbe rögzítettek, más részük a közelmúlt vagy jelen gyakorlatában még él. A szerzők igen gazdag népművészeti anyagra bukkantak, a sírjelektől kezdve a varrottasokig, s úgy tárták fel mindezt, hogy ne csak a „terméket”, a népművészeti alkotást láthassuk, hanem az alkotó embert is. Ezért végigkísérték azt az egész folyamatot, amelynek során mindezek létrejönnek, látjuk funkcionálásukat is a

virágzástól az elmúlásig. Ily módon meg tudják világítani nemcsak a népművészet szűkebb területét, hanem a népiélet és néphagyomány szélesebb körét is.

Beke mint gyakorlott riporter értő kézzel tapogatja az élet lüktetését, a témához igazítva az alkalmazott formát. Krasznáról, a ma is városi öntudatot hordozó településről levél formájában tudósít. Meg tudja találni Ady nyomait Zilahon, a „csuprosok” városában, miközben néhány markáns ecsetvonással a mai emberek arcélét is felvillantja. Az 1968-ban ismét várossá lett Zsibón ennek az előrelépésnek az okait és hatását kutatja. Szilágysomlyón egy új termelési ág, a pezsgőgyártás felfutása ürügyén próbálja kikapintani a gondolkozásban jelentkező változásokat. Kárásztelken, Sarmaságon stb. a helyi életkörülmények állnak érdeklődése előterében, míg más riportok kevésbé lokális kötődésűek, egy-egy probléma vagy személy, illetve intézmény köré csoportosítja kérdéseit és észleléseit. Riportjai mindig epikus felépítésűek, távol Wallraff dramatikus megoldásaitól. Indításainál gyakran kérdésesnek érezzük, hogy nem szaporítja-e túlságosan a szót jelentéktelen részletek idézgetésével, de a végén

rendszerint megnyugszunk, mert kiderül, hogy ezeknek az apróságoknak is helyük van az egész folyamatban. Jó riporter módján idéz adatokat a jövedelmekről, népszaporulatról, fürdőszobákról, televíziókról stb., de jól tudja, hogy e tetszetős adatok mögött mélyebb emberi tendenciák lapulnak meg, s mindenekelőtt látni kell az emberek közérzetét is. A kibontakozó kép lényegében optimista kicsengésű.

Van azonban Beke könyvének egy fejezete, amely formálisan is összeköti a két munkát: „A népművészet vala-mit üzen” című. A zilahi irodalmi kör működése kapcsán kerül erről szó, amelynek egy rendezvényén Kós és munkatársai — a kiadót is beleértve — megtárgyalták a *Szilágysági magyar népművészet* című kötetet. A téma kapcsán megszólaltatja az irodalmi kör néhány vezetőjét, mindenekelőtt az Ősz házaspárt és még sok más érdekeltet. Az igen tanulságos beszélgetésből sokkal világosabban bontakozik ki előttünk a népművészet jelentősége és funkciója, kutatásának fontossága, mint egy jóval magasabb szintű elméleti jellegű tanácskozás után. Tulajdonképpen mindkét mű fő erénye az életközelség.

Barabás Jenő

JAGAMAS JÁNOS—FARAGÓ JÓZSEF:

ROMÁNIAI MAGYAR NÉPDALOK

(Kriterion Könyvkiadó,
Bukarest, 1974. 475 old.)

A századforduló táján megindult népzenei kutatások eredményeként Bartók Béla és Kodály Zoltán 1923-ban közzétette az Erdélyi magyar népdalok című gyűjteményét. Ez volt az első munka, amelyből a magyar közönség saját zenei anyanyelvével ismerkedhetett. A magyar népdalt tehát egy kiragadott, kiválasztott zenedialektus-terület képviselte: „Erdély, mint nyelvi, népköltészeti és népművészeti régiségeink kincsesháza.” Azóta az erdélyi népdalok bevonultak a köztudatba, az oktatásba, az operaszínpadra. Népzene-kutatók vizsgálták és vizsgálják, különböző gyűjteményekben és válogatásban publikálták őket. Mikor azonban 1971-ben kézbe vehettük Kallós Zoltán Balladák könyve című munkáját, lelkesedéssel és csodálattal láttuk, hogy a romániai magyar

népzene elvessége, gazdagsága jóval meghaladja eddigi ismereteinket. Ez a szöveg-szempon-tú válogatás zenei tekintetben is rendkívüli sokféleséget hozott: új dallamtípusokat, ritka dallamok variánsait, különös, archaikus darabokat, kibővült szerkezetű jaj-nótákat stb. Szakembert és a népzene iránt érdeklődő olvasót egyaránt foglalkoztatott a kérdés, milyen is valójában a romániai magyar népdalok összképe. Az 1949-ben megalkult kolozsvári Etnográfiai és Folklór Osztály negyedszázada folyó kutatásainak köszönhető, hogy ez a sokszínű és átfogó kép most előttünk áll.

A Bartók Béla és Kodály Zoltán emlékének ajánlott könyv az Erdélyi magyar népdalokat tekinti példának és elődjének — és a kitűzött magas mércének megfelel. Míg Bartók és Kodály kb. kétezer dalból válogatott ki közlésre százötvenet, addig Jagamas János és Faragó József könyve az 1949 és 1955 között gyűjtött, közel tízezer dalból mutat be háromszázötvenet. A jegyzeteket tekintve valójában ennél jóval többet,

mert minden egyes dalról megtudjuk, hány változata van, a variánsok milyen földrajzi eloszlást mutatnak, mik a jellemző zenei eltérések. Így nem kiragadott zenei pillanatfelvételekkel van dolgunk, hanem alaposan körülrajzolt, összefüggésbe ágyazott dalokkal.

Jagamas János, valamint munkatársai és tanítványai azokra a tájakra is elmentek gyűjteni, ahol korábban alig, vagy egyáltalán nem fordult meg folklórlista. Szatmártól és Bihartól kezdve keleti irányban Gyimesig és a moldvai csángókig bejárták a romániai magyar folklórterület északi kétharmadát. A *tájékoztató* végén olvasható gyűjtői névsorban olyan ismerősökkel találkoztunk többek között, mint *Gurka László, Szenik Ilona, Kallós Zoltán*.

A válogatás zenei és néprajzi szempontokat egyaránt figyelembe vett. Földrajzi szempontja az volt, hogy lehetőleg minden terület a gyűjtések mennyiségének és minőségének megfelelő arányban szerepeljen. Természetesen már a gyűjtés során is a régi, kivesszőben lévő réteg részesült előnyben. Öröndetes, hogy még ily módon válogatva is, a régebbi stílusokhoz tartozó dalok mellett 46 új dallam szerepel a kötetben. Egyébként az új stílus földrajzi megoszlása szépen mutatja elterjedésének irányát. Legtöbb az Alföldhöz közel eső vidékekről, Szatmárból, Kalotaszegről és a Mezőségről való, majd Székelyföld következik. Moldvából már csak szórványos adatok vannak. Egy dallamtípust néha több változat képvisel. Ugyanakkor magukban álló, egyelőre variáns nélküli ritkaságok is szép számmal helyet kaptak. Néhány műzenei eredetű dal is megjelenik, amelyek a használat során már népdallá váltak a bartóki értelemben.

A tudományos válogatás szükségszerű velejárója, hogy a kutató az esztétikai mércét félretéve szemléli anyagát még akkor is, ha művészetről, zenéről van szó. Eppen ezért igen fontos, hogy a túlnyomó többségben lévő szép és hibátlan dalokból válogasson az olvasó, tanár, ha tanulni és tanítani kívánja őket.

Jagamas János a bevezetőben ismereti, összefoglalja Bartók *A magyar népdal* és Kodály *A magyar népzene* című tanulmányának alapvető megállá-

pításait. A népzeneben tájékozott olvasó számára is tanulságos ez a summázás: általános útmutatót kap a dallamokkal való ismerkedéshez. A szerző Bartók és Kodály személyén túl megemlékezik a romániai magyar népzene-kutatás történetéről, olyan gyűjtőkről, mint *Domokos Pál Péter, Veress Sándor, Balla Péter, Dicsér Oszkár, Lajtha László, Járdányi Pál*.

Az intézményes folklór-kutatás megszervezése lehetővé tette a romániai magyar, valamint az erdélyi román és szász folklór széles körű gyűjtését, tanulmányozását és kiadását, kölcsönhatásuk és összefüggéseik vizsgálatát. Zenész szakemberek főiskolai hallgatókkal, önkéntes gyűjtőkkel együttműködve dolgoznak. Az egyre tökéletesedő technikai berendezések mind több segítséget nyújtanak. A magnetofonfelvételtől való kottázás eredménye, hogy a lejegyzés valóban a dal lehető legpontosabb kottaképpé adja. A kötet kottáinak szinte a végletekig vitt részletessége az érdeklődő olvasót reméljük, nem riasztja el. Ezek a dalok gazdag díszítmény-bokráikkal, különös, olykor bonyolult ritmussal olyan művészi értéket képviselnek, hogy megéri a fáradságot az olvasási nehézségek leküzdése. Hiszen éppen a nehezen kottázható foglalat előadásmód jelenti a népdal zamatát, életét. A részletzettségnek ilyen foka hatalmas, időigényes munka és mindenképpen elismerést érdemel. Még akkor is, ha talán szükségtelennek látjuk pl. a rubato dalok gyakori metronom-váltásának jelzését. *A zenei jelek magyarázatából* egyébként útmutatást és segítséget kapunk a kottaolvasáshoz.

Az *Erdélyi magyar népdalokról* írja Jagamas: "... a népdalok, amelyek a székelyföldi, szilágysági vagy kalotaszegi zenefolklórt eredetileg egy szakmunka lapjain képviselték, a népszerű kiadványok és a népdaléneklő mozgalmak révén mind a tudomány, mind a helyi folklór köréből kinőve, tovább terjedtek, és a néprajzi tájakon felüli, általános népdalkultúrát gazdagították.

A tudományos célkitűzésen túl ilyesféle hivatást kíván a mi gyűjteményünk is teljesíteni."

Paksa Katalin

PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT!

A KISZ központi bizottsága mellett működő Diáknapok Országos Rendező Bizottság az ország középfokú iskoláinak diákságát (középiskolásokat és szakmunkás-tanulókat) mozgósító nagy diákfesztivál, az 1977. évi, májusi Országos Diáknapok (a keszthelyi Helikon Ünnepek, Sárospataki Diáknapok, gyulai Erkel Diákünnepek, Soproni Országos Diáknapok, egri Gárdonyi Géza Diáknapok) keretében az új- és legújabbkor történet témaköréből meghirdeti

az Országos Diáknapok helytörténeti pályázatát¹

Pályázati feltételek

A pályázaton egyének, valamint közös pályamunkával csoportok, honismereti (helytörténeti) szakkörök egyaránt részt vehetnek.

Alapkövetelmény: a pályamunka közgyűjteménybe még be nem került történeti forrásokra, műzeális értékű tárgyakra, dokumentumokra, fotókra, egyéb ábrázolásokra és visszaemlékezésekre támaszkodják, azok leőhelyének feltüntetésével.

A pályaművek felöllehetik a jelzett időnek bármely tárgykörét (politika, munkásmozgalom, ifjúsági mozgalom, helytörténet, gazdaság, társadalom, művelődéstörténet, életmód, amely meghatározott területhez, társadalmi osztályhoz, réteghöz vagy nemzetiséghez kapcsolódik. Pályázni csak nyomtatásban meg nem jelent pályamunkákkal lehet.

A pályamunkákat az illetékes megyei KISZ-bizottságokhoz kell beküldeni *előbirálatra*, 2 gépelt példányban, a név, a lakcím, az iskola neve, címe és a pályázó osztálya pontos megjelölésével.

Beküldési határidő: 1977. január 15.

A pályamunkák egyik példánya az illetékes megyei múzeum tulajdonában marad, a másikat tovább küldik központi elbírálásra. A pályaműveket (beleértve a fénykép és egyéb mellékleteket) nem adjuk vissza.

A pályázatot országos bíráló bizottság értékeli. A legjobb pályaművek a hagyományoknak megfelelően, *arany*, *ezüst* vagy *bronz* fokozatot, oklevelet nyernek, készítőik emellett meghívást kaphatnak a XI. Országos Honismereti Diáktáborba. A legkiemelkedőbb pályamunkák ezen kívül automatikusan részt vesznek a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum, a Nemzeti Múzeum és a Hazafias Népfront Honismereti Bizottsága által meghirdetett országos helytörténeti pályázaton, és ott pályadíjkiegészítést nyerhetnek². A pályázni kívánók szakmai segítséget kaphatnak munkájuk megkezdésekor a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum adattárától (Bp. I., Budavári Palota A épület, 1250 Bp. Pf. 23. Tel.: 160-030, 160-100, 160-170).

Ajánlott pályázati témák:

— Helyi kiemelkedő személyiségek életútja: pártok, társadalmi szervezetek helyi története.

— Városi társadalmi osztályok és rétegek életmódjának (életkörülmények, szokások, szórakozás, nevelési formák, viselet, életút) alakulása, története.

— Helyi kulturális csoportok, egyesületek (énekkarok olvasóegyletek színjátszók, sportkörök) tevékenységének története.

— A városi, és a falusi kézműiparnak, illetve a kisipari szervezeteinek (cég, ipartestület, KIOSZ) tevékenysége és története.

— Ipari és mezőgazdasági üzemek fejlődésének története.

— Község, város, megye felszabadulásának és demokratikus újjászületésének ismeretlen adatai.

— Az ifjúsági mozgalom története: KISZ-szervezeteinek 20 évének, az úttörőszövetség 30. évének, a szocialista kollégiumi nevelés 30. évének helyi története.

RENDEZŐ BIZOTTSÁG

¹Az országos Diáknapok Néprajzi és Nyelvjárású Gyűjtőpályázatának felhívását a Honismeret 1976. 2-3. sz. száma közölte.

²A múzeumok országos pályázatának felhívása a Honismeret 1976. I. számában olvasható.

TARTALOM

Székely György: A helyismereti munka tárgya é. általános kérdései Magyarországon 3

KRÓNIKA

Krónikairás a mezőkövesdi járásban (*Dr. Papp Zoltán*) 12
 Ünnepi közgyűlésen voltunk Ipolyságon, a CSEMADOK városi szervezeténél (*Majsai Károly*) 14
 Honismereti munka Kertán (*Tölgyesi József*) 17
 Vas megye honismereti mozgalmáról (*Szabó József*) 20

ÉVFORDULÓINK

A mohácsi veszedelemre emlékezünk
 Evlia Cselebi Mohácsról (*Katona Magda*) 21
 A mohácsi csatatér régészeti leletei (*Maráz Borbála*) 23
 Egy érdekes Rákóczi-kiáltvány (*Tóth István*) 25
 Egy József, a Balaton festője (*Szj Rezső*) 27

SZAKKÖRÖK, BARÁTI KÖRÖK

A Tompa Mihály Emlékmúzeum Baráti Köre (*E. Kovács László*) 29
 Az Egy József Emlékmúzeum baráti köréből (*Szijártó István*) 32
 Látogatás Boldogkőváralján (*Dr. Vargha László Gyula*) 34

TERMÉS

Tiszai változások (*Varga Domokos*) 35
 A szabakígyósi puszta természeti értékei (*Réthy Zsigmond*) 38
 Kemenesalji névnap kiadvány (*Olsvai Imre—Molnár Rezső*) 41

SZABAD FÓRUM

A Bem-hagyomány ápolása Lengyelországban (*Dr. Szele Lajos*) 44
 A táj és az építés (*Tóth János*) 46
 Fekete János levele a Honismeret felelős szerkesztőjéhez 51

KÖNYVESPOLC

Élő történelem — írói szociográfiákban (*Beke György*) 52
 Lajos Árpád: Este a fonóban (ism.: *Barsi Ernő*) 57
 Berényi Andrásné: Nagy Rozália a nevem (ism.: *Budai János*) 59
 Győri Klára: Kiszáradt az én örömem zöld fája.
 (ism.: *Dobos László*) 59
 Két könyv a Szilágyságról (ism.: *Barabás Jenő*) 60
 Jagamas János—Farágó József: Romániai magyar népdalok
 (ism.: *Paksa Katalin*) 61

PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT!

Az Országos Diáknapok helytörténeti pályázata 63

MUNKATÁRSÁK

Barsi Ernő, zenetanár, Győr — **Beke György**, író, Kolozsvár — **Barabás Jenő dr.**, egyetemi docens, Bp. — **Budai János**, a HNF Országos Titkárságának főelőadója, Bp. — **Dobos László**, közgazdász, Bp. — **E. Kovács László**, kohászati dolgozó, Gömörszőlős — **Katona Magda**, nyelvész, Bp. — **Majsai Károly**, múzeumigazgató, Szalkszentmárton — **Maráz Borbála**, a Janus Pannonius Múzeum Régészeti Osztályának vezetője, Pécs — **Molnár Dezső**, ny. zeneiskolaigazgató, Celldömölk — **Olsvai Imre**, az MTA Zenetudományi Intézetének munkatársa, Bp. — **Paksa Katalin**, az MTA Zenetudományi Intézetének tudományos munkatársa, Bp. — **Papp Zoltán dr.**, ny. gimnáziumi igazgató-helyettes, Bük — **Szele Lajos dr.**, osztályvezető, Bp. — **Székely György dr.**, egyetemi tanár, Bp. — **Szj Rezső dr.**, író, Bp. — **Szijártó István dr.**, főiskolai adjunktus, Kaposvár — **Tóth István dr.**, főiskolai docens, Pécs — **Tóth János**, ny. főmérnök, Bp. — **Tölgyesi József**, ált. iskolai igazgató, Veszprém — **Varga Domokos**, író, Bp. — **Vargha László Gyula dr.**, felelős szerkesztő, Bp.

(ld a 44 oldalon lévő ebből)

